

**Pre-Informe Pobresa i exclusió social a Andorra
(2014) elaborat per Meritxell Moya**

Amb la col·laboració de
JOSEPA BATALLA, JOAN R.MICÓ I LLUÍS SAEZ

Agraïments

Estenc el meu agraïment a totes aquelles persones que m'han ajudat en la realització del present projecte. Un especial agraïment, a la Fundació Jacqueline Pradère per la seva implicació i interès en el projecte. D'altra banda, donar les gràcies a els informants qualificats per accedir a ser entrevistats i poder proporcionar una primera aproximació a la problemàtica objecte d'estudi, i sobretot, a aquelles persones que m'han permès accedir a diverses parcel·les de la seva vida i permetre'm ser coneixedora d'aspectes íntims de la mateixa. I finalment, però no menys important, agrair el suport i col·laboració de l'equip del Centre de recerca sociològica.

Índex

Índex.....	2
1. Introducció	4
2. Àmbit general internacional.....	6
3. Objectius principals:.....	9
4. Metodologia i etapes de la investigació.....	13
5. Marc teoric.....	16
Introducció.....	16
5.1 Aproximació al concepte de pobresa.....	16
5.2. Mesures de la pobresa.....	17
5.2.1 Pobresa objectiva.....	18
5.3 Pobresa estàtica i dinàmica (transitòria o permanent)	21
5.4 Pobresa subjectiva	22
5.5. Privació multidimensional.....	22
5.6. Aproximació al concepte d'Exclusió social:	23
Situació	31
Variables ideològic- polítiques que influeixen.....	31
6. Antecedents d'estudis sobre pobresa i exclusió social a Andorra	32
7. Factors de risc i perfils de subjectes afectats per situacions d'exclusió	47
8. Model d'anàlisi: Formulació d'hipòtesis	51
9. Característiques i dimensions de l'exclusió.....	52
10. Tècniques utilitzades en la obtenció i producció d'informació.....	59
10.1 Disseny tècnic de l'entrevista	59
10.2 Disseny del Relat de Vida	60
10.2.1 Determinació dels perfils.....	62
11.1. Gradació en la dimensió econòmica	68
11.2. Gradació en la dimensió laboral	68
11.3. Gradació en la dimensió educació	69
11.4. Gradació en la dimensió de la vivenda	69
11.5. Gradació en la dimensió de la salut	70
11.6. Gradació en la dimensió de xarxes relacionals	72
12. Instruments d'Anàlisi.....	73

13. Anàlisi del discurs	75
Introducció.....	75
13.1. Àmbit relacional.....	75
12.1.1.....	75
13.1.2 Relacions Socials.....	86
13.1.3 Xarxes de suport formal	88
13.2 Àmbit laboral	93
13.2.1 Pèrdua del treball i principals barreres en la (re)incorporació	94
13.2.3 Incorporació laboral i la problemàtica de l'edat	96
13.2.4 Atur i atur de llarga durada i temporalitat del treball.....	98
13.2.5 Estratègies	98
13.2.6. Aspectes psicosocials de l'atur	101
13.2.7 Temps i treball.....	104
13.3 Àmbit econòmic: Consum de bens, despeses i ingressos.....	106
13.3.1 Disminució dels ingressos i esgotament dels estalvis.	106
13.3.2 Estratègies	111
13.3. Àmbit formació	119
13.4 Àmbit salut.....	124
13.4.1. Adició	127
13.5 Àmbit vivenda	130
13.6 Perspectives de futur: auto percepció de la situació i valoració.....	135
14. Conclusions.....	1408
Bibliografia	1531

1. Introducció

Les societats estan patint canvis dràstics en l'àmbit econòmic, el mercat de treball, la vida en família, les tendències demogràfiques, la situació de la dona... i també canvien les situacions de desigualtat i les seves conseqüències sobre la pobresa i l'exclusió social. Canvien els valors i les societats i aquestes noves dinàmiques socials afecten especialment als col·lectius més dèbils i amb menys recursos per mantenir certs nivells de benestar.

La crisi ha comportat que molts països es replantegin la condició d'Estat de Benestar i afegit als efectes de la globalització econòmica, s'han constatat una sèrie de reduccions en la partida de despesa pública destinada a persones amb algun tipus de privació. La desprotecció dels sectors més vulnerables de la nostra societat comporta una agudització de la dimensió de l'exclusió que en aquest moment de crisi global es veu agreujada, ja que les polítiques socials que s'estan portant a terme no són suficients per pal·liar les conseqüències dels canvis econòmics, socials i culturals que s'estan produint.

A aquesta reducció de la cobertura pública, cal sumar la creixent precarietat laboral, els efectes en el nostre entorn immediat de la bombolla immobiliària que ha provocat que l'accés a l'habitatge es compliqués i que ocasiona dificultats en les condicions de vida dels col·lectius més desfavorits de la nostra societat. Tot això, acompanyant de la destrucció de llocs de treball i les condicions laborals precàries dona com a conseqüència l'entrada a alguna de les dimensions de l'exclusió social.

En aquest context, a més dels col·lectius que formen part de les bosses de pobresa tradicional associada a la vellesa i la inactivitat o a determinats col·lectius que viuen en una situació de marginació (minories ètniques, "sense sostre", etc.), apareixen nous col·lectius afectats per la vulnerabilitat o l'exclusió social, associada en molts casos a la precarietat en el treball i la fragilitat del suport relacional (les anomenades noves formes de pobresa).

Tot aquest cúmul de canvis i transformacions socioeconòmiques es produeixen en un moment d'afebliment de l'Estat de Benestar que tendeix a fomentar majors responsabilitats individuals on les persones han de fer front a nous riscos a través del mercat i els serveis complementaris com la família o el Tercer Sector, i comporta una disminució en la capacitat protectora que modula les desigualtats socials.

Sembla que més que procurar una plena ocupació el que es busca és l'empleabilitat i es prioritza la idea que el mecanisme per a la inserció social és el treball. Sembla que la tendència es dirigeix cap a l'establiment de més deures individualitzats on l'Estat no ha de crear ocupació sinó procurar les condicions per a que sigui el mercat qui s'encarregui, quedant la intervenció de l'Estat en la creació de condicions generals. Avui ens enfrontem a una "reestructuració" de l'Estat de Benestar condicionat per factors com la globalització, l'aplicació de noves tecnologies per augmentar la productivitat i canvis demogràfics com l'envelliment de la població, que planteja nous reptes socials i noves demandes de serveis pel que respecta a sanitat i a mà d'obra que estigui disposada a atendre les persones amb dependència.

Arran de la incorporació massiva de la dona en el mercat de treball en els últims anys s'ha modificat també el paper de la família en la provisió de benestar a causa de la transformació dels rols dins la llar. A més, els nous tipus i dinàmiques familiars (llars unipersonals, monoparentals, augment del divorci...) suposen un increment dels grups socials més vulnerables com a conseqüència de l'afebliment de les xarxes socials i familiars. D'altra banda, els canvis en les condicions laborals (precarietat laboral, desregulació, etc.) han deteriorat la protecció social i han creat noves desigualtats.

Els riscos socials es troben fragmentats, ja que no només intervé la capacitat econòmica dels individus sinó que ens enfrontem avui a altres factors o variables com l'edat, el sexe i l'origen o ètnia que poden produir altres situacions de vulnerabilitat per la societat.

Així doncs, es mantenen certs drets socials però alhora hi ha una tendència a propiciar que els ciutadans resolguin els seus problemes, fet que provoca un augment de les desigualtats socials ja que no tothom parteix de les mateixes oportunitats ni dels mateixos mitjans per a afrontar els riscos. Es pot dir que la tendència en política social ha estat cap a una major mercantilització i cap a una concepció de caire residual on les institucions de benestar només intervindrien quan altres esferes de provisió de benestar (mercat, família) fallessin i on el mecanisme primer per a la inserció social és el treball. En general s'observa una disminució de la intensitat en la protecció on l'Estat de Benestar ja no es responsabilitza d'oferir les mateixes garanties i on les demandes retornen als ciutadans que han d'assumir els riscos de forma individualitzada des de recursos desiguals i a través de la família, el mercat o el tercer

sector. Es manifesta així un deteriorament en el sistema de protecció social i solidaritat i possiblement una modulació de les desigualtats socials.

2. Àmbit general internacional

La crisi econòmica actual es desenvolupa en un context de globalització de capitals.

Si ens centrem en l'economia internacional, tot el 2008 i 2009 ha estat marcat per una situació de crisi que ha tingut efectes secundaris de major o menor calibre per a totes les àrees econòmiques del món.

La crisi financera es desencadena als Estats Units a l'estiu de 2007; les conseqüències més visibles d'aquest desequilibri, posterior a una gran etapa expansiva, és l'acumulació d'un gran dèficit per compte corrent en una sèrie de països: Estats Units, Regne Unit i alguns països del sud d'Europa com són Itàlia, Grècia, Espanya i França. En aquest moment de crisi econòmica es van incrementar els reajustaments d'alguns dels sectors que més havien contribuït al creixement del producte interior brut (PIB) de molts països (en el cas d'Andorra el sector immobiliari, la construcció, el comerç, i la banca entre d'altres). En el context internacional, i en un primer moment, es va produir un encariment de les matèries primeres (petroli, cereals, metalls...) que va augmentar els efectes de la crisi financera. La dinàmica econòmica d'aquests darrers anys ha comportat una sèrie d'etapes força diferenciades que han anat afectant a totes les grans àrees del món malgrat que amb una intensitat i ritme diferents i conseqüentment s'han hagut d'adoptar mesures per donar resposta a través de polítiques de tipus monetari i fiscal.

Aquests grans dèficits de l'economia internacional van estar finançats per l'excedent d'estalvi de la Xina principalment, entre els països emergents, i els països productors de petroli.

Continuant en l'àmbit internacional, aquesta crisi financera originada als EUA i com a conseqüència del fort increment de les hipoteques anomenades *subprimes* o d'alt risc ha comportat una disminució de la liquiditat dels mercats financers i un enduriment, que encara continua, de les condicions creditícies. Al llarg de 2008 es produeix un desplaçament progressiu de la crisi financera a l'economia real i són en primer lloc, les economies més desenvolupades les que comencen a patir una desacceleració econòmica creixent. Aquest augment dels dèficits interns de tots els agents econòmics (llars, empreses, bancs, administracions locals) augmentarà l'exigència política i l'import de les necessitats financeres

del país, fet que comportarà una atracció envers a l'estalvi i una reducció important del consum, base del nostre sistema capitalista.

La Reserva Federal i el Banc Central d'Europa es van veure abocats a disminuir els tipus d'interès per ajudar a mitigar les turbulències financeres tot i que hi ha la possibilitat, en l'àmbit europeu, que es tornin a pujar davant la disminució de les expectatives inflacionistes fet que comportaria un agreujament del risc per a les famílies i els consumidors de la zona euro.

Tots aquests elements de recessió econòmica global, han provocat uns efectes més concrets i palpables per a la població com l'augment de l'atur, la disminució del consum... Amb la crisi econòmica iniciada l'any 2007 el món es trobava enfront del major desafiament financer i econòmic des de la Segona Guerra Mundial, i aquesta crisi econòmica ha estat comportat un atur creixent que amenaça convertir-se en un gran problema humanitari sobretot pel que fa els treballadors immigrants procedents de països en desenvolupament.

L'Organització Internacional del treball (OIT) preveu que al final de la crisi hi haurà uns altres 20 milions de persones sense feina com a conseqüència de la importància d'aquesta desaceleració econòmica i la recuperació feble que es preveu segons les previsions dels especialistes, i és probable que es requereixin bastants anys perquè les taxes d'atur tornin als nivells anteriors a la crisi. L'informe del Banco Mundial "Perspectivas económicas mundiales 2010: crisis, finanzas y crecimiento"¹ també assenyalava que la crisi estava tenint importants efectes de tipus acumulatiu sobre la població pobre, i que uns 64 milions de persones més es trobaven en risc d'extrema pobresa cap a finals de 2010.

Segons Andrew Burns, autor principal d'aquest informe, l'increment de la pobresa té greus conseqüències per als governs dels països pobres, que tenen una entrada menor d'ingressos en un moment en què augmenten les demandes, i que just en el moment en què es requereix un major esforç per protegir a les persones vulnerables, alguns governs es podran veure forçats a retallar els programes d'ajuda social.

Segons l'informe "Perspectivas económicas mundiales: Incertidumbre y vulnerabilidad" del 2012² es sosté que la panoràmica actual encara és caracteritzada per la incertesa. Els

¹ Banco Internacional de Reconstrucción y Fomento/Banco Mundial (2010). *Perspectivas económicas mundiales 2010: crisis, finanzas y crecimiento*. Disponible a: <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:23098374~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>

²Perspectivas económicas mundiales: Incertidumbre y vulnerabilidad 2012

desafiaments més importants apunten a fer front a la crisi de l'atur i evitar el descens del creixement econòmic sobretot en els països desenvolupats que segueixen tenint una taxa d'atur molt elevada. L'Informe de les Nacions Unides³, apunta la gran trava que suposa la persistència d'alts nivells d'atur i de la duració prolongada d'aquest ja que sol venir acompanyada per importants i persistents efectes perjudicials tant en els individus que han perdut el treball com en l'economia en general. S'apunta també que la crisi financera mundial ha agreujat la situació del col·lectiu dels joves sobretot a Espanya on un 40% dels treballadors joves estan sense treball. L'informe apunta finalment que la recuperació econòmica hauria de ser sostenible i equilibrada a través de mesures i accions coordinades de forma internacional i proporcionant estímuls a curt termini orientats a la creació de llocs de treball i a la resolució dels problemes d'endeutament.

http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1322593305595/8287139-1326374900917/ExecSummary_GEPJan2012_Spanish.pdf

³Naciones Unidas *Situación y perspectivas de la economía mundial 2012, sumario ejecutivo*.
<http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/index.shtml>

3. Objectius principals:

Aquest estudi té l'objectiu general de fer conèixer els problemes relacionats amb l'exclusió social a Andorra (en un context de crisi en què poden aparèixer nous riscos de vulnerabilitat social), com a punt de partida per orientar la política social destinada a disminuir els seus efectes. L'interès per al desenvolupament del nostre objectiu, resideix en què a partir dels resultats es podrà conèixer millor la situació de la població en situació d'exclusió.

Cal tenir en compte que ens trobem en un nou marc socioeconòmic en què s'ha agreujat la situació de vulnerabilitat dels col·lectius més fràgils i ha portat a que puguin haver sorgit nous col·lectius en risc. Per aquesta raó sorgeix la necessitat de conèixer millor la realitat en relació amb aquests processos, que és el propòsit que guia aquesta investigació.

Així, l'objectiu d'aquesta recerca es concreta, d'una banda, en determinar les característiques i les circumstàncies de les persones que es troben sota dinàmiques d'exclusió social, a partir de les dades dels estudis previs realitzats a Andorra i de les dades estadístiques relacionades amb el tema, i també amb la informació obtinguda a través d'entrevistes a informants clau. La sistematització i d'aquests grups i situacions és important per orientar la política social de forma eficaç ja que generalment es tracta de grups heterogenis en els quals no tots els casos es poden abordar amb els mateixos criteris ni són necessaris els mateixos recursos per atendre'ls.

D'altra banda s'ha tractat de determinar les diverses formes sota les quals es presenta l'exclusió social i els diversos tipus de problemàtiques que es poden identificar. El que pretenem copsar són els mecanismes que generen risc de patir exclusió social a fi de determinar les diferents trajectòries que recorren els individus, des d'un punt de vista subjectiu, i la seva relació amb els diferents recursos, és a dir, conèixer els recursos dels que disposen i de com els mobilitzen de forma eficaç. D'aquesta manera, s'ha analitzat com afecta al dia a dia dels individus i com i quines estratègies fan servir aquests col·lectius per afrontar les seves necessitats.

Així doncs s'ha profunditzat en els processos d'exclusió social a través de la realització de relats de vida per tractar de determinar quina dimensió o dimensions inicien o generen

canvis pel que respecta als individus que pateixen aquestes situacions i que per tant, poden generar punts d'inflexió i mobilitat en l'espai social⁴. D'aquesta manera s'ha buscat conèixer quines són les principals causes que incideixen en aquests processos.

Un cop contextualitzada la problemàtica, s'han plantejat tot un seguit d'hipòtesis que han conduït a l'orientació de l'estudi, és a dir, la forma amb què es pretén abordar la qüestió i els supòsits que ens han aproximat a la problemàtica plantejada. Les hipòtesis han estat verificades o rebutjades en funció de la informació obtinguda mitjançant l'aplicació de tècniques de recollida d'informació com les entrevistes en profunditat i les històries de vida.

Per aportar solucions als problemes que es deriven de l'exclusió social s'ha de tenir en compte que a aquesta situació s'arriba, generalment, per una causa de tipus monetària o per un conjunt de variables que conflueixen a la vida d'una persona (molt difícilment es pot arribar a entendre aquesta situació en tota la seva extensió i complexitat si només tenim en compte algunes de les variables que influeixen), i també que cadascun dels individus té una manera diferent de viure i sentir aquestes situacions, i en conseqüència, en cada cas poden seguir diverses estratègies per sortir d'aquestes situacions crítiques. És per aquesta raó que s'ha profunditzat en l'aspecte subjectiu de l'exclusió social per conèixer la valoració que fan els subjectes als que se'ls realitzaran els relats de vida. Amb els relats de vida, s'ha procurat:

- Identificar moments de canvi en la vida dels subjectes i punts d'inflexió que han derivat a l'individu cap a situacions de pobresa i exclusió social en diverses dimensions i caracteritzar processos d'acumulació de desavantatges.
- Identificar els recursos dels que disposen i coneixen els individus, és a dir, com mobilitzen els recursos dels que disposen per tal de determinar el paper de les xarxes tant formals com informals.

⁴Per Bourdier l'espai social és aquell sistema de posicions que existeixen de forma relacional on cada posició s'entén per la seva relació amb les altres, ja sigui una relació de proximitat o de distància (inclòs/exclòs).

Perspectives metodològiques d'investigació sobre la exclusió social

Els estudis que s'estan fent sobre aquesta problemàtica deriven d'enfocaments i metodologies molt diversos. A grans trets, els estudis es poden dividir en dos grans blocs: les anàlisis descriptives i les anàlisis estructurals:

- Les anàlisis descriptives: intenten donar resposta a preguntes com: Qui són els exclosos? Com es troben? A on es localitzen? Què necessiten? Aquests tipus d'estudi té l'objectiu de proporcionar bàsicament dades estadístiques que aporten informació quantitativa per mesurar indicadors prèviament establerts.
- Les anàlisis de tipus estructural tenen l'objectiu d'anar més enllà i intenta profunditzar en la dinàmica de les transformacions de les estructures socials que estan augmentant la problemàtica actual de l'exclusió social: Com es produeix l'exclusió social? Quines són les seves causes? Per què es produeix?

Taula 1: Tipologia d'anàlisi

	Preguntes bàsiques	Objectius	Respostes o alternatives
Anàlisi descriptiu	Qui són els exclosos? On són? Com es troben? Què necessiten?	Conèixer Comptabilitzar	Pal·liatives
Anàlisi estructural	Com es produeix l'exclusió social? Per què? Com evoluciona? Com se'n surt?	Comprendre Preveure	Rectificadoras

Font: Quadre parcialment modificat, en base a José Fèlix Tezanos (1999). *Tendencias en desigualdad y exclusión social*.

La perspectiva quantitativa s'ha utilitzat sobretot per a l'estudi de la distribució de la renda de les persones i la llar. Generalment, en els països del nostre entorn les dades de la capacitat econòmica de la llar (renda) es calculen a partir dels ingressos anuals que s'obtenen a través d'enquestes específiques com l'Enquesta de Condicions de Vida (ECV). En el cas d'Andorra disposem de la informació de la despesa en consum de les llars que s'obté a partir de l'Enquesta de Pressupostos Familiars (EPF), i es pot complementar amb altres dades relacionades principalment amb les característiques i equipaments de les llars, que són altres indicadors per mesurar la dimensió objectiva.

Les dades de l'Enquesta de Pressupostos Familiars (EPF) permeten caracteritzar les llars pobres i excloses d'Andorra a partir d'uns llindars econòmics calculats en funció de la despesa de les llars, fet que dificulta la comparació internacional ja que en l'àmbit europeu els estudis sobre la pobresa utilitzen indicadors basats en els ingressos. Un altre problema que cal tenir en compte en l'anàlisi de les dades de l'EPF és la mostra. Les dimensions de la mostra a partir de les tipologies per Andorra redueix el nombre de llars pobres i excloses a un nombre de casos⁵ que poden impedir establir diferències significatives, sobretot en els nivells de renda més baixos que són precisament els que més interessin.

⁵L'EPF es realitza en base a una mostra de 850 enquestes

4. Metodologia i etapes de la investigació

En aquest estudi es presenta la exclusió social com un aspecte multidimensional on determinar quins, com i de que estan exclosos certs col·lectius de població esdevé un repte important. La revisió teòrica (que s'ha dut a terme durant la primera fase de la investigació) ha deixat clar que una persona pot quedar exclosa de un o més aspectes de la vida social, econòmica, educativa... per la qual cosa, són molts els factors que poden ser analitzats. En aquest sentit el model d'anàlisi que s'adoptarà per estudiar la pobresa i l'exclusió social a Andorra serà:

Perspectiva qualitativa:

Amb l'objectiu d'aproximar-nos a la situació de les persones que es troben sota dinàmiques de pobresa o exclusió, des del Centre de Recerca Sociològica de l'IEA s'ha optat per una tècnica que ens permeti conèixer com s'arriba i com es viuen aquestes situacions. Per això s'ha optat per dur a terme en aquesta investigació dos tècniques com són la entrevista semiestructurada (a professionals que treballen dins dels àmbits de suport social (treballadors socials, Càritas...), per copsar com interpreten i perceben aquestes situacions i la història de vida (a persones que viuen en situacions d' exclusió o vulnerabilitat social).

Aquesta línia de treball interpretativa/qualitativa ha estat menys utilitzada per treballar el tema de la pobresa o exclusió social. Cal dir, que les metodologies quantitatives ens permeten saber quants pobres hi ha a Andorra o quants individus es troben en risc de patir pobresa i la seva distribució, quines edats tenen... tot i així resulta d'igual forma interessant saber com aquests individus viuen la seva pròpia situació. Es per aquesta raó, que destaquem la perspectiva qualitativa en aquest estudi ja que ha estat poc desenvolupada en el cas d'Andorra. A través d'aquest enfocament es poden estudiar la combinació de les diverses variables (variables econòmiques, laborals i relacionals), alhora que també s'observa com són les estratègies, vivències i comportaments diversos dels qui tenen algun grau de pobresa i exclusió social.

S'ha tractat, doncs, d'analitzar l'exclusió social des de la perspectiva de qui l'està patint, ressaltant la dinàmica interna de cadascun dels casos i les relacions amb la resta de la

societat en general i amb els sistemes de promoció i protecció social que tracta de contribuir a la seva eliminació.

A partir del que s'ha exposat, la investigació s'ha desenvolupat en tres fases diferenciades:

En un primer moment, s'ha establert un marc teòric que ens servei per aproximar-nos a la complexitat del fenomen a partir de la definició dels conceptes de la pobresa i l'exclusió social.

En un segon moment, s'han analitzat diferents indicadors que ens poden aportar informació per situar el fenomen de la pobresa i l'exclusió social en la situació de crisi econòmica actual: disminució del percentatge d'assalariats a la CASS, indicadors de l'activitat econòmica, indicadors de consum, demandes d'ajuda per part de les famílies a Càritas o als serveis socials del Govern d'Andorra, etc. En aquest sentit, s'han exposat dades que il·lustren de forma quantitativa el fenomen tot i que aquest recull té un caire selectiu amb la finalitat de contextualitzar el fenomen.

En un tercer moment, s'ha dut a terme la part més qualitativa del treball que ha consistit primerament en l'aproximació intencional per recollir les opinions d'informants qualificats que estiguin implicats en el tema: treballadors socials, Càritas Andorrana... per posar de manifest la percepció i valoració que tenen sobre el fenomen de la pobresa i l'exclusió social a Andorra per analitzar posteriorment les experiències personals dels subjectes afectats. Aquesta fase s'ha dut a terme amb la finalitat de poder identificar i analitzar els processos de pobresa que es complementen alhora mitjançant la realització d'entrevistes biogràfiques (relats de vida) a persones en situació de pobresa, i el posterior anàlisi de les mateixes, per tal de copsar les diverses subjectivitats que envolten el fenomen i veure quines estratègies estan desenvolupant tant a nivell individual com familiar així com conèixer com interpreten i perceben els individus la seva realitat social.

Així, sobre la base de la informació obtinguda a partir del marc teòric, dels informants qualificats i els estudis realitzats a Andorra sobre aquest tema, s'han realitzat **28 relats de vida** a persones que pertanyen a alguna de les tipologies de pobresa detectades a Andorra (més concretament, en els estudis a nivell quantitatiu realitzats al país).

Les entrevistes semiestructurades s'han realitzat amb l'objectiu de recopilar informació sobre la situació de pobresa a Andorra a través de la opinió de responsables i per un altre costat,

conèixer les experiències personals a partir de les aportacions que ens puguin donar les persones que viuen sota aquesta problemàtica.

Finalment, s'ha establert una gradació en funció de l'espai que ocupen els individus en relació a diferents desavantatges en relació a les sis dimensions socials (àmbit relacional, àmbit laboral, àmbit econòmic, àmbit de la salut, àmbit de l'educació i àmbit de l'habitatge) a través del discurs dels entrevistats i l'establiment de diferents indicadors per cada àmbit.

El nostre objecte d'estudi per tant, requereix una aproximació qualitativa per a poder identificar les manifestacions de la pobresa i l'exclusió social, les formes en les que els individus la experimenten i les dimensions fonamentals que condicionen les seves diverses trajectòries. És a dir, aquesta aproximació qualitativa que es vol adoptar en la investigació, el que ens ha de permetre és anar més enllà d'aspectes materials quantificables. És evident que la pobresa afecta des d'una condició material que marca les condicions de possibilitat dels individus, però juntament a aquesta dimensió material trobem una altra que està lligada a les concepcions i a les percepcions dels propis individus. Així doncs, ens proposem explorar els efectes diversos de la pobresa i l'exclusió social a Andorra que s'experimenta de formes diverses. Aquesta proposta d'anàlisi, doncs, pretén estudiar processos tot analitzant experiències i vivències individuals marcades sota condicions de pobresa i exclusió social.

5. Marc teòric

Introducció

Per tal d'establir de forma correcta el nostre objecte d'estudi delimitarem els conceptes de *pobresa* i *exclusió social* que considerem necessari per entendre la complexitat d'ambdós fenòmens. Tot seguit s'exposen les característiques fonamentals d'aquests dos processos ja que cal tenir en compte a l'hora de triar un fenomen o un altre (pobresa o exclusió social) que aquest estan relacionats però que no són equivalents. És a dir, cal tenir present que no totes les persones pobres són excloses ni totes les persones excloses són pobres. Enfront de la pobresa, que fa referència a una dimensió fonamentalment de caire econòmic i que es situa principalment en els individus, el concepte d'exclusió és entesa com un procés que més que a individus afecta als col·lectius i, a més, té un caràcter multidimensional. Així, tot i que la dimensió de la pobresa es situa en la carència monetària o absència d'ingressos existeixen factors o elements que modulen el seu impacte i que poden agreujar o derivar en situacions de menor o major risc, en aquest cas, fent que l'individu desemboqui en situacions d'exclusió social.

5.1 Aproximació al concepte de pobresa

Tal i com s'ha establert, en la primera fase d'aquesta recerca tractarem d'aproximar-nos als conceptes de pobresa considerant la multidimensionalitat del fenomen. Una primera forma d'aproximar-nos al nostre objecte d'estudi ha estat ampliar el camp d'anàlisi de forma que aquesta part vol reflectir el marc conceptual i de referència necessari per recolzar l'anàlisi posterior de la recerca.

El terme pobresa és un concepte que pot reflectir determinades concepcions sobre el món social i que varia en funció dels contextos històrics i es manifesta de diverses formes, per aquesta raó és necessari contextualitzar el seu significat.

Tanmateix les estratègies i mesures per afrontar la pobresa han anat evolucionant al llarg del temps i variant en funció de la seva localització. Tradicionalment el concepte de pobresa s'ha associat a la falta de recursos (monetaris) i avui en dia segueix esdevenint una perspectiva per donar explicació a aquest fenomen. D'aquesta forma, el nivell d'ingressos segueix fixant-

se com un indicador per donar-li una explicació i mesura al fenomen. Tot i la importància que ha adquirit la concepció de la pobresa a través d'una perspectiva econòmica s'han estat desenvolupant noves aproximacions al fenomen donant-li un caràcter multidimensional i on es contempla la pobresa des d'una perspectiva molt més qualitativa i que va més enllà de la carència material. Un exemple és la concepció o enfocament que presenta Amartya Sen en el que, tot i que no es refusa la falta d'ingressos com a una de les principals causes de la pobresa ja que aquests són un mitjà molt important per tenir capacitats, apunta altres factors (l'edat, el sexe, la malaltia) que poden provocar que els individus tinguin menys facilitats, tant de percebre una renda com de fer que aquesta renda esdevingui funcional. Aquesta idea de les capacitats centra la atenció en la importància de tenir mitjans per aconseguir benestar i que, en absència d'aquestes capacitats, els individus troben majors dificultats per a integrar-se de forma plena en la societat.

Els diversos conceptes que s'han fet servir per definir i analitzar la pobresa han d'entendre's com el reflex de la heterogeneïtat que existeix entre els individus. Així, malgrat que la distribució desigual dels ingressos econòmics continua essent una de les principals fonts de desigualtat social, apareixen noves formes de marginació que van més enllà de les rendes individuals i familiars, i que es manifesten a través del món laboral, la participació política i social, l'accés a la sanitat, l'educació, etc. És a dir, el fenomen de la pobresa a la nostra societat ja no és limita només a l'estudi de les desigualtats econòmiques sinó que és polièdric, i s'han anat ampliant els marges d'estudi per explicar aquests nous desequilibris que es relacionen amb processos d'exclusió social, ja que la complexitat del fenomen requereix de diverses estratègies per poder apropar-nos a la seva realitat.⁶ Aquesta concepció de la pobresa incorpora majors variables per donar explicació al fenomen fent d'aquesta manera que es pugui anar més enllà dels factors merament monetaris.

5.2. Mesures de la pobresa

Atès que la pobresa és un fenomen complex i multidimensional en el qual influeixen diversos factors, hi ha diferents maneres d'aproximar-se al fenomen i s'utilitzen diferents indicadors per mesurar-la.

⁶Subirats, J. (director). *Pobresa i exclusió social. Una anàlisi de la realitat espanyola i europea*. Fundació "la Caixa", Col·lecció Estudis Socials, núm. 16, Barcelona, 2004. http://obrasocial.lacaixa.es/estudiossociales/vol16_es.html

Així doncs, es pot considerar la pobresa com un fenomen objectivament quantificable (quantes persones viuen amb mancances econòmiques o materials a partir d'un indicador objectiu com els ingressos o la despesa) o basat en la percepció subjectiva que tenen les persones (quantes persones senten que viuen una situació de manca). Segons el barem o referència utilitzat per establir els llindars de pobresa es pot distingir entre pobresa absoluta o relativa. D'altra banda, es pot distingir entre estudis estàtics i dinàmics (els estudis dinàmics incorporen el temps de permanència en la pobresa que permet diferenciar entre la pobresa en un any concret i la pobresa de llarga durada o persistent). Una altra perspectiva diferent és l'anàlisi a partir de la impossibilitat d'accés a certs consums considerats prèviament com a bàsics, ja que aquestes limitacions poden conduir a una manca d'integració social. L'estudi d'aquesta cara de l'exclusió social, que s'anomena privació multidimensional, està molt relacionada amb la pobresa.⁷

Per tant, la pobresa és una situació que sorgeix com a resultat de tenir dificultats per accedir a determinats recursos per satisfer necessitats bàsiques (físiques o psíquiques) fet que deteriora la qualitat de vida de les persones. No obstant, la pobresa i el seu caràcter abstracte fa que esdevingui un fenomen difícilment definible i mesurable i del qual sorgeixen moltes accepcions.

5.2.1 Pobresa objectiva

En els estudis de pobresa objectiva s'utilitza informació recollida a partir de variables observables i mesurables que provenen de l'observació directa per part de l'investigador, és a dir, es basen en un nivell de vida mínim prefixat per l'investigador. Les variables que s'utilitzen més habitualment són l'ingrés, la despesa de la llar i l'equipament a la llar.

Dins de l'enfocament objectiu es poden realitzar anàlisis de pobresa absoluta i relativa.

La pobresa absoluta és la situació en la qual no estan cobertes les necessitats bàsiques de la persona i es produeix una deficiència en l'accés a béns i serveis bàsics, generalment relacionats amb l'habitatge, l'alimentació i la roba. Aquest concepte està relacionat amb la misèria i implica que s'hauria de poder utilitzar el mateix criteri en tots els països. Les línies de pobresa absoluta pretenen mesurar el cost que suposa adquirir els productes essencials per satisfer les necessitats bàsiques i mantenir un mínim benestar. Una d'aquestes línies és la

⁷En els següents paràgrafs es resumeixen els diferents enfocaments de la pobresa i els indicadors utilitzats per mesurar la pobresa exposats en el document de l'Institut Nacional de Estadística *La pobreza y su medición. Presentación de diversos métodos de obtención de medidas de pobreza*. <http://www.ine.es/daco/daco42/sociales/pobreza.pdf>

que fixa un dòlar al dia com el valor dels recursos mínims per a no considerar una persona com a pobra. Altres línies s'han construït a partir del valor monetari d'una cistella amb els béns i serveis bàsics per cobrir les necessitats mínimes d'una llar. Però aquestes línies pràcticament només s'apliquen als països en vies de desenvolupament.

La pobresa relativa situa el fenomen de la pobresa en la societat objecte d'estudi. Es considera que una persona és pobra quan es troba en una situació de desavantatge econòmic i social en comparació a la resta de persones del seu entorn i està molt lligada a la idea de desigualtat. El criteri per fer classificacions de pobres i no pobres depèn del grau de desenvolupament de cada país. Generalment, les línies de pobresa relativa es basen en indicadors monetaris a partir dels ingressos o la despesa, fixant un nivell mínim per sota del qual les persones són considerades pobres (els llindars o línies de pobresa) i que són resultat d'una convenció internacional o nacional. D'acord en com situa la pobresa relativa el fenomen, la població pobra dependrà de la situació econòmica de la població que sigui objecte d'estudi i del fet d'establir un llindar que serveixi de referència per a la mesura de l'estàndard.

Per diferenciar la pobresa relativa de l'absoluta cal tenir en compte que la primera és una forma de mesurar la desigualtat, no la privació. Així doncs, les xifres de pobresa absoluta correspon al percentatge de persones per sota dels ingressos necessaris per cobrir necessitats bàsiques i les xifres de pobresa relativa corresponen al percentatge de persones sota un llindar establert en funció de la renda.

Per mesurar la pobresa relativa primer cal triar la variable monetària que s'utilitzarà: els ingressos dels individus o la seva despesa. En cada cas hi ha avantatges i inconvenients. Els ingressos són un bon indicador de la capacitat econòmica de la llar i permeten una comparació internacional, però poden variar molt d'un any a un altre i no tenen en compte altres recursos que determinen diferents nivells de vida de les persones (estalvis, accés a crèdit, etc.), i també cal tenir en compte que les llars tendeixen a infradeclarar els ingressos reals. Per la seva banda, la despesa és un indicador més estable, però depèn dels hàbits de consum de la llar, que no sempre es corresponen amb els recursos disponibles, i també es produeixen problemes relacionats amb la metodologia de les enquestes que recullen el consum de les llars (es tracta de proporcionar una xifra de consum anual a partir de les dades obtingudes de la despesa setmanal o mensual) a més de problemes amb el tractament dels béns duradors, l'autoconsum. De fet, a Europa s'està utilitzant l'ingrés com a indicador oficial per a les estadístiques sobre pobresa i exclusió social.

Un cop calculats els ingressos o despeses de la llar s'adjudica a tots els membres d'aquesta un ingrés o despesa, ja que es consideren els individus com a unitats d'anàlisi. Però en lloc d'atribuir a cada membre de la llar el mateix ingrés (o despesa) per càpita, s'utilitza l'ingrés o despesa per unitat de consum equivalent, que té en compte les economies d'escala⁸ derivades del consum conjunt de determinats béns (despeses comunes d'habitatge, llum, calefacció, etc.) que no augmenten de forma proporcional al nombre de membres de la llar; i també es considera que les pautes de consum dels infants són diferents de les dels adults. En el cas de que la variable triada siguin els ingressos s'adjudica a totes les persones de la llar un ingrés en funció de l'ingrés total de la llar, aquest ingrés sol ser l'ingrés per unitat de consum que resulta de l'ingrés total de la llar dividit entre les unitats de consum de la llar. Per la raó que s'ha exposat en línies anteriors s'han desenvolupat les escales d'equivalència que són uns índex que incorporen el cost relatiu que ha de sufragar una llar per tenir el mateix benestar que una llar de referència, tenint en compte les seves dimensions, les possibles economies d'escala en el consum i les necessitats relatives dels diferents membres. Així, per tal d'obtenir una unitat d'anàlisi del benestar individual més adequada (unitat de consum equivalent) s'apliquen uns coeficients als ingressos o a la despesa de consum segons el nombre i l'edat dels membres de la llar. Hi ha diverses escales d'equivalència, però les més utilitzades són:

- L'escala Oxford-OCDE que assigna els coeficients 1 per al primer adult, 0,7 per la resta i 0,5 per als infants de < de 15 anys.
- L'escala Oxford-OCDE modificada que assigna els coeficients 1 per al primer adult, 0,5 per a la resta d'adults i 0,3 per als infants (aquest indicador assumeix unes economies d'escala en el consum de la llar més elevades).

Finalment, un cop triada l'escala d'equivalència cal triar l'estadístic de referència i el percentatge per fixar el llindar de pobresa. S'estableixen línies de pobresa en el nivell d'ingressos o de despesa a partir d'un determinat percentatge respecte a l'estadístic de tendència central escollit (la mitjana o la mediana). Fins fa uns anys s'utilitzava la mitjana com a estadístic de tendència central, però darrerament s'utilitza la mediana⁹ per evitar que els resultats estiguin afectats pels valors extrems que no reflecteixen la realitat de la majoria

⁸ Implica que l'augment de membres a la llar no implica un augment proporcional dels ingressos.

⁹ La mediana és el valor que se situa just al punt mig de la distribució un cop ordenats tots els individus de menor a major ingressos o despeses per unitat de consum.

de la població. Les línies de pobresa o llindar es fixa en un percentatge d'aquesta mediana (40%, 50% o 60%). L'oficina d'Estadística Europea (Eurostat) fixa el llindar de pobresa en el 60% de la mediana de la distribució dels ingressos per unitat de consum, i es considera com a pobres totes les persones que tenen ingressos per unitat de consum inferiors a aquest llindar.

5.3 Pobresa estàtica i dinàmica (transitòria o permanent)

Dins de l'anàlisi de la pobresa relativa s'incorpora la dimensió temporal amb el càlcul de mesures de la pobresa persistent o de llarga durada, ja que la pobresa, tal i com indicàvem amb anterioritat, no és un fenomen estàtic sinó que la situació dels individus pot canviar al llarg del seu cicle vital i poden passar de ser pobres a no ser-ho o a l'inversa. Per estudiar aquesta dimensió dinàmica de la pobresa es realitzen estudis que tenen en compte els canvis i transicions, i analitzen les poblacions en períodes llargs i no únicament en anys concrets i de manera aïllada. Segons les directrius de l'Eurostat, en els països de la unió europea es considera que una persona és pobra de manera persistent si està classificada com a pobra en el darrer any i almenys dos dels tres anys anteriors. Aquest concepte de pobresa de llarga durada tracta de recollir les situacions de pobresa estructural i evitar considerar com a pobres les persones que han caigut de manera circumstancial i momentània en la pobresa, que generalment a curt termini no provoca canvis en les condicions de vida de les llars (per exemple en el cas d'una persona que es queda sense feina un any, encara que els seus ingressos hagin disminuït molt, pot tenir estalvis o accés a crèdit i mantenir el mateix nivell de vida fins que torni a trobar treball).

Així doncs trobaríem diferents determinants de la pobresa ja que una persona pot trobar-se en situacions de pobresa per partir inicialment d'una situació de desavantatge on en aquest cas parlariem de pobresa estructural o bé que l'individu pateixi un desplaçament que el situï en desavantatge i immers en una situació de carència en algun punt de la seva trajectòria vital.

La pobresa no és un fenomen estàtic ja que alguns individus que abans eren pobres poden deixar de ser-ho i altres que no ho eren poden caure sota dinàmiques de pobresa. En aquest sentit resulta interessant obtenir informació de quant de temps romanen els individus pobres en situació de pobresa i quines són les seves trajectòries d'entrada i sortida i així observar i determinar les causes que porten a certs individus a caure en aquesta situació. En molts casos, doncs, la pobresa és variable, pot modificar-se a curt termini, especialment en funció

del treball¹⁰. Així la pobresa pot sorgir en determinats moments sobretot quan hi ha atur o situacions de crisi econòmica en els que una persona pot patir més vulnerabilitat.

A través, doncs, de l'estudi de la pobresa poden diferenciar-se les característiques dels individus que experimenten pobresa de llarga durada o pobresa persistent d'aquells que experimenten períodes de pobresa transitòria. Una delimitació d'aquest grups pot facilitar una millor delimitació dels grups sobre els quals s'han d'enfocar les polítiques socials i una millor definició i disseny de les mateixes.

5.4 Pobresa subjectiva

Els estudis de pobresa subjectiva es basen en la percepció que tenen els propis individus sobre la seva situació i les seves necessitats (per exemple a partir de la resposta subjectiva a la pregunta sobre els ingressos necessaris d'una llar per arribar a final de mes). Aquesta perspectiva incideix en la visió subjectiva que les llars tenen envers la seva situació econòmica i es diferencia de l'enfocament objectiu en què s'utilitzen variables mesurables i observables. Es parla de pobresa subjectiva tenint en compte que és l'individu qui valora de millor manera la seva situació. Aquesta perspectiva defineix com a pobre aquells individus que no estan satisfets amb la seva situació. Es tracta d'una pròpia percepció de l'individu on són els sentiments i les sensacions els determinants de la pobresa.

Una visió subjectiva de la pobresa permet entendre amb major profunditat el fenomen i contribuiria al disseny de polítiques socials. En aquest context, escoltar i aprendre de la pròpia font (quina és la seva realitat) és important ja que es rep de primera mà i des de la seva pròpia percepció, quines són les seves necessitats i com les perceben.

5.5. Privació multidimensional

La privació multidimensional està molt vinculada al concepte de l'exclusió social i té relació amb la privació o manca d'accés a certs béns i serveis, considerats imprescindibles per la societat i que poden ser de primera necessitat o no. A aquest tipus de privació multidimensional també se l'anomena pobresa carencial.

Es tracta de buscar mesures de pobresa que no es basin només en indicadors monetaris sinó en variables que reflecteixin les privacions que es produeixen en la llar i que permeten oferir una visió més completa del fenomen, ja que les llars amb els mateixos ingressos no sempre

¹⁰ Arraigada, I. (2005) Dimensiones de la pobreza y políticas desde una perspectiva de género. Revista de la CEPAL

tenen el mateix nivell de vida. Per això s'analitzen indicadors que reflecteixen les condicions de vida (l'equipament i condicions de l'habitatge, els béns duradors, la salut, l'oci, etc.), i es considera que hi ha privació quan la manca d'aquests béns o serveis és forçosa i no a causa de les preferències o decisions particulars.

Totes les perspectives d'enfocaments anteriors són formes de concebre i mesurar de manera diversa el mateix fenomen social. Cadascuna de les perspectives ens aporta informació diversa i de gran utilitat que combinada ens aporta molta informació útil per poder tenir una visió el més global possible del problema.

5.6.Aproximació al concepte d'Exclusió social:

Ens trobem en un context en el que el concepte de pobresa resulta insuficient per copsar la realitat en la que estem immersos ja que no només parlem de un accés insuficient als recursos sinó que ens trobem davant realitats que comporten noves desigualtats. Parlem, doncs, de que ja no es tracta d'un aspecte únicament econòmic sinó d'un terme que engloba aquetes noves desigualtats com és el concepte d'exclusió social i els factors que posen en marxa aquests processos tenint en compte diferents dimensions i eixos com l'edat, el sexe, l'origen...

D'aquesta manera la noció de pobresa no ens permet copsar adequadament molts dels fenòmens socials que es produeixen i que no poden ser explicats simplement en termes de carència de recursos econòmics, per aquesta raó fem servir un concepte més global i flexible, que és el de la exclusió social. Si be les desigualtats econòmiques continuen sent un factor determinant per analitzar les desigualtats socials, no són l'únic factor. De la mateixa manera no es tracta de deixar d'un costat el concepte de pobresa sinó d'anar més enllà pel que respecta a les desigualtats socials i que englobi el fenomen de forma multidimensional.

Així, tot i que la pobresa roman com una constant en la majoria de les situacions d'exclusió, dificultats en la salut, l'atur de llarga durada o altres circumstàncies poden desembocar en situacions de les que és difícil sortir. Amb el concepte d'exclusió social pretenem doncs recollir aspectes que generen desigualtat des de l'esfera econòmica però, a més a més, des d'altres esferes com les xarxes familiars, la vivenda...

La pobresa és una variable constant en moltes situacions d'exclusió social i es pot entendre com un factor important de vulnerabilitat que amb un cúmul d'altres situacions com poden ser la malaltia, la manca de feina, l'afebliment de les xarxes familiars i socials, no tenir papers (irregularitat administrativa), la manca de formació, l'edat, la manca d'habitatge, etc., poden portar als individus a situacions d'exclusió social.

Des de la òptica de la exclusió el que es reflecteix és un procés pel que algunes persones o col·lectius queden al marge de les dinàmiques socials. Per entendre el concepte de l'exclusió social cal que es faci una aproximació al fenomen en tant que no considera només el factor econòmic i es diferencia de l'atur ja que també es poden donar factors d'exclusió entre la població que treballa donades les dinàmiques en l'entramat social actual com processos de treball intermitent, la flexibilitat en el mercat de treball o salaris baixos.

En aquest sentit el terme d'exclusió social s'utilitza per referir-se a aquelles persones, que d'alguna manera, es troben fora de les oportunitats vitals que defineixen una ciutadania plena en la nostra societat. És a dir, que es tracta d'una situació a la qual s'arriba com a resultat d'un procés de desconexió i de pèrdua de vincles personals i socials que fan que per a la persona o col·lectiu que estan en situació d'exclusió sigui molt difícil l'accés a les oportunitats i recursos de què disposa la pròpia societat. Aquest terme d'exclusió social implica que la societat té un caràcter dual ja que existeix un sector que està "integrat" i un altre "exclòs", la idea de dins i fora del nostre sistema social. Tot i que el fenomen actual de l'exclusió social presenta uns trets definits, s'ha d'entendre des de la perspectiva dels processos de dualització i segregació que han existit al llarg de tota l'evolució social. Davant d'una societat en procés de canvi els conceptes "d'exclusió" i "inclusió" ens permeten enfocar la problemàtica de les vulnerabilitats socials derivades dels canvis socials, polítics i econòmics des d'una perspectiva integral ja que l'exclusió és un fenomen inherent a la lògica del sistema econòmic i social de totes les societats.

En el marc de les societats industrials, la principal forma d'exclusió social era econòmica i la manera que hi havia per mesurar-la era a través del concepte de pobresa, fet que implica fer una anàlisi dels recursos materials sobretot les rendes monetàries dels individus i les llars.

En un context de canvi i d'heterogeneïtat com és la nostra societat ens trobem davant de noves situacions de fragmentació i ineficàcia del sistema del model d'integració social. La perspectiva de l'exclusió social és la més adequada per analitzar les múltiples desavantatges

socials en les quals es troba una persona al llarg del seu cicle vital. En moltes ocasions aquests processos d'exclusió són el resultat d'un cúmul de dèficits i riscos que es van afegint de manera simultània, s'interrelacionen i creen sinèrgies: la pobresa, l'atur, la precarietat, la discapacitat, l'edat, la carència de drets socials, la malaltia, la manca de xarxa social i un llarg etc., que dóna com a resultat que la persona entri dins d'un carreró de difícil sortida. L'exclusió social fa referència a un procés de tipus dinàmic que pot afectar a moltes persones i que presenta un caràcter transitori (una certa etapa de la vida d'una persona) o més permanent en el temps.

L'exclusió no es centra només en determinades persones o col·lectius marginals sinó que pot afectar a persones o grups en funció de la seva exposició a dinàmiques concretes, és a dir, una persona pot passar de tenir una feina a estar a l'atur preparada per a treballar i a posteriori quedar-se fora del mercat laboral perquè la seva formació ja no és l'adequada per ocupar el mateix lloc de treball que desenvolupava amb anterioritat (avenços tecnològics, habilitats, destreses, manca de xarxa relacional...). L'equilibri social precari pot passar a convertir-se en exclusió social com a conseqüència d'aquestes dinàmiques que augmenten el risc o l'aparició de diversos factors que es poden vincular o no als ja existents.

La necessitat d'entendre l'exclusió des de les seves arrels socials com un procés complex i no com un simple resultat d'un destí personal més o menys causant permet arribar a una convergència analítica al voltant dels plantejaments de Robert Castel¹¹. La seva proposta consisteix a plasmar una imatge espacial a on es perfilen tres zones socials en els quals es distribueixen els riscos d'exclusió social de manera desigual:

- a) Zona d'integració, seguretat o estabilitat: que és la situació ideal de la població amb treball i protecció social assegurada amb un sòlid vincle familiar i de veïnat. Castel adverteix que tot i que en aquest grup es poden trobar grans desigualtats socials, problemes psicològics o altres, aquestes no representen una pertorbació per a les persones que es troben en aquesta situació
- b) Zona de vulnerabilitat, precarietat o inestabilitat: aquesta zona es caracteritza per la seva fragilitat, inseguretat de les relacions laborals o precarietat en l'àmbit de treball, treball de tipus intermitent, atur. També s'observen mancances en el recolzament familiar i social.

¹¹ Citat a: TEZANOS, J.F.1998 «Tendencias de dualización y exclusión social en las sociedades avanzadas.Un marco para el análisis», en *Textos de Sociología*, nº 4, Departamento de Sociología II, UNED, Madrid

- c) Zona de marginació o exclusió: que es caracteritza per una absència de treball, manca de protecció social i per l'aïllament social. Aquest grup pateix les formes més extremes de la pobresa, no té accés a les normes d'entrada a la participació social i en aquest espai la persona és incapaç de sortir per si sola d'aquesta situació.

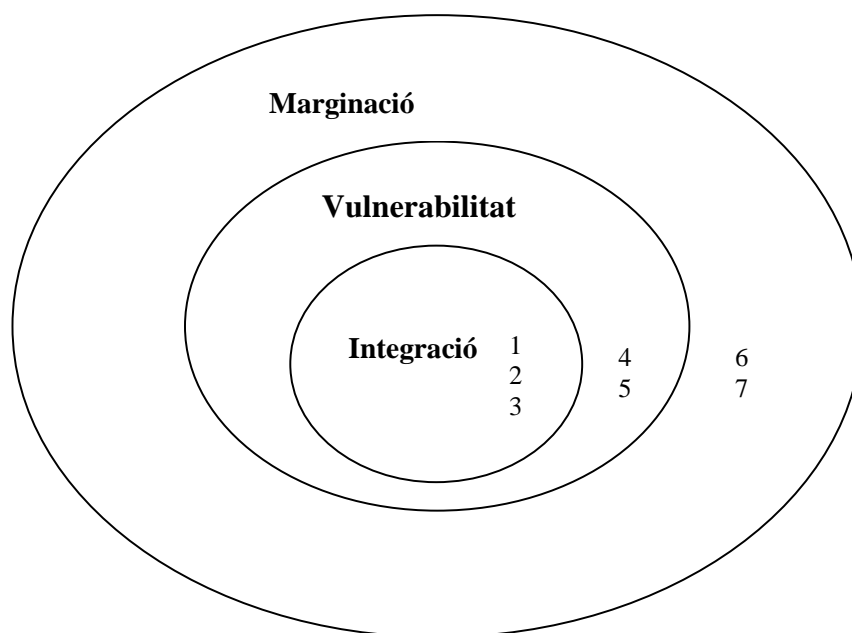
A continuació, i de manera molt similar a l'esquema analític anterior altres, autors han proposat distingir entre situacions d'integració, vulnerabilitat i marginació, tot i que hi ha d'altres autors que diferencien entre altres zones i situacions. Carlos Garcia Serrano i Miguel Angel Malo¹² adopten una perspectiva que ha considerat una gamma més ampla de posicions i a partir de l'esquema de Castel i que es divideix en set àrees o espais en funció de tres variables bàsiques: treball, família i domicili.

Els set espais estan definits de la següent manera:

- Zona d'integració: treball estable, xarxes familiars i veïnals, amb tres subespais: 1: integració total, 2: erosió de xarxes socials, 3: pobresa integrada (ingressos regulars baixos i xarxes socials sòlides).
- Zona de vulnerabilitat i exclusió: amb inestabilitat laboral i fragilitat en les relacions socials i especialment les familiars, i amb dos espais: 4: pobresa econòmica (amb problemes relacionats amb l'habitatge habitual i l'erosió de les xarxes socials no familiars), 5: d'exclusió social (a on se sobreviu gràcies a l'economia submergida o irregular amb problemes de residència habitual i erosió de la xarxa familiar).
- I, finalment, una zona d'exclusió i marginació: absència de treball i marginació social, amb dues subzones: 6: d'exclusió severa (amb economia submergida irregular o delictiva i la mendicitat amb ingressos escassos, deteriorament dels hàbits socials i problemes de residència) i 7: de marginació i mort social de l'individu.

¹² GARCÍA SERRANO, Carlos y MALO, Miguel Angel. (1996) "El comportamiento económico de los excluidos: un modelo para la política social"

Gràfic 1: Zones de marginació/integració

Font: Carlos García Serrano y Miguel Ángel Malo (1996) El comportamiento económico de los excluidos: un modelo para la política social¹³

D'acord amb aquestes concepcions els individus van d'una zona a l'altra en un procés en el qual la relació amb el mercat laboral presenta un pes determinant, tot i que aquestes situacions de vulnerabilitat poden ser compensades per xarxes protectores comunitàries. En el moment, però, que aquestes xarxes de suport social-relacional fallen les famílies i individus poden arribar a situacions en les que és molt més difícil abandonar la zona d'exclusió. És en aquest punt vital quan les intervencions de tipus social han de fomentar la inserció social dels individus i famílies excloses, reforçant les llars amb risc d'exclusió i organitzant estratègies d'inclusió que aturin el procés.

Com a conclusió, l'exclusió social és un concepte multidimensional que fa referència a la situació de les persones que no poden accedir a les oportunitats i als recursos que ofereix la societat i que defineixen una ciutadania plena (àmbit econòmic, laboral, socio sanitari, residencial, formatiu i de participació social i ciutadania). L'exclusió social no s'explica només per una causa sinó que és un procés multidimensional en el qual s'associen i acumulen diversos factors de desavantatge en diferents àmbits. Es tracta doncs d'un concepte més ampli que, a més de considerar les desigualtats (distància entre els membres d'una societat) i la

¹³ íbid.

privació en l'esfera econòmica (pobresa monetària), també inclou altres situacions de manca que configuren noves formes de desigualtat social.

El concepte d'exclusió social requereix que es diferenciïn d'altres conceptes molt pròxims que es refereixen a formes anòmales d'inserció social, de pertinença grupal o que denoten situacions objectives de carència o necessitat. Tezanos realitza una comparació de conceptes a través de tres variants o blocs que es presenten a continuació:

Un primer bloc, que es relaciona amb conceptes en els que la importància recau sobre les vivències socials que suposen un distanciament amb les normes o estàndards que predominen en una societat determinada on aquest mateix distanciament pot esdevenir voluntari o per contra involuntari. Els dos àmbits principals de consideració en aquest "*estar apartat*" o "*ésser apartat*" són el cultural i l'ètnic racial. En aquest sentit la desviació social pot ser producte d'una iniciativa voluntària per part dels individus que de forma conscient s'aparten de la forma "normal" de comportament d'una societat. És a dir, es duen a terme comportaments socials que no segueixen el model o valors predominants entre els membres d'un grup o societat. Per contra, des de la perspectiva sociològica, s'han fet servir altres conceptes que denoten un allunyament que no és voluntari sinó que és forçat i que s'associa a variables de caràcter ètnic o racial com són el de marginació social, referida a un context cultural, i la segregació social que pertany a l'àrea de les accions voluntàries que tendeixen a situar a certes minories ètniques en posicions socials secundàries. Aquest allunyament no voluntari recau sobre persones i grups, doncs, que posseeixen alguna particularitat allunyada dels estàndards. Cal destacar en aquest sentit la noció d'estigma amb la que són marcades negativament algunes persones. L'estigma apareix com un atribut o tret que s'atorga a un individu per haver trencat alguna norma preestablerta o per tenir certes característiques atípiques o diferencials i que provoca que se l'introdueixi en una determinada categoria social de caràcter negativa en relació a aquells que han posat o establert la sanció, ja sigui aquesta jurídica o social. Això és en relació als propis grups socials que creen la desviació, aquesta desviació actua com a conseqüència d'una infracció o "rarsa" on el desviat acaba esdevenint algú al que se l'ha etiquetat de forma exitosa.

Destaca en aquesta línia la teoria de l'etiquetatge que busca demostrar que les forces de control social tenen una conseqüència intencional de definir a les persones com a desviades. Des d'aquesta perspectiva, però, no es busca donar explicació a les causes de la conducta considerada com a desviada sinó que el que es pretén és analitzar els mecanismes de control a través dels quals es construeixen i defineixen determinades normes, la infracció o

incompliment de les quals, es “castiga” a través de sancions i alhora es categoritza a un individu com a desviat. D’aquesta manera la desviació esdevé una conseqüència en la mesura en la que s’interrelacionen normes i sancions.

Taula 2: Tipologies de la diferència

Dimensions	Individual	Col·lectiva
Voluntària	Aïllament	Diferenciació
	Desviació	Resistència
Involuntària	Marginació	Discriminació
	Desqualificació	Segregació

Un segon bloc, que es centra en el terreny econòmic que implica situacions de pobresa o carència de recursos materials. La persona es pobra en el moment en el que no disposa dels recursos per cobrir les seves necessitats en un context propi del desenvolupament i dels estàndards de vida de la societat en la societat a la que pertany.

Un tercer bloc de conceptes, és el que es relaciona amb la problemàtica de l’alienació¹⁴ del treball, de les capacitats productives, de la nostra essència social i de la societat. El fet doncs de tenir o no tenir un treball implica el risc de quedar alienat. Aquesta última dimensió es dona en el moment en el que l’individu viu una situació precària i negativa en relació al treball, per tant es tracta d’un allunyament del mateix. Aquesta vivència d’una situació precària implica el risc de quedar fora dels processos socials i l’absència de participació. D’aquesta manera l’exclusió social no tant sols queda definida com una situació estàtica de carència material sinó que com a un procés en el que es produeix una negació dels drets socials i oportunitats. Queda reflectida aquí la idea de ciutadania i les dificultats dels col·lectius exclosos per accedir a aquests drets donat que les males condicions de treball (precarietat, temporalitat, inestabilitat...) fa que moltes persones posin en perill el seu rol d’actors socials.

El concepte actual d’exclusió social recull una síntesi d’elements de cadascun dels tres blocs: presenta una dimensió de tipus cultural (nocions de segregació, marginació...), una dimensió o uns efectes econòmics (pobresa) i a l’hora permet situar l’anàlisi de la qüestió social en la

¹⁴ Concepte que té les seves arrels en el pensament de Hegel i Feuerbach, tot i que va ser Marx el que el va donar un sentit més precís i el va adaptar a processos de tipus econòmic i social concrets que fan referència a processos històrics específics que donen lloc a vivències socials que fan que els homes se sentin distants i allunyats

perspectiva de processos socials concrets relacionats amb la problemàtica del treball com a mecanisme fonamental d'inserció social.

Tezanos planteja que el nou tipus de societat que esta emergint ho fa impulsat per una revolució tecnològica¹⁵ que provoca modificacions en les formes tant de treballar, d'estudiar, de comunicar-nos... A més, en el marc de les societats actuals cal destacar certs canvis o tendències que s'estan desenvolupant i que estan transformant les dinàmiques de vulnerabilitat i exclusió social. Sorgeixen d'aquesta manera nous models d'ocupació que generen processos de "dins" i "fora" entre els treballadors, és a dir, desigualtats entre aquells que tenen un treball estable i aquells que no en tenen o el tenen sota pitjors condicions. Alhora es produeixen canvis en el si de les famílies derivats d'altres processos com l'entrada massiva de les dones el mercat de treball. a l'època industrial els homes desenvolupaven de forma gairebé exclusiva el treball productiu mentre que les dones assumien el treball reproductiu on la seva posició depenia de l'economia de l'home. L'escenari avui és ben diferent tot i que els rols dels membre de la família no s'han arribat a modificar del tot, provocant que les dones hagin d'assumir una doble càrrega que inclou el treball productiu i el treball reproductiu. Estaríem vivint avui en dia, doncs, en el que anomena Tezanos la societat tecnològicament avançada genera tot un seguit d'efectes (es configuren noves formes de treball i de producció amb noves formes d'organització social) que obren encara més la escletxa de la desigualtat, és a dir, generant noves formes de pobresa i exclusió juntament amb l'aparició de nous riscos per a la societat i per a col·lectius que fins ara no havien estat sota processos excoents.

15

José Fèlix Tezanos (1999). *Tendencias en desigualdad y exclusión social*

Taula 3: Diferències entre les nocions de pobresa i exclusió social

Trets de diferenciació	Pobresa	Exclusió social
Situació	És un estat	És un procés
Caràcter bàsic	Personal	Estructural
Subjectes afectats	Individus	Grups socials
Dimensions	Bàsicament unidimensionals: carències econòmiques	Multidimensional: aspectes laborals, econòmics, socials, culturals
Àmbit històric	Societats industrials (o tradicionals)	Societats postindustrials i/o tecnològiques avançades
Enfocament analític aplicable	Sociologia de la desviació	Sociologia del conflicte
Variabls fonamentals	Culturals i econòmiques	Laborals
Tendències socials associades	Pauperització	Dualització social
Riscos afegits	Marginació social	Crisi dels nexes socials
Dimensions personals	Fracàs, passivitat	Desafiliació, ressentiment
Evolució	Residual, estàtica	En expansió. dinàmica
Distàncies socials	A dalt – a baix	Dins - fora
Variabls ideològic- polítiques que influeixen	Liberalisme, no assistència	Neoliberalisme desregulador

Font: José Fèlix Tezanos (1999). *Tendencias en desigualdad y exclusión social*.

Cal entendre el concepte d'exclusió social a partir dels canvis produïts en les societats avançades que han generat noves situacions de vulnerabilitat en persones o grups que tradicionalment tenien bones condicions de vida o que tenien una posició social segura gràcies als seus estudis o lloc de treball. També s'obren noves dinàmiques d'exclusió arran de l'allargament dels cicles vitals, les situacions de dependència en edats avançades, i a causa dels grans moviments migratoris que generen situacions de precarietat en les condicions de ciutadania.

En aquest context, l'exclusió social no sempre es deriva de la manca de recursos econòmics (tot i que és cert que les persones que es troben en situació de pobresa tenen més possibilitat de patir desvinculació social o dèficits de ciutadania que les persones que tenen una bona situació econòmica), sinó que aquest concepte serveix per definir un conjunt de situacions de carències econòmiques, relacionals, culturals, administratives, etc., que es produeixen en les nostres societats.

6. Antecedents d'estudis sobre pobresa i exclusió social a Andorra

Els estudis sobre pobresa i exclusió social no tenen gran recorregut a Andorra i malgrat que han aparegut una sèrie d'informes que tenen la vocació d'aportar una aproximació a la realitat.

Càritas Andorrana realitzà l'any 2001 un estudi sobre les necessitats socials del país¹⁶ i comptabilitzà que un 9,9% de la població eren pobres ja que vivien amb menys del 50% de la renda mitjana disponible, és a dir, menys de 564 euros/mes per persona. Es diferencia entre pobresa severa (un 1,2% de la població que vivien amb menys del 25% de la renda mitjana disponible) i pobresa moderada (un 8,7% de la població amb ingressos entre el 25% i el 50% de la renda disponible mitjana). Segons aquest informe, la renda disponible mitjana neta per persona i mes l'any 2000 era de 1.128 euros.

Segons aquestes dades la proporció de persones amb risc de pobresa a Andorra (població amb ingressos per sota del llindar del 50% de la mitjana) es trobaria lleugerament per sobre de la mitjana europea (un 9% de la població dels països de la UE-15)¹⁷.

El **Servei d'Estudis del Ministeri de Finances del Govern d'Andorra** va elaborar l'any 2003 l'*Informe sobre l'estat de la pobresa i la desigualtat al Principat d'Andorra*, on es mostra l'evolució de la desigualtat econòmica i de la pobresa relativa entre els anys 2001 i 2003. Aquest informe s'elabora a partir de les dades resultants sobre la despesa en consum de les llars d'Andorra de l'Enquesta de Pressupostos Familiars¹⁸ (EPF) i s'elabora un indicador, unitat de consum equivalent per membre de la llar, que permet mesurar la dispersió econòmica així com el nombre de persones que es troben en situació de pobresa relativa. L'indicador de la despesa en consum és un dels molts indicadors que es poden utilitzar en l'estudi de la pobresa per quantificar i identificar la població pobra, i permet determinar qui presenta un nivell inferior al mínim fixat.

¹⁶ Càritas Andorrana; EDIS (Equipo de Investigación Sociológica) (2002). *Andorra. Diagnòstic social 2001*. Andorra: Crèdit Andorrà.

¹⁷Dades de 1999, Eurostat, ECHP-UDB, versió de desembre de 2002.

¹⁸Enquesta a 1.200 llars per obtenir informació sobre les despeses de consum i dades sociodemogràfiques de les famílies d'Andorra. Base: cens data 31 desembre de l'any anterior (deduït de les llars declarades com a residència secundària).

L'Enquesta de Pressupostos Familiars és una enquesta que es realitza a les llars d'Andorra amb l'objectiu d'aportar informació anual sobre la naturalesa i el destí de les despeses de consum (cistella de mercat), així com les dades socioeconòmiques que reflecteixen les condicions de vida i les característiques de les famílies d'Andorra. En l'EPF es recull el conjunt de despeses monetàries en concepte de béns i serveis efectuades al llarg d'un any.

En aquest informe s'utilitza com a **unitat d'anàlisi el consum de l'individu**, però atès que no tots els membres tenen les mateixes necessitats (adults, infants, malalts) i tenint en compte l'existència de "béns públics" (habitatge, calefacció, etc.) que representen una **economia d'escala** en les llars més nombroses (ja que cada individu no ha de sufragar el nou bé o servei en qüestió), s'han desenvolupat les **escales d'equivalència**. En aquest cas s'utilitza l'escala d'equivalència Òxford-OCDE ja que es considera que és la que més s'adapta a la estructura de la cistella de la compra de les llars d'Andorra.

A partir de les dades de consum es calcula que la mediana de consum era de 14.668 euros per persona equivalent i any, i s'estableixen tres línies de pobresa: el 40% de la mediana (5.867 euros/any o 488 euros/mes), el 50% de la mediana (7.334 euros/any o 611 euros/mes) i el 60% de la mediana (8.801 euros/any o 733 euros/mes).

Segons aquestes dades un 11,2% de la població estaria sota el llindar de pobresa amb menys del 60% de la despesa en consum:

- Un 1,3% estaria en una situació de pobresa extrema (sota la línia del 40% de la mediana)
- Un 2,6% de la població es trobaria en situació de pobresa relativa (entre la línia de 40% i la línia del 50% de la despesa mediana) i,
- Un 7,3% de la població estaria en situació de risc potencial de pobresa (entre la línia del 50% i el 60% de la despesa mediana).

Aquest informe també assenyala que les **tipologies** de població amb més probabilitat de trobar-se en situació de pobresa relativa o extrema són:

- Les persones de més de 60 anys
- Les de menys de 15 anys
- Les llars formades per persones de més de 65 anys (soles o amb parella)

- Les llars més nombroses (parelles amb tres fills o més i extenses, és a dir amb un nucli familiar i altres persones)
- Els inactius (estudiants, jubilats o pensionistes i mestresses de casa)
- Els ocupats/des en treballs no qualificats (sobretot en els sectors de l'agricultura, transport, serveis personals i el grup d'altres activitats socials)
- Les persones amb estudis primaris o sense estudis. També destaca que quasi tota la població en situació de pobresa viu en règim de lloguer i que la incidència és més alta entre els residents no andorrans.

El **Centre de Recerca Sociològica** de l'IEA al 2005 també va realitzar un *Preinforme sobre la població en situació de risc de pobresa i exclusió social a Andorra*. En una primera part de l'estudi s'analitzen alguns dels col·lectius especialment vulnerables i que presenten factors d'exclusió específics en funció dels tres eixos de desigualtat social (el sexe, l'edat i la procedència): les dones, la gent gran, els joves i determinades persones per origen.

En un segon apartat, s'analitza la incidència de la pobresa en els diferents tipus de llars (segons la composició i les característiques de les persones que hi conviuen) a partir de les dades resultants d'una enquesta telefònica a 2.106 llars realitzada a persones majors de 18 anys i a on s'obté informació de 6.044 persones que resideixen en aquestes llars que componen la mostra.

En aquest estudi s'utilitza com a indicador de la situació econòmica de la llar la declaració de ingressos mensuals, tot i que aquesta dada només es pot considerar com una valoració aproximada en tractar-se de la resposta d'una persona de la llar en relació amb els ingressos de tots els membres de la llar i per tots els conceptes (salaris, pensions...). D'altra banda, s'imputa com a ingrés de la llar el punt mig de l'interval (en l'enquesta es demanen els ingressos a partir d'un interval per facilitar la resposta i perquè entre els objectius inicials de l'enquesta no estava el de calcular estadístics de tendència central com la mediana o la mitjana). Per calcular l'ingrés per persona equivalent s'ha dividit aquest ingrés pel nombre de persones equivalents de cada llar, aplicant l'escala d'equivalència d'Òxford-OCDE. L'anàlisi d'ingressos mensuals equivalents en funció del tipus de llar permet tenir una mesura aproximada de la proporció de llars que es trobarien en risc de pobresa, considerant com a pobres les persones que viuen en llars a on l'ingrés equivalent és inferior al llindar de pobresa (menys del 60% de la mediana dels ingressos equivalents per persona).

Segons els resultats d'aquesta enquesta de les llars, la mediana dels ingressos és de 975 euros mensuals per persona equivalent, de manera que el llindar de pobresa estaria en 585 euros. Un 9,9% de les llars d'Andorra estarien en risc de pobresa monetària (ingressos per persona equivalent a inferiors a 585 euros al mes). En aquest treball també es calculen, els percentatges que es poden considerar en risc de pobresa per a cadascuna de les tipologies de llar (llars unipersonals, parelles sense fills, parelles amb fills, llars monoparentals, i altres tipus de llars).

Càritas Andorrana¹⁹ publicà un estudi l'any 2010 en el qual es pretenia fer una diagnosi sobre la situació social d'Andorra, analitzant el fenomen de la vulnerabilitat social a través del complex dicotòmic d'inclusió-exclusió. La noció de vulnerabilitat social permet identificar llars i individus que queden exposats a patir canvis en els seus nivells de vida. Per a la recollida de dades l'estudi va fer servir les dades del Departament d'Estudis i Estadística, i entrevistes personals a través d'un qüestionari a una mostra formada per 775 persones més grans de 15 anys.

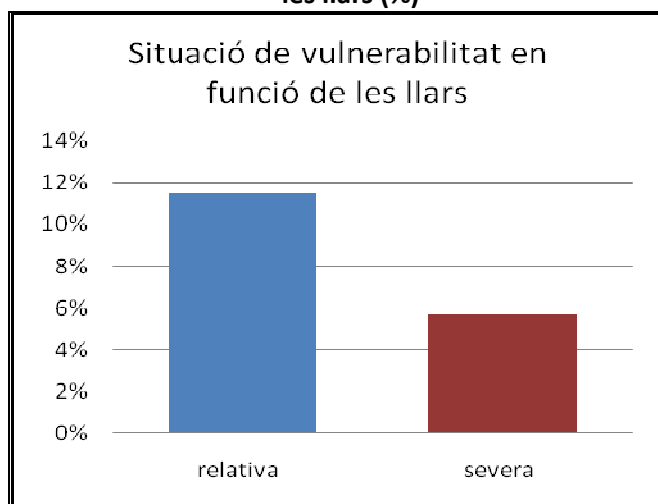
En aquest estudi es van calcular una sèrie d'indicadors de serveis i equipaments, situacions problemàtiques, de carència habitacional, de precarietat econòmica, etc. L'estudi estableix que la **mitjana** d'ingressos mensuals per llar era de 2.148 euros i 1.323,6 euros per unitat de consum de la llar. La **mediana** d'ingressos mensuals per unitat de consum eren 1.222 euros, de manera que el 19,3% de les llars andorranes estava en situació de precarietat econòmica (menys del 60% de la mediana dels ingressos) i el 1,7% en situació de precarietat econòmica severa (menys del 30% de la mediana dels ingressos).

Pel que fa a la integració i a la vulnerabilitat social es presenta una doble anàlisi, sigui en funció de les llars o de les persones. Pel que fa a la dimensió de les llars, el 82,8% es troben en situació d'integració social. Del 17,2% restant, l'11,5% es troba en situació de vulnerabilitat **relativa** i el 5,7%, en vulnerabilitat **severa**. D'altra banda, quan prenem en consideració les persones, s'observa que el 82,7% es troba en situació d'integració social, mentre que hi ha un 10,7% de persones en situació de vulnerabilitat **relativa** i un 6,6% en vulnerabilitat **severa**.

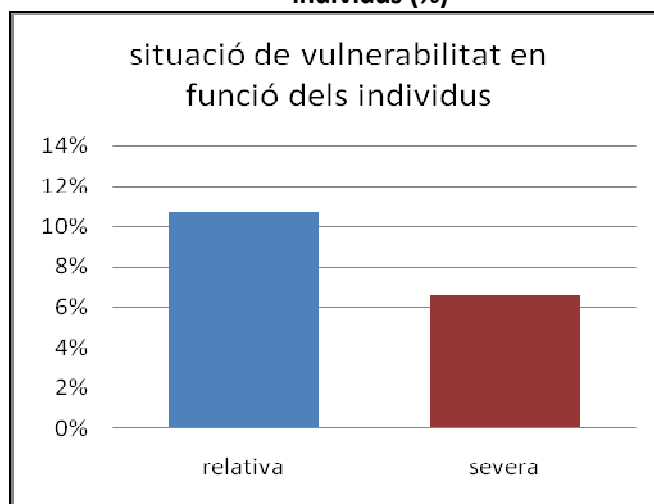
¹⁹Càritas Andorrana; EDIS (Equipo de Investigación Sociológica) (2011). *Andorra. Diagnòstic social 2010*.

Per calcular el nivell d'integració-vulnerabilitat utilitza una sèrie d'indicadors relacionats amb la renda i la situació econòmica de la llar, amb les característiques de l'habitatge i el tipus de família, amb la cobertura sanitària i la presència de persones dependents i la situació socioeducativa (necessitat de serveis socials, problemes sociopersonals, nivell educatiu).

Gràfic 2: Situació de vulnerabilitat social en funció de les llars (%)

Gràfic 3: Situació de vulnerabilitat social en funció dels individus (%)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la diagnosi sobre la situació social a Andorra

Aquestes dades es poden comparar amb les d'un estudi recent sobre la pobresa i l'exclusió social a Espanya que han dut a terme la Fundació FOESSA i Càritas davant de la nova panoràmica social en què la crisi econòmica actual ha estès els seus efectes a un gran nombre de persones. L'informe dona una visió d'alguns dels principals indicadors que mostren l'àmbit de la exclusió i el desenvolupament a Espanya i observa quina ha estat la tendència a través del temps (disminució de la renda disponible per persona, augment de la desigualtat, de l'atur, etc.). Una de les dades que cal destacar és l'augment de la taxa de pobresa des del període 2005 al 2011, en que ha passat d'un 19'7% a un 21'8% respectivament,²⁰ esdevenint una de les més altes de la Unió Europea. Així, l'any 2010 la taxa de pobresa espanyola se situa cinc punts per sobre de la mitjana de la UE-27 (16,4%). Només Romania i Letònia la superaven, mentre que Holanda (10,3%), França o els països nòrdics (13%) presenten taxes molt més baixes.

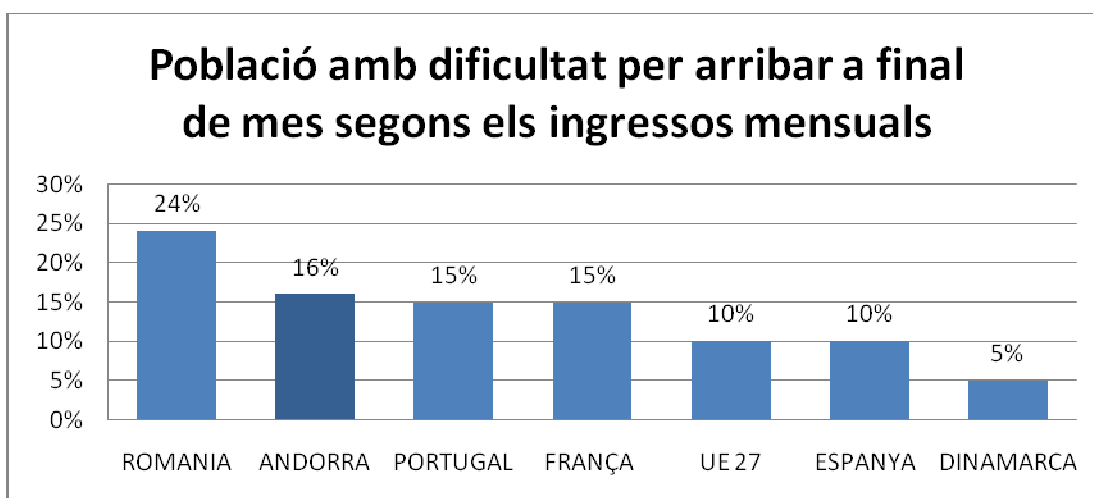
El **Centre de Recerca Sociològica** l'any 2010 realitza una enquesta per l'observatori de pobresa i vulnerabilitat. Les preguntes que es realitzen a la població són preguntes extretes

²⁰El llindar de pobresa calculat era de 7.800 euros per una persona l'any 2010.

de l'enquesta de l'Eurobarometre sobre pobresa i exclusió social amb l'objectiu de quantificar quina percepció té la població andorrana sobre aquests fenòmens.

Cal destacar que es tracta d'un estudi que busca mesurar la percepció de la població sobre la pobresa. És a dir, a diferència dels estudis que s'han esmentat anteriorment en els quals s'analitzen indicadors objectius, en aquest cas es tracta d'un enfocament subjectiu sobre la pobresa i l'exclusió social. Així, un **27%** de la població enquestada afirma que la seva llar arriba a final de mes molt fàcilment o fàcilment, un **57%** de la mostra diu que arriba a final de mes relativament fàcilment o que hi arriba amb alguna dificultat i, finalment, un **16%** de la mostra poblacional manifesta que hi arriba amb dificultat o amb molta dificultat. Comparant aquests resultats amb la mitjana europea (segons els resultats d'una enquesta realitzada l'any 2009 i publicada el 2010)²¹ s'observa que el col·lectiu que afirma arribar difícilment a final de mes representa un 10% en el conjunt dels 27 països de la Unió Europea, oscil·lant entre un 5% a Dinamarca, i un 24% a Romania (12% a França, 10% a Espanya i 15% a Portugal).

Gràfic 4: Dificultats per arribar a final de mes

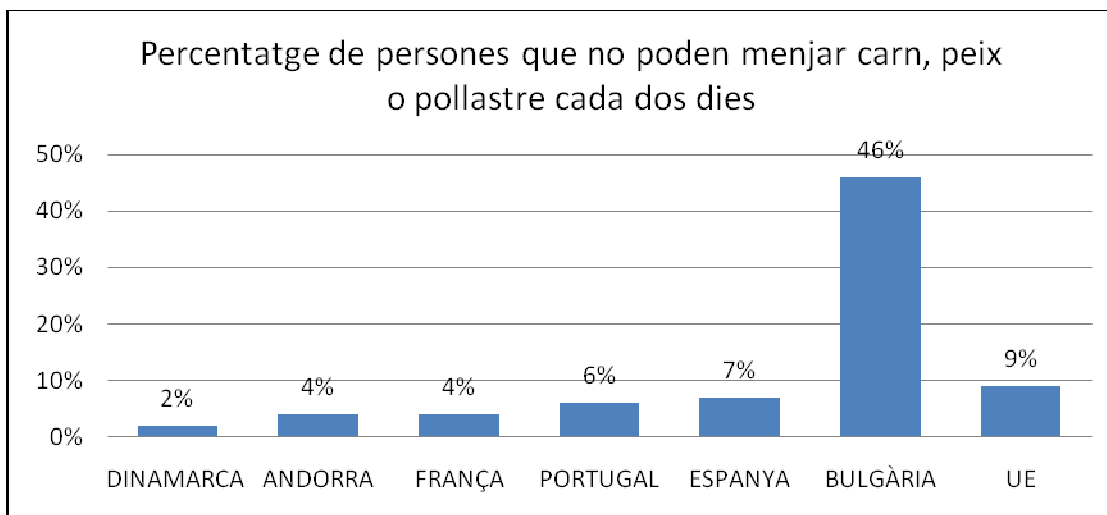
Font: Eurobarometer Spécial 321 *Pauvreté et exclusion sociale*.

Una altra dada que es pot destacar és la possibilitat de ingesta de carn, pollastre o peix cada dos dies (en termes de capacitat econòmica). En aquest sentit Andorra es situa per sobre del conjunt de la UE-27 amb un 96% dels enquestats que es poden permetre menjar carn, pollastre o peix cada dos dies si ho volen, mentre que un 4% diuen que no s'ho poden permetre, esdevenint els aturats (14%), els jubilats i altres no ocupats (7%) i els treballadors

²¹Font: Eurobarometer Spécial 321 *Pauvreté et exclusion sociale*.
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm

de la indústria i la construcció (7%) els col·lectius que diuen en una proporció superior que no poder fer una ingesta d'aquest tipus cada dos dies. En el conjunt de la UE, un 9% dels enquestats diuen que no es poden permetre aquesta despesa (un 2% a Dinamarca, un 4% a França, un 7% a Espanya, un 6% a Portugal i fins a un 46% a Bulgària).

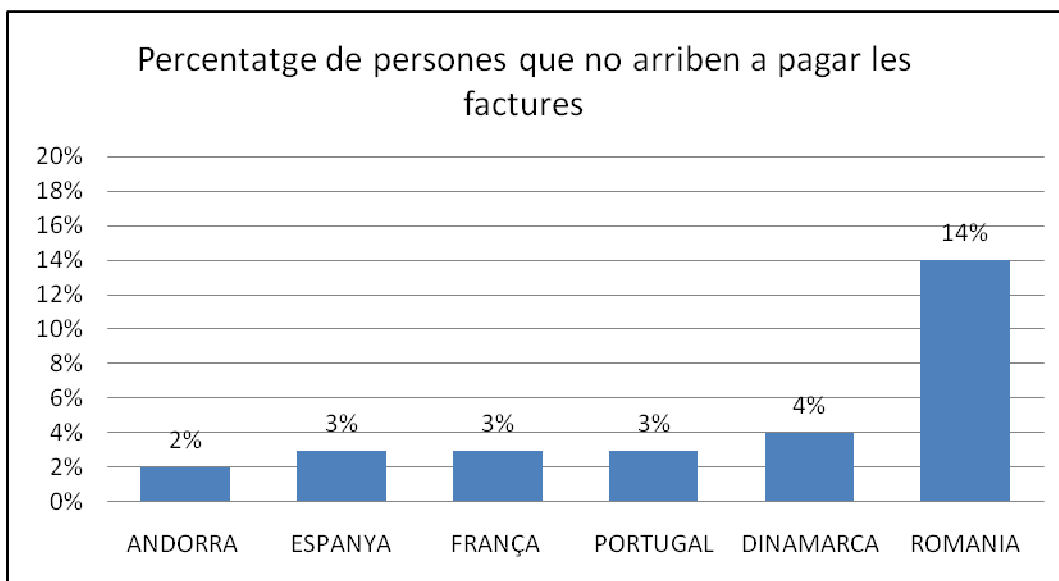
Gràfic 5: percentatge de persones que no poden menjar carn, peix o pollastre cada dos dies

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'observatori de pobresa i vulnerabilitat de l'any 2010

A més a més, segons l'enquesta, un 2% dels enquestats afirma que no pot fer front a les factures, que "no arriben a pagar" en alguns casos, un 16% afirma que afronta els pagaments de les factures però representa una lluita constant i un 42% té alguna dificultat. Si comparem les dades amb la capacitat dels europeus de fer front a les seves factures, s'observa que en el conjunt dels països europeus un 5% tenen moltes dificultats i no arriben a pagar algunes factures: només són un 1% a Dinamarca i a França, a Espanya i Portugal representen un 3% i un 14% a Romania.

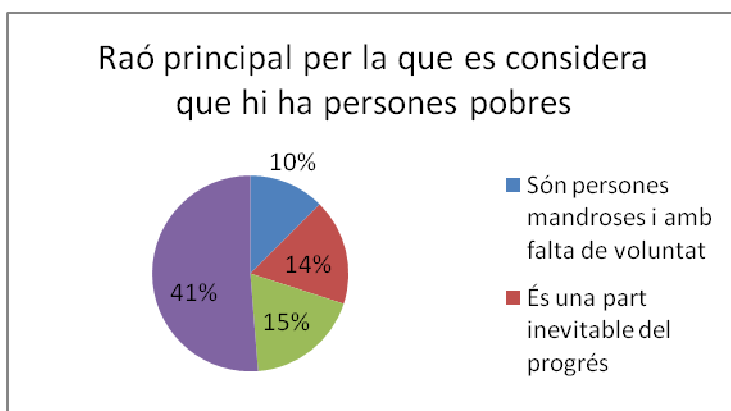
Gràfic 6: % de persones que no arriben a pagar les factures

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'observatori de pobresa i vulnerabilitat de l'any 2010

Si ens fixem en l'opinió dels enquestats sobre quina consideren la raó principal per la qual hi ha persones que viuen en situació de pobresa, un 41% ho atribueixen a que hi ha moltes injustícies a la nostra societat, seguit d'un 15% que pensen hi ha persones en situació de pobresa perquè han tingut mala sort, un 14% que adueixen que és una part inevitable del progrés, i finalment un 10% que creuen que es deu a que aquestes persones són mandroses i els hi falta voluntat.

Gràfic 7: Principal raó per la que es considera que hi ha persones pobres

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'observatori de pobresa i vulnerabilitat de l'any 2010

En el conjunt dels 27 països que integren la UE, igual que a Andorra, la principal raó que atribueixen els enquestats a l'existència de la pobresa és la injustícia social (un 47%), un 16% afirmen que les persones són pobres perquè són mandroses i els hi falta voluntat i un altre 16% que és una part inevitable del progrés, mentre que un 13% afirmen que les persones viuen en la pobresa perquè han tingut mala sort.

L'any 2011 el **Departament d'Estadística** elabora un *Estudi per establir l'“Indicador de referència pels ajuts socials” i anàlisi de l'estat de la pobresa relativa a Andorra*. L'objectiu de l'estudi és realitzar el càlcul d'un llindar de referència per determinar l'accés als ajuts socials a Andorra. Per calcular els llindars de pobresa es fan servir dos mètodes d'estimació: per una part els de caràcter absolut (segons el nivell establert de benestar que es considera que permet la integració i participació en la societat) i per l'altra els de caràcter relatiu (segons la posició de l'individu respecte al grup). En aquest estudi es proposa calcular el llindar de referència per als ajuts socials de caràcter absolut, que no depengui de l'obtenció de la distribució de la despesa en cada període.

Dins de la perspectiva basada en mesures de caràcter absolut es calcula el llindar a partir de dos mètodes: LICO i MBM (*Low Income Cutoffs i Market Basket Measures*, respectivament). La metodologia LICO es fa servir per marcar un llindar a partir del qual una família gastarà més en proporció als seus ingressos en béns essencial (alimentació, educació, habitatge, salut, vestit i transport) que la família mitjana. L'estudi treballa amb la base de dades a partir de la EPF de 2009 que inclou diferents variables característiques dels membres de la llar. Així, es pren en l'estudi com a referència una família tipus en la qual s'apliquen escales d'equivalència (en aquest cas l'escala d'equivalència Òxford) per obtenir el llindar en la resta de les llars o composicions familiars (monoparentals amb un infant, monoparentals amb dos infants...). Finalment per fixar el llindar es basa en el nivell d'ingressos i no en la despesa. Pel que respecta als resultats, el valor del llindar d'ingressos individual de referència dels ajuts que s'obté és de 13.130'39 euros que permet calcular així el llindar per a les diferents composicions familiars, i així el **5'33%** del total de la població estaria per sota del llindar.

La segona metodologia que es fa servir en l'informe per arribar a establir l'indicador de referència està basada en les *Market Basket Measures* en les quals s'estableix una cistella de productes necessaris emprant dades sobre preus, i estimen el nivell d'ingressos per sota del qual és molt probable que una persona no pugui fer front a les seves necessitats bàsiques. El primer pas per elaborar el llindar sota la metodologia MBM és definir la ingesta mínima

d'aliments per part de l'individu amb la qual pugui portar una vida decent. La ingesta mínima d'aliments per part d'un individu es defineix a través de criteris nutricionals segons la informació de la FAO, en particular les *Food Balance Sheets and Commodity Balances*. La cistella que comporti menor cost és considera la corresponent al llindar de pobresa. D'aquesta manera s'estableix el llindar intermedi: es necessiten **881,5** euros mensuals (10.578 euros anuals) per cobrir les necessitats bàsiques si es pren com a referència la ingesta calòrica mitjana (3.272cal.) i la distribució de la despesa del 30% més pobre. Aquestes dades fan referència al cost de les necessitats bàsiques. Si es vol comparar amb les mesures basades en el LICO s'ha de calcular el nivell d'ingressos anuals equivalents, que correspon a 13.418,75 euros per aquest nivell de despesa. Els resultats que s'obtenen són molt semblants amb les dues metodologies.

L'estudi desenvolupa el perfil de pobresa definida a partir del llindar de prestacions, que en aquest cas seria: una persona que viu en una llar nombrosa, menor de 15 anys o major de 60, dona, que no treballa, de nacionalitat portuguesa, de categoria professional poc qualificada, inactiva, que porta poc temps a Andorra, viu de lloguer i no té contractada una mútua privada.

Per acabar, també es determina el grau de pobresa relativa segons la posició de l'individu respecte al grup. En l'estudi s'opta per mesurar la pobresa a partir de dades sobre la despesa de les llars resultant així que un individu amb una despesa inferior al 60% de la **mediana** es considera en risc de pobresa, en el cas del 50% de la mediana es trobaria en situació de pobresa relativa, i inferior al 40% es considera en situació de pobresa severa. Atesos els inconvenients que presenta la mesura (com per exemple el fet que de l'enllumenat d'una habitació en poden gaudir tant un com quatre individus) l'estudi fa servir l'escala d'equivalència Òxford atorgant el coeficient 1 al primer membre de la llar, 0,7 a la resta d'adults i 0,5 als infants.

Així, la mediana de despesa a Andorra és de 20.174 euros l'any 2009, i s'estableixen les següents línies de pobresa:

- Risc de pobresa: llars amb una despesa per unitat de consum equivalent de menys del 60% de la despesa mediana (12.104 euros) representa un 12,21% de la població.
- Pobresa relativa: llars amb una despesa inferior al 50% de la despesa mediana (10.087) representa un 6,75% de la població

- Pobresa severa: despesa inferior al 40% de la mediana (8.070 euros) representa un 1'64 de la població

Amb la finalitat de poder comparar els resultats amb estudis previs, també es calculen diversos índex per tal de valorar el grau de disparitat de la despesa i la seva evolució. En aquest cas es calculen els índexs de Gini i Theil, i segons aquestes mesures la desigualtat ha augmentat en el període 2003-2009. Finalment es fa servir la corba de Lorenz que mostra que un 40% de la població més pobra acumula només el 20% de la despesa. L'estudi també mostra el perfil de pobresa severa on l'individu que queda definit és similar al perfil que es descriu al cas del llindar de prestacions.

Destaca també l'enquesta per l'observatori del **Centre de recerca Sociològica** elaborat durant el segon semestre de 2012 on es mostren les percepcions d'alguns aspectes en relació a la societat andorrana. El 40% dels enquestats en l'observatori destacava que un dels aspectes a millorar eren els problemes per trobar feina. Fent referència a aquesta millora destaquen els portuguesos (60%), els espanyols (43%), els andorrans (35%) i, finalment, els francesos i altres nacionalitats amb un 26% i 23% respectivament.

Un 65% dels enquestats manifesten que la crisi econòmica ha afectat a la seva economia personal. Entre els principals motius per els que s'havien vist afectats destaca un 66% que manifestava haver perdut poder adquisitiu, un 56% rebien menys ingressos i un 12% s'havia quedat a l'atur.

Molt en relació a la reducció d'ingressos, es van realitzar preguntes en relació a si havien pres mesures per reduir despeses on, un 74% afirmava que si havia pres mesures enfront a un 26% que va respondre negativament. Aquestes mesures anaven en la direcció de, en primer lloc, reduir l'oci, sortir o viatjar (73%); un 47% la despesa en roba, un 44% eliminant capricis, un 39% l'alimentació, un 28% comprant marques més econòmiques i un 24% va reduir les despeses en comunicació. Un 21% estalvia en llum, aigua i gas, i un 18% en transport. Un 10% fa referència a altres mesures, detallades a continuació on s'esmenta principalment el fet de buscar un pis més barat, vendre's el cotxe, acomiadar personal, negociar el lloguer del pis, entre altres.

Per finalitzar aquest apartat, cal també fer referència a les últimes dades proporcionades pel Departament d'Estadística. Generalment, aquest estudis opten per mesurar la pobresa a

partir de les dades sobre la despesa de les llars resultant així que el risc de pobresa queda sintetitzat en el següent quadre on, un 5,4% de llars al 2012 es situarien per sota el 50% de la mediana d'ingressos i 12% en risc de pobresa per sota del 60% de la mediana d'ingressos.

Taula 4: Llars en situació de pobresa i risc de pobresa en funció de la despesa

Any	Mediana de despesa anual	Línia de pobresa	Població per sota la línia de pobresa	
2009	1681	<50%	6,75	pobresa
		<60%	12,1	risc de pobresa
2010	1711	<50%	4,4	pobresa
		<60%	9,4	risc de pobresa
2011	1654	<50%	3,6	pobresa
		<60%	8,9	risc de pobresa
2012	1720	<50%	5,4	pobresa
		<60%	12	risc de pobresa

Font: Dades Departament Estadística

S'incorpora, però, en les darreres dades la mesura a partir de l'ingrés equivalent (en aquest cas per població), d'aquesta manera, l'ant 2012 un 20% de la població quedaria per sota del 60% de la mediana d'ingressos, per tant, es trobarien en situació de risc de pobresa. Un 15% es trobaria en situació de pobresa al trobar-se per sota del 50% de la mediana d'ingressos (menys de 1124 euros).

Taula 5: Població en situació i risc de pobresa en funció dels ingressos equivalents

2010 (2109 mediana d'ingrés)	2011 (2399 mediana d'ingrés)	2012 (2247 mediana d'ingrés)
<60% de la mediana → 17,5% risc de pobresa	<60% de la mediana → 20,4% risc de pobresa	<60% de la mediana → 20% risc pobresa
<50% de la mediana → 13% pobresa	<50% de la mediana → 16,3% pobresa	<50% de la mediana → 15% pobresa

Font: Dades departament Estadística

Si ho comparem amb l'estudi realitzat per Càritas l'any 2010 veiem que la xifra de risc de pobresa varia (passa d'un 19,3% en el cas de l'estudi de Càritas a un 20% segons les dades del Departament d'Estadística) tot i que no és una variació significativa. Si bé, aquesta variació pot explicar-se ja que ambdós estudis fan servir metodologies i indicadors diferents per

aproximar-se al fenomen, i a més, l'estadístic de referència que fan servir tampoc és el mateix.

Taula 6: Antecedents d'estudis a Andorra; quadre resum.

Estudi	U. anàlisi	Valor del llindar	Línies de pobresa i estadístic de tendència central (mediana o mitjana)	% població pobra (per sota del llindar)	Tipologia/Perfil
Càritas Andorra (2001)	Ingressos	1.128 euros mensuals (13.536 anuals)	<50% de la renda mitjana disponible (Menys de 564 euros/mes) <25% de la renda mitjana disponible Entre el 25% i el 50%	9'9% es troben per sota del <50% de la renda disponible. 1,2% → pobresa severa 8,7% → pobresa moderada	Destaca els problemes que afecten a la societat andorrana i les persones que els pateixen, d'aquesta manera l'informe apunta la següent tipologia: <ul style="list-style-type: none"> - Els ancians que viuen sols - Persones que no tenen assistència sanitària (790 persones) - Els discapacitats i la falta de llars equipades per atendre'ls - Els toxicòmans no tractats - Dones soles amb càrregues familiars - Els residents clandestins que pateixen riscos laborals -
Servei Estudis del Ministeri (2003)	Despesa en consum de l'individu	Mediana de consum = 14.668 euros anuals (1.222 mensuals) per persona i any.	<40% de la mediana (488 euros/mes) <50% de la mediana(611 euros/mes) <60% de la mediana (733 euros/mes)	1,3% → pobresa extrema 2'6% → pobresa relativa 7'3% → risc potencial de pobresa	Llars nombroses (4 o 5 membres amb membres de 65 anys o més) Els menors de 15 anys o majors de 60 Els inactius i els actius si desenvolupen tasques sense qualificació específica En relació al temps de residència els individus que porten de 3 a 5 anys de a Andorra
Centre de recerca sociològic (2005)	Ingressos	Mediana d'ingressos: 975 euros/mes	<60% de la mediana ingressos equivalents = 585 euros/mes	9,9% → risc de pobresa monetària (<585 euros/mes)	En l'estudi no es destaca un únic perfil, però destaca els col·lectius més vulnerables: <ul style="list-style-type: none"> - persones grans que viuen soles amb pensions baixes i amb problemes de salut i dependència - persones amb feines poc qualificades i sense xarxa familiar, especialment dones que encapçalen llars monoparentals amb fills dependents - immigrants amb treballs precaris, o les llars amb més càrregues familiars, etc.

Càritas Andorra (2010)	Ingressos	1.222 euros (renda mensual mitjana per unitat de consum)	<60% de la mitjana (733'2 euros) <30% de la mitjana (366'6 euros)	19'3% → precarietat econòmica relativa 1'7% → precarietat econòmica severa	En l'estudi es destaquen els perfils de vulnerabilitat tant severa com relativa. Vulnerabilitat relativa: <ul style="list-style-type: none"> - Llars unipersonals de més de 4 membres - Persones de nacionalitat portuguesa, espanyola o altres (diferents a la francesa o l'andorrana) - Persones entre 55 a 64 anys i majors de 65 - Llars en situació de precarietat econòmica Vulnerabilitat severa: <ul style="list-style-type: none"> - Llars de 4 o més membres. - Persones de nacionalitat portuguesa o altres (diferents a la francesa i l'andorrana). - Persones entre els 16-24 anys i majors de 65 - Llars en situació de precarietat econòmica
Indicador de referència dels ajuts socials (2011)	Despesa	20.174 euros mediana de despesa anual	<50% (10.087) <60% (12.104)	6'75% → pobresa relativa 12,21% → risc de pobresa	Persona que viu en una llar nombrosa, menor de 15 anys o major de 60 dona que no treballa, de nacionalitat portuguesa, de categoria professional poc qualificada, inactiva, que porta poc temps a Andorra, viu de lloguer i no té contractada una mútua privada.

Font: elaboració pròpia a partir de l'extracció de dades d'estudis realitzats a Andorra en relació a la pobresa

7. Factors de risc i perfils de subjectes afectats per situacions d'exclusió

Les tipologies de pobresa són diverses i es caracteritzen per una situació de desavantatge socioeconòmic en relació a la resta d'individus. Aquests individus d'alguna manera estan o poden estar afectats per la carència de diversos recursos (econòmics, atur, xarxes socials...) Moltes persones s'acaben ubicant en una situació de pobresa i exclusió o es consoliden determinats perfils com mostren alguns estudis fets anteriorment en l'àmbit andorrà. En aquest sentit hi ha diversos factors que afecten de forma diferent i amb diferents graus d'intensitat a persones o col·lectius i determinen així diferents situacions entre la vulnerabilitat, la precarietat i l'exclusió social. Es configuren línies enfront al risc de caure en situacions de pobresa com són: el gènere, l'edat i la procedència com a tres grans eixos de desigualtat social que s'entrecreuen entre sí i amb els factors de pobresa, donant lloc a situacions de major risc, de manera que les dones, els joves i la gent d'edat avançada, i les persones immigrades, tenen factors específics per la seva posició en el sistema social.

Les dones es troben en major proporció que els homes en risc o en situacions de pobresa i exclusió per l'efecte dels factors de desigualtat de gènere en l'àmbit familiar i laboral: assignació de les tasques domèstiques i familiars a les dones, i menor participació femenina en el mercat de treball²² i en pitjors condicions (llocs de treball de menys qualificació, en categories inferiors, amb salaris més baixos, etc). Aquestes circumstàncies domèstiques/familiars conformen així un àmbit decisiu en la construcció de major vulnerabilitat relativa de les dones'

La trajectòria professional de les dones treballadores normalment està marcada per una situació de doble presència, és a dir, hi ha una doble càrrega de treball al compaginar treball productiu (remunerat) amb treball domèstic/familiar²³ (no remunerat). Aquesta doble càrrega, que es manifesta normalment en les dones, s'esdevé de la responsabilitat que implica tant el treball productiu com el treball reproductiu que s'assumeixen de forma sincrònica.

Les situacions de risc de pobresa es poden agreujar si tenim en compte que s'han anat desenvolupant noves formes de convivència en les que es veu afectada la composició de les llars. En molts casos la viduïtat, la separació dels conjugues... dona lloc a estructures familiars

²³Segons dades de l'Observatori, el primer semestre del 2011, la mitjana d'hores setmanals que dediquen les dones a les tasques domèstiques és d'un 15,8h mentre que els homes hi dediquen una mitjana de 8,7h setmanals.

encapçalades per un sol membre de la parella amb fills a càrrec i que en la literatura s'ha destacat la major presència de dones que d'homes sota aquest tipus de composició de la llar, és a dir, quan són les dones les que viuen amb fills a càrrec ocupant un nucli familiar monoparental.

Quan es parla de família monoparental cal contemplar les diverses formes o vies d'entrada a aquesta situació i els perfils en funció dels graus de vulnerabilitat. D'aquesta manera podem trobar mares adolescents que han vist interromput el seu pas pel sistema educatiu o en el mercat de treball. També les dones separades o divorciades que depenien econòmicament del cònjuge (que han abandonat el mercat de treball, o han treballat sota condicions de precarietat i han quedat relegades gairebé exclusivament a l'esfera domèstica) i que, al separar-se, entren en processos de pobresa i risc d'exclusió social tant per a elles com per als fills a càrrec. Tot i que la ruptura en si mateixa no ha de desembocar necessàriament en situacions de pobresa, sí que genera més riscos quan es tracta de situacions en les que la dona parteix d'aquesta dependència prèvia a l'home en quant a ingressos.

Els joves també tenen més dificultats per tenir un treball estable i amb bones condicions, i per accedir a un habitatge propi i emancipar-se. Molts dels joves troben dificultats per entrar en el mercat laboral (sobretot quan tenen poca qualificació) i que en ocasions ve acompanyada per treballs precaris, amb baixos salaris i caracteritzats per unes condicions poc estables. Aquesta situació pot provocar que el col·lectiu de joves trobi dificultats en la construcció d'una llar pròpia (independència) i que pot arribar a allargar el temps que passen els joves en el domicili dels pares. Així les transformacions en el mercat laboral tenen implicacions sobre els joves tot i que cal tenir present que el fet de tenir una feina no només implica la percepció d'uns ingressos sinó que va més enllà en tan que tenir una feina esdevé un mecanisme d'integració social.

D'altra banda, la gent gran es troba amb major risc d'exclusió per problemes de salut, manca d'autonomia personal, aïllament relacional i ingressos baixos (pensions). La disposició d'ingressos suficients permet a les persones grans satisfer les seves necessitats objectives, fet que pot augmentar la qualitat de vida i proporcionar certa dependència i autonomia. La retirada del mercat laboral normalment implica una etapa en la que el nivell d'ingressos disminueix i en la que poden sorgir necessitats noves que estan en relació amb l'envelliment (la compra de medicaments, l'augment de la freqüència de les visites al metge...). De la

mateixa manera la trajectòria laboral que s'hagi desenvolupat al llarg del cicle vital té especial importància ja que aquells individus que hagin desenvolupat treballs de caràcter eventual, precari i marcat per interrupcions rebran menys ingressos un cop arriba la retirada del mercat laboral, fet que pot derivar en situacions de major risc de pobresa i exclusió social. La participació econòmica, la seguretat social i el suport familiar són els mecanismes que generen seguretat econòmica per les persones grans²⁴.

Les persones immigrants²⁵, sobretot les nascudes fora de la Unió Europea, tenen menys xarxes familiars i socials (aïllament relacional), viuen en condicions de precarietat laboral, no gaudeixen de tots els drets de ciutadania i participació social, etc., factors que incrementen el risc d'exclusió social²⁶.

Moltes d'aquestes persones ocupen llocs de treball precaris o rebent una remuneració més baixa, ja sigui perquè tenen baixos nivells formatius o per situacions d'irregularitat. El risc de pobresa i exclusió social ha passat a convertir-se en un risc associat a determinades etapes del cicle vital en què les persones estan exposades a situacions més precàries, com ara la infància i la transició a la vida adulta. Aquestes noves dinàmiques han rejuenit el perfil de la vulnerabilitat social, i estan relacionades en molts casos amb processos de transició vital: l'emancipació, la formació de la família, divorci o ruptura de la parella, les condicions d'accés i permanència en el mercat de treball i les dificultats per conciliar les demandes de l'esfera personal, familiar i laboral²⁷ i alhora, es relacionen amb les transformacions provinents del mercat de treball: l'atur, el treball precari... que donen pas a noves situacions que els individus han de poder conciliar.

Un altre dels factors es situa en el terreny econòmic. Tezanos apunta al fet de viure per sobre de les possibilitats i que està relacionat amb l'anomenada nova pobresa, és a dir, aquelles persones que es veuen sobtades per un canvi econòmic i/o laboral que els impedeix viure amb el mateix nivell de vida amb el que vivien i que han de pagar hipoteques, lloguers alts... també trobem el factor que inclou la desigualtat en educació i que esdevé important no tant sols en el fet de tenir cert nivell d'estudis sinó també en el fet de tenir o adquirir determinades habilitats

²⁴Huenchuan, Sandra y José Miguel Guzmán (2007), "Seguridad económica y pobreza en la vejez: tensiones, expresiones y desafíos para el diseño de política"

²⁵Es considera immigrants les persones que no són de nacionalitat andorrana i que per poder establir-se al país han d'obtenir un permís de residència vinculat a la realització d'una activitat laboral o professional o en el cas del reagrupament familiar.

²⁶ SUBIRATS, Joan. (dir.) (2004) Pobreza y exclusión social, un análisis de la realidad española y europea. Colección de Estudios Sociales, nº 16, Fundación La Caixa.

²⁷ Fundació Caixa Catalunya. *Informe de la Inclusión Social en España 2009*.

(eines com la comprensió, la capacitat per resoldre problemes de forma ràpida...) que poden ajudar als individus a sortir de situacions adverses.

Aquestes noves formes de pobresa emergeixen en un nou panorama social i que els aboca a situacions precàries per situacions determinades o la falta de recursos suficients. Aquests nous pobres els podem identificar com empleats que han perdut el seu lloc de treball i que troben moltes dificultats per re insertar-se en el mercat laboral, com ara un nivell d'estudis baix, i que alhora comprenen edats en les que s'és massa jove per a la jubilació o massa grans per poder desenvolupar altres feines que la que tradicionalment han desenvolupat; també ho son joves que tenen dificultats per trobar feina (ja sigui la primera feina o no) i que si ho fan la desenvolupen en situacions de precarietat; dones que tenen càrregues familiars com ara fills o persones grans; famílies nombroses i monoparentals, treballadors submergits...

Tot i la divergència de metodologies i d'indicadors, en els diferents estudis es constata que hi ha uns perfils de persones que pateixen en major mesura la pobresa i l'exclusió social i tenen més risc de patir-ne: gent gran que viu sola o en parella, famílies monoparentals, llars encapçalades per dones, persones inactives (jubilats, estudiants, mestresses de casa), persones no ocupades o amb ocupacions precàries, treballs no qualificats o amb salaris baixos (sobretot joves), llars amb més fills menors de 14 anys, llars amb persones discapacitades o dependents, llars encapçalades per persones amb problemes de salut o baix nivell formatiu, persones amb habitatge de lloguer, immigració no europea, persones addictes (drogodependents, alcohòliques), persones ex recluses, etc.

8. Model d'anàlisi: Formulació d'hipòtesis

Hipòtesis general (1): L'exclusió social no es dona per una causa única, són diversos els factors, circumstàncies o motius que poden generar processos d'exclusió social, sovint es tracta de processos d'acumulació de desavantatges.

L'exclusió social és un fenomen multidimensional però no totes les dimensions influeixen de la mateixa manera a l'hora de determinar la situació de les persones. D'aquesta manera la exclusió es distribueix amb major intensitat en uns col·lectius que en uns altres.

Específiques:

- H(1.1): El treball i els ingressos són les principals dimensions que incideixen en situacions de d'exclusió social a Andorra en relació a altres dimensions, produint més risc de mobilitat entre la zona de vulnerabilitat i d'exclusió social. **(risc de mobilitat de la zona de vulnerabilitat a la zona d'exclusió social)**
- H(1.2): La família segueix apareixent com un factor de resistència davant els canvis socioeconòmics i esdevé un element de contingència enfront les situacions de pobresa i els seus efectes sobre els individus a més, propicia que el fenomen romangui més ocult.

Hipòtesis general (2): Els profunds processos de canvi social, iniciats amb la greu crisi econòmica que s'ha desencadenat en els darrers anys, han provocat que trobem nous col·lectius atesos per l'administració i altres entitats (Tercer Sector).

Específiques:

- H(2.1): Les persones desenvolupen un conjunt d'estratègies (amb els recursos que coneixen) per afrontar situacions de vulnerabilitat i exclusió. Aquestes estratègies no són homogènies sinó que responen a diferents marcs valoratius i disposicions.
- H(2.2): Es procura, com a component a escala individual, una ocultació de determinades situacions per part de la persona que es posiciona en relació a la resta d'individus. Aquesta ocultació origina efectes que es tradueixen en una major vulnerabilitat per la invisibilització.

9. Característiques i dimensions de l'exclusió

Aquest apartat s'ha dissenyat amb l'objectiu de contrastar les hipòtesis plantejades en l'apartat anterior, a través del discurs generat pels propis individus que estan immersos en processos de pobresa, i de la informació proporcionada per experts que treballen amb aquests col·lectius.

Per aquest motiu, centrem la nostra anàlisi en certs àmbits que considerem d'especial interès referents a diversos aspectes en els que es poden concretar els plantejaments que ens hem fet anteriorment. Aquests àmbits d'interès són eines d'anàlisi que ens han de permetre portar les nostres hipòtesis al terreny de la realitat social que volem analitzar. Els àmbits que s'han triat mostren el caràcter multidimensional de la pobresa i l'exclusió social i cadascun d'ells es refereix a parcel·les de la realitat en les que podem trobar factors d'exclusió. Alhora aquestes dimensions es manifesten en una complexa xarxa d'interaccions que caracteritzen els processos, de tal manera que les carències en una d'aquestes dimensions pot donar lloc a situacions de exclusió social. És per això que hem considerat els següents conceptes claus per a l'estudi i que es desenvolupen a continuació.

En línies generals hi ha una sèrie d'àmbits de la vida d'una persona que són més susceptibles per a desencadenar una situació de pobresa. Les dimensions que tindrem en compte són: àmbit relacional, l'àmbit laboral/econòmic, l'àmbit formatiu, l'àmbit residencial, l'àmbit de la salut. Aquest tipus d'àmbits definits s'orienten a obtenir informació sobre tres categories analítiques com són els processos d'exclusió dels individus, és a dir, els canvis que s'han produït en les seves vides i que han esdevingut un punt d'inflexió; les pràctiques o estratègies (de les que disposen i coneixen) que han desenvolupat o desenvolupen enfront a la seva situació; i, finalment les opinions i expectatives dels individus que es troben en situació de pobresa.

Cadascun dels espais que s'identifiquen presenten subgrups de categories que poden ser acumulatives entre elles o que es poden combinar amb d'altres àmbits. Així, des d'una perspectiva integral, es consideren factors d'exclusió de l'àmbit econòmic la pobresa (manca de recursos econòmics), però també les dificultats financeres i la dependència de prestacions socials. A continuació presentem amb detall els àmbits que hem triat com a indicadors per al desenvolupament de l'estudi de la pobresa i l'exclusió social.

Un dels àmbits ha tenir en compte ha estat de caràcter relacional i pretén copsar les xarxes de suport social de les que disposen les famílies i els individus i veure l'impacte de la pobresa en la capacitat per a desenvolupar estratègies²⁸ de suport veïnal, comunitari... Les xarxes de suport social prenen importància en la societat, especialment en aquells individus que es troben en risc de pobresa, ja que poden millorar les condicions objectives i subjectives al proporcionar suport tant material com emocional.

Les xarxes de suport social poden provenir tant de fonts formals com de fonts informals. Quan parlem de fonts formals ens referim tant a les institucions governamentals com a les no governamentals; i quan parlem de fonts informals incloem la família, els amics i els veïns. D'aquesta manera les xarxes de suport social poden proporcionar diferents graus d'ajuda tant material (roba, diners, menjar...) com emocional (confiança, empatia, amistat...). En aquest sentit la família pren especial rellevància com a xarxa de suport social informal. La família és la unitat primària de socialització alhora que esdevé una unitat de consum i unitat de protecció social resultant, doncs, un element d'integració social quan els individus que es troben immersos en situacions com l'atur, dificultats en el pagament de la vivenda, malalties... tot i així hi ha moltes persones que no disposen d'aquest suport provocant que únicament es disposi del suport de les xarxes institucionals.

Així, per exemple, les carències d'amistat, el nombre de persones amb les que pot comptar un individu o fins i tot, la seva predisposició per demanar ajuda entre altres indicadors, ens poden apropar a la seva xarxa de relacions informals.

²⁸ Per estratègies entenem aquelles pràctiques i ús dels recursos disponibles per a cobrir necessitats. Aquestes necessitats cobertes, poden millorar la situació de benestar i per tant es tradueixen en comportaments específics que adopta cada individu per a la superació de certs obstacles o problemàtiques.

Àmbit	Dimensió	Indicador	Variable
Àmbit relacional	Xarxes informals Interaccions, relacions (familiars, amics)	- Dèficit de relacions familiars que puguin donar atenció o suport afectiu	- Grau d'interacció amb les persones amb qui té relacions afectives (cada dia, cada setmana, cada mes, esporàdica)
		- Mala relació amb els familiars	-Grau de relació amb els diferents familiars amb qui interacciona (bona, regular, mala)
		- Dèficit de relacions familiars que puguin donar suport material	-Persones a qui podria recórrer en cas d'emergència econòmica (nombre)
		- Reticència a demanar ajuda als familiars	-Capacitat de suport material de les persones a qui podria recórrer (suficient, insuficient)
		- Carència d'amistats	-Predisposició a demanar ajuda als familiars (sí, indecís, no)
		- Carència de xarxa de relacions comunitàries	-Amistats amb qui es relaciona (nombre)
		- Sobrecàrrega d'obligacions familiars	- Situacions de reducció del nucli familiar (sí, no) - Persones dependents al seu càrrec (nombre) - Grau de dependència de les persones dependents al seu càrrec (alta, mitjana, baixa)
		- Escassetat de xarxes familiars <ul style="list-style-type: none"> o Monoparentalitat o Llar unipersonal 	- Tipus de llar (extensa, biparental, monoparental, unipersonal)
	Xarxes formals Protecció social	- Dependència de la xarxa de protecció social - Reticència a entrar en la xarxa de protecció social	- Temps que fa que es rep l'ajuda (unitats de temps) - Predisposició a demanar ajuda a la xarxa de protecció social (sí, indecís, no)

El segon àmbit correspon a l'àmbit laboral, que es presenta com un dels principals factors que poden generar situacions de pobresa, ja sigui en les dificultats d'accés al mercat laboral com a les pròpies condicions de treball: desocupació, subocupació, treball no qualificat o precari, treball domèstic i familiar no remunerat, etc, i constitueix una de les dimensions més importants en l'estudi dels processos de pobresa per ser una de les fonts d'integració social. El treball permet al individu i a les famílies, entre altres medis d'integració social, procurar-se unes condicions de vida dignes en tant que sovint permet accedir als recursos que no estan universalitzats.

Així, la *dimensió econòmica i laboral* està relacionada principalment amb la incapacitat de participar en activitats productives remunerades, d'accedir a un lloc de treball amb unes condicions favorables i de tenir accés a béns i serveis necessaris per a un bon desenvolupament personal. Un dels principals determinants de la pobresa és la falta d'ingressos que deriva de la falta de participació en el mercat de treball, és per aquesta raó que a través d'aquesta dimensió es busca obtenir informació sobre els moments de la biografia dels individus en els que s'han desenvolupat problemàtiques entorn a la vida laboral.

S'ha procurat arribar a copsar aquestes dimensions a través de l'establiment de diversos indicadors que tenen en compte variables com la quantitat d'ingressos, la privació respecte a l'adquisició de determinats bens o serveis, les dificultats per afrontar una despesa sobtada entre altres que queden resumits en el següent quadre juntament amb els establerts per l'àmbit laboral.

Àmbit econòmic	Disponibilitat d'ingressos	<ul style="list-style-type: none"> - Insuficiència econòmica (falta d'ingressos) - Dificultat per fer front a despeses bàsiques com: alimentació, roba... 	<ul style="list-style-type: none"> • Quantitat d'ingressos mensuals • <u>Grau</u> de dificultat per comprar roba quan es necessita (<u>molta, poca, alguna</u>) • Capacitat de comprar aliments bàsics (suficient/insuficient) • Grau de dificultat per fer front a despeses inesperades (molta, poca, alguna)
		<ul style="list-style-type: none"> - Dificultats per generar ingressos - Acumulació de deutes 	<ul style="list-style-type: none"> • Tipus de procedència dels ingressos (treball remunerat, prestació social, família i altres institucions) • Grau d'endeutament

Àmbit laboral	Dificultats en la recerca de feina	Carència d'ingressos <u>salarials</u> (de forma regular)	Temps a l'atur (menys d'un any, més d'un any) Falta de treball, sense prestació social per desocupació involuntària (si/no)
		Obstacles en la <u>reincorporació</u> al mercat de treball	Dificultat per accedir al mercat de treball per malaltia incapacitant temporal o cònica (si/no) Edat :Grau de dificultat per accedir al mercat de treball per raó d'edat (si/no) Predisposició a acceptar qualsevol tipus de treball (si, indecís, no)

La *dimensió de la salut* està relacionada amb el benestar dels individus i resulta una condició important a tenir en compte. En aquest cas es tria aquest àmbit d'anàlisi ja que ens interessen les sensacions dels individus respecte al seu estat de salut i la seva sensació de benestar. En aquesta dimensió es pretenen copsar variables que posin de manifest com ha afectat el seu estat de salut en la seva trajectòria vital, sobretot pel que respecta a la dimensió anterior (la dimensió laboral), en especial referent a problemes com les addiccions o malalties. Així doncs, a més de l'accés als recursos sanitaris, cal considerar factors com la malaltia, les addiccions, la discapacitat, etc. L'estat de salut és un altre àmbit en el que es poden trobar desigualtats socials. En diverses ocasions les males condicions de salut poden esdevenir un element que desencadeni vulnerabilitat ja que determinades malalties impedeixin la incorporació o la continuïtat en el mercat de treball. Així doncs els indicadors que s'han establert ens apropen en certa mesura a les condicions de salut tenint en compte hàbits en alimentació i possibles canvis en les seves dietes i les problemàtiques emergents a partir d'una malaltia o situacions d'addicció.

Àmbit salut	Accés als recursos/serveis sanitaris	Reducció de visites a metges especialistes	<ul style="list-style-type: none"> - Predisposició a suspendre visites a metges per falta d'ingressos (si/no) - Dificultat per seguir un tractament mèdic donada una/la limitació d'ingressos (si/no) - Sense cobertura sanitària (si/no)
	Drogodependència – addiccions	<p>Dependència a substàncies que generen drogoaddicció</p> <p>Dificultats d'inserció laboral discapacitat i incapacitat laboral</p> <p>Carència d'autoestima</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Assistència i predisposició a acudir a centres de desintoxicació (si/no) • Temps consumint (anys) • Repercussió/Impacte negativa en l'àmbit familiar a causa de l'addicció (si, no) • Repercussió/Impacte negativa en el treball a causa de l'addicció (si, no) - Repercussió/Impacte negatiu en el desenvolupament d'una ocupació a causa d'una malaltia incapacitant (si/no) - Grau en el que s'afronta la situació actual envers el futur (negativament, positivament, incertesa)

La *dimensió de l'educació* es configura també com un dels recursos que determinen el benestar dels individus. És en el marc de la societat de la informació on el coneixement esdevé important en la integració social i les mancances formatives poden reproduir encara més les desigualtats socials ja que esdevé un element molt important d'integració sociolaboral en el context actual, i dins d'aquest àmbit cal tenir en compte factors com la manca d'escolarització, l'analfabetisme o un nivell d'instrucció baix.

El fet de tenir, doncs, certs nivells formatius permet a l'individu la adquisició de competències professionals i personals que li poden atorgar una integració més o menys satisfactòria i favorable. A més a més, determina en gran mesura la posició que s'ocuparà posteriorment en el mercat laboral, de la mateixa manera els individus amb mancances educatives poden veure reduïdes les seves oportunitats per obtenir i mantenir un lloc de treball.

Àmbit formació	Nivell educatiu	<p>Baix nivell educatiu</p> <p>Abandonament del sistema educatiu</p> <p>Insuficiència econòmica de la llar (si/no)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Nivell d'estudis o formatiu (alt, baix, mitjà) - Predisposició a abandonar els estudis per desinterès (si/no) - Predisposició de la realització de treball remunerat en detriment a la continuïtat al sistema educatiu
----------------	-----------------	--	--

La *dimensió de l'habitatge* es manifesta en el fet de disposar d'una llar equipada per al desenvolupament de la vida quotidiana. En aquest àmbit, on es reflecteixen molt sovint les dificultats en l'àmbit econòmic o laboral, es consideren factors com les dificultats en l'accés a l'habitatge per l'elevat cost, la manca d'habitatge propi, les males condicions de l'habitatge i aspectes relacionats amb l'entorn. Així, la problemàtica que es deriva de la vivenda es relaciona en ocasions amb els problemes econòmics que dificulten o impedeixen l'accés o fins i tot mantenir el cost que representa la pròpia llar. Alhora una llar en males condicions pot esdevenir un factor de risc, sobretot pel col·lectiu de persones grans o persones que pateixen algun tipus de limitació física. En aquest cas ens interessa també veure quina és la composició de la llar de l'individu entrevistat i veure quines són les diferències que podem trobar segons els diversos tipus de composicions familiars (parelles, monoparentals, famílies amb majors de 65 anys...) i que considerem informació de rellevància ja que la llar suposa un espai privat en el que es poden satisfer necessitats quotidianes bàsiques. Alguns indicadors que poden aproximar-nos a aquesta dimensió són les instal·lacions de la vivenda (aigua calenta, bany, calefacció...) o la presència de problemes estructurals (goteres, humitats...) així com problemes per realitzar el pagament del lloguer i si han hagut de viure compartint pis, rellogats o en pensions.

Àmbit de la vivenda	Dificultats en el manteniment de la llar	Sobrecàrrega econòmica de la llar Carència de llar pròpia	Grau de dificultat per pagar el lloguer o hipoteca mensualment (molta, poca, alguna) Tipus de llar/ residència habitual (pensió, acolliment vivenda lloguer o hipoteca, vivenda pròpia)
---------------------	--	--	--

10. Tècniques utilitzades en la obtenció i producció d'informació

10.1 Disseny tècnic de l'entrevista

La mostra que ha estat objecte d'investigació en aquest estudi (tant els experts/ informants claus com els col·lectius que estan en situació de pobresa i exclusió social) s'ha distribuït de la manera que exposem a continuació.

En un primer moment, s'han realitzat les entrevistes a informants claus on els criteris per a la selecció de la mostra han tingut en compte determinats perfils, les perspectives dels quals es consideren rellevants per obtenir una visió més completa del fenomen de l'exclusió social. Així doncs, s'ha triat un perfil d'informant qualificat, prioritzant com a criteri el tipus d'activitat que desenvolupen en relació a la pobresa i l'exclusió social i a l'atenció que dediquen a aquestes problemàtiques.

Les entrevistes han estat de tipus semiestructurat i s'han realitzat sota un guió flexible on s'han tractat els temes que es pretenen cobrir en funció als objectius que ens hem plantejat en l'estudi. L'entrevista és una tècnica orientada a recollir actituds en el context del discurs i permet analitzar el sentit que els actors donen a les seves pràctiques, a les seves interpretacions i permet alhora una reconstrucció d'experiències i successos. A més, en elles es busca que la comunicació sigui oberta per tal de que l'entrevistat/da pugui expressar les seves opinions segons els seus criteris i fent servir el seu propi llenguatge. L'entrevista permet, doncs, entendre la problemàtica a través de la interpretació que fan els propis subjectes del fenomen. Totes elles han estat enregistrades i transcrites literalment. En un primer moment, les entrevistes s'han realitzat orientades a conèixer les pràctiques i valoracions socials dels diferents agents en relació a l'objecte d'estudi.

- Entrevistes a informants claus: Aquestes entrevistes s'han realitzat a persones que, pel seu treball o per la seva trajectòria personal tenen un coneixement extens pel que respecta al nostre objecte d'estudi. Es tracta de persones que ens han pogut donar una visió força privilegiada de la situació, així com copsar les necessitats que detecten entorn d'aquesta problemàtica. Amb l'anàlisi d'aquestes entrevistes a informants claus hem obtingut, tanmateix, una primera immersió comprensiva a la realitat de l'exclusió social a Andorra.

La importància d'aquestes entrevistes ha estat fonamental per tenir una primera "fotografia" de la realitat social que pretenem observar.

Les entrevistes que s'han fet per a la recopilació d'informació s'han elaborat a partir de preguntes que s'han organitzat sobre la base dels següents blocs/eixos temàtics per al posterior anàlisi:

- Definició de la pobresa principals elements/factors que la generen i evolució a Andorra.
- La pobresa i principals grups o col·lectius socials afectats per aquest fenomen en funció de variables com el gènere, edat, el treball, la salut i l'habitatge.
- Valoració/Opinió dels ajuts socials i organitzacions voluntàries en l'atenció a aquets col·lectius i en la lluita contra la pobresa a Andorra.

Per a la preparació de les entrevistes, doncs, hem elaborat dos guions previs atenent a la formulació de diversos blocs temàtics per organitzar la informació que pretenem tractar, així com definir una línia a seguir dels discursos subjectius dels entrevistats/des evitant el possible aïllament del tema objecte d'estudi durant el transcurs de la interacció entrevistador/a i entrevistat/da. El guio orientatiu per la realització de les entrevistes es troba de forma adjunta als annexes.

10.2 Disseny del Relat de Vida

Com ja s'ha esmentat a l'exposar el model d'anàlisi, la segona fase ha consistit en la realització de relats de vida a persones que es trobin sota dinàmiques de pobresa i exclusió social que ens aportaran informació en relació a com impacta la crisi sobre aquests col·lectius amb menys recursos per afrontar-la i com s'han esdevingut els seus processos d'empobriment. Així doncs, aquesta fase de l'estudi s'ha centrat en la realització de relats de vida amb els actors més propers a situacions de pobresa en tant que la pateixen directament. L'objectiu dels relats de vida serà aprofundir en les situacions de vulnerabilitat i exclusió social, com s'inicia aquest empobriment, els riscos als que s'enfronten aquests individus en la manera d'afrontar la seva vida quotidiana, de quines xarxes d'ajuda social disposen i la demanda de recursos des d'una visió més propera a la gent que viu sota aquesta problemàtica. Cal dir, que a diferència de la història de vida, el relat de vida ha consistir en fer parlar a la persona sobre aspectes biogràfics

de si mateixa, però sense un ànim exhaustiu d'estudiar tota la seva vida, sinó aspectes parcials d'aquesta. D'aquesta manera s'ha focalitzat l'entrevista en el seu "relat de vida laboral" (és a dir, aspectes relacionats amb la seva trajectòria laboral com ara quan s'inicia fins el moment actual), o bé posant atenció en certs aspectes crítics en la seva trajectòria.

En un segon moment, doncs, s'ha dut a terme la realització dels relats de vida a persones que es trobin en situació de pobresa i exclusió social on també s'ha utilitzat un guió previ que faciliti la narració del discurs. Així doncs s'ha treballat sobre la base de diverses dimensions o indicadors per tal de poder mantenir un fil conductor sobre les diverses temàtiques que pretenem copsar en funció dels objectius que ens hem plantejat. En tots els casos s'ha informat als entrevistats/des del propòsit de la investigació que s'està duent a terme i la preservació de l'anonimat.

Aquesta segona fase s'ha centrat en els protagonistes directes de l'exclusió i la vulnerabilitat social. Adoptar un enfocament qualitatiu i la tècnica dels relats de vida per a l'estudi dels individus pobres ens ha permès aprofundir en la percepció dels individus així com comprendre quins han estat els punts crítics i com s'han adequat a la seva realitat. D'aquesta manera el nostre objecte d'estudi es centra en els esdeveniments i les transicions que han conduït a certs individus a situacions de vulnerabilitat o exclusió social i, les seves experiències i les seves decisions enfront a aquestes situacions.

S'han realitzat un total de 28 relats de vida tenint en compte els perfils obtinguts en els quals s'ha buscat la màxima heterogeneïtat possible partint d'algunes tipologies que s'han obtingut tant de l'aproximació intencional als informants qualificats com de la revisió d'estudis realitzats a Andorra, alhora, s'han tingut en compte les variables esmentades en l'anterior apartat. La guia per a la realització dels relats de vida/entrevistes en profunditat s'ha estructurat en tres blocs: el primer correspon a esbrinar elements dins de la vida quotidiana, i les activitats realitzades al llarg d'un dia normal. Un segon bloc integra les qüestions relacionades amb la situació en els diversos àmbits socials així com els possibles punts d'inflexió que s'han esdevingut al llarg de la trajectòria. Finalment, un tercer bloc destinat a indagar sobre les perspectives de futur dels entrevistats, així com la valoració que es desprèn del seu discurs respecte a la valoració de la seva situació. S'exposa de forma més esquemàtica en el quadre que s'inclou als annexes.

La guia pretén esdevenir un instrument que faciliti al investigador/a la producció d'informació vàlida en el transcurs del discurs per poder desenvolupar l'estudi correctament en relació als objectius i les hipòtesis establertes

10.2.1 Determinació dels perfils

Es presenta en aquest apartat la metodologia per construir una tipologia de persones en situació de pobresa. L'objectiu que es persegueix amb la construcció d'aquesta tipologia és el de permetre establir un criteri de valoració de la situació dels individus que es troben sota dinàmiques d'exclusió social. Per a això s'han dut a terme dos tècniques qualitatives com són la realització d'entrevistes a informants claus i els relats de vida a persones que es trobin immerses sota aquesta problemàtica així com l'anàlisi del contingut de les mateixes, tant les entrevistes com els relats de vida.

La pretensió de l'objecte d'estudi d'aquesta investigació parteix de conèixer la realitat de la perspectiva dels subjectes (subjectivitat del discurs) en aquest cas, d'aquells individus que pateixen situacions de pobresa, és per aquesta raó que es va prioritzar donar veu a aquest col·lectiu en el que es donen condicions específiques de desigualtat o precarietat amb la finalitat d' il·lustrar les seves percepcions, les seves decisions, les seves expectatives vers el futur, així com les seves opinions respecte a la seva problemàtica i les vies que fan servir per millorar la seva situació i el procés que han seguit per a arribar-hi.

Les variables que s'han tingut en compte per aquesta investigació procedeixen de la revisió d'altres estudis realitzats a Andorra i de l'anàlisi teòric de la pobresa i l'exclusió social. Aquest estudi previ ens ha aprofitat a poder seleccionar el perfil de persones a investigar així com les variables per dur a terme l'anàlisi. D'aquesta manera s'ha tingut en compte la heterogeneïtat de les diverses situacions a les que s'enfronten els individus i les diferents maneres d'afrontar-les. Tot i que s'acota la mostra a determinats perfils, aquesta tipologia que establim és necessària a efectes de la investigació i l'anàlisi.

Entre les variables que es fan servir per a determinar la tipologia han estat:

- **El sexe:** Home/dona. S'incorpora la perspectiva de gènere tenint en compte que la pobresa s'experimenta de forma diferent, així com les estratègies que es

desenvolupen un cop dins d'aquestes situacions sobretot pel que respecta a les llars monoparentals encapçalades per dones.

- **L'edat:** de la mateixa manera que la variable anterior, la pobresa s'experimenta de diferent manera en funció del tram d'edat. Els joves, per exemple, poden comptar amb una xarxa familiar que els dona suport mentre que els d'edat més avançada les poden haver perdut al llarg de la trajectòria vital.
- **La convivència a la llar:** aquesta variable té en compte la composició de la llar on s'han tingut en compte els següents subtipus: sol/a; sol/a amb fills; amb parella i sense fills; amb parella i fills.
- **L'estat civil:** on es tindran en compte els següents subtipus: casat/da, solter/a; separat/da o divorciat/da; i vidu o vídua.
- **La nacionalitat:** es tindran en compte els andorrans, espanyols, portuguesos i altres nacionalitats.
- **La residència:** la residència en la que viuen els individus objectes de la investigació, si viuen en pensions, en pis de lloguer o de propietat.
- **La salut:** Amb algun problema de salut o addicció (es copsarà si la persona té algun problema de salut i/o addicció i com aquest repercuteix en la seva vida personal/laboral).
- **El treball:** aquesta última variable engloba la feina en el moment de la narració de la història així com la trajectòria que s'ha seguit a nivell laboral.

La tipologia d' exclosos és diversa i es caracteritza per el context en el que es troben en relació al seu entorn tenint en compte que es troben en una situació de desavantatge. Són persones a les que els pot haver afectat la falta de recursos econòmics, l'atur, la falta de xarxes socials, la salut... i que poden trobar-se en una situació de vulnerabilitat i exclusió social.

Les variables mencionades anteriorment són les que s'han tingut en compte a l'hora de buscar els diferents perfils, sempre tenint present que havien de ser persones que es trobessin sota situacions de precarietat econòmica i amb dificultats per satisfer determinades necessitats, a més de les tipologies destacades en anteriors estudis realitzats a Andorra a nivell quantitatiu.

RELAT	Sexe	Edat	Nacionalitat	Nivell estudis	Activitat actual	Residència actual
R1	Home	56	Espanyola	Primaris	Aturat	Pensió
R2	Home	28	Andorrana	Secundaris	Aturat	Pis lloguer
R3	Dona	65	Andorrana	Secundaris	Jubilada	Pis lloguer
R4	Dona	18	Andorrana	Primaris	Aturada	Pensió
R5	Dona	39	Cubana	Primaris	Aturada	Pis lloguer
R6	Dona	40	Espanyola	Primaris	Aturada	Pensió
R7	Home	66	Portuguesa	Sense estudis	Aturat	Pis lloguer
R8	Home	29	Andorrana	Primaris	Aturat	Pis lloguer
R9	Home	31	Andorrana	Secundaris	Aturat	Pis lloguer
R10	Home	50	Andorrana	Sense estudis	Aturat	Pensió
R11	Home	54	Espanyola	Primaris	Aturat	Pensió
R12	Home	70	Espanyola	Sense estudis	Jubilat	Pis lloguer
R13	Dona	53	Espanyola	Primaris	Treballa	Pis lloguer
R14	Dona	35	Portuguesa	Primaris	Treballa	Pis lloguer
R15	Home	64	Espanyol	Primaris	Incapacitat laboral	Pis lloguer
R16	Home	57	Espanyola	Primaris	Incapacitat laboral	Pensió
R17	Home	63	Espanyola	Sense estudis	Aturat	Pensió
R18	Dona	50	Andorrana	Primaris	Treballa	Pis lloguer
R19	Dona	35	Andorrana	Secundaris	Aturada	Pis lloguer
R20	Dona	48	Andorrana	primaris	Treballa	Pis lloguer
R21	Dona	37	Espanyola	Primaris	Aturada	Pis lloguer
R22	Dona	34	Andorrana	Secundaris	Treballa	Pis lloguer
R23	Dona	58	Espanyola	Sense estudis	Treballa	Pis lloguer
R24	Dona	36	Marroquina	Primaris	Treballa	Pis lloguer
R25	Home	62	Andorrana	Sense estudis	Treballa	Pis lloguer
R26	Dona	27	Andorrana	Secundaris	Treballa	Pis lloguer
R27	Dona	62	Espanyola	Sense estudis	Treballa	Pis lloguer
R28	Home	48	Xilena	Primaris	Aturat	Pis lloguer

Entre les variables mencionades per a la realització dels relats de vida, i el seu posterior anàlisi, també s'han tingut en compte les dimensions, esmentades amb anterioritat en aquest treball, que d'alguna manera han marcat la seva vida quotidiana i que poden haver marcat un període de canvi o d'inflexió per la persona si s'han produït canvis en alguna o algunes d'aquestes dimensions. Aquests canvis són importants en els processos d'adaptació, és a dir, en l'ús de determinades estratègies on es poden haver acumulat tot un seguit de desavantatges (que poden haver dificultat una mobilitat ascendent de l'individu en l'espai social o propiciar processos de mobilitat descendent).

Les entrevistes i els relats de vida han estat gravades (amb prèvia autorització de la persona entrevistada) amb la finalitat d'evitar la pèrdua d'informació, així com aconseguir una transcripció més precisa de la informació per a l'anàlisi posterior.

El fet de determinar una tipologia de perfils resulta de gran importància en quant a que es determina tot un conjunt de característiques que les individus han de complir per formar part de la mostra i assegurar-ne l'heterogeneïtat, és per aquesta raó per la que s'han plantejat les variables anteriors. Així s'ha procurat representar la major tipologia possible de cadascuna de les variables: ambdós gèneres, els estats civils...

Es tracta de tenir en compte la perspectiva dels individus amb la finalitat d'obtenir referències particulars de la situació.

Tot seguit s'explica el procés de selecció de les persones a realitzar la història de vida.

Un cop determinades les variables i característiques dels individus a entrevistar es va procedir a la recerca dels mateixos. En aquests sentit cal remarcar/destacar que ha estat fonamental la col·laboració que han desenvolupat els diferents professionals d'entitats i administracions amb els que vam contactar durant les fases de les entrevistes a informants qualificats i que ens han posat en contacte amb persones disposades a participar-hi.

Un cop es va decidir la tipologia i els individus a entrevistar es van dur a terme les entrevistes. Pel que respecta a l'elecció del lloc i el moment de la realització de l'entrevista, era l'entrevistat/da qui proposava el dia, l'hora i el lloc en el que es realitzaria. El procés era una primera presa de contacte amb els entrevistats/des per telèfon el qual ens l'havien proporcionat prèviament les treballadors/es socials que ens han ajudat a accedir als entrevistats com a intermediaris/ries.

En la cita amb els entrevistats/des se'ls exposaven els objectius de la investigació i els motius per els que se'ls havia triat a ells/es també se'ls agràia la seva col·laboració i el temps que s'havien prestat a dedicar-nos alhora, se'ls comunicava la dinàmica de les sessions les quals es registrarien en una gravadora, sempre amb el seu consentiment. En el moment de començar la entrevista es buscava un clima harmònic en el que l'entrevistat/da es sentís còmode i es procurava un to natural concentrant l'atenció en el que ens deia l'entrevistat/da.

Després de cada sessió es procedia a la transcripció de les mateixes. El criteri de les transcripcions ha estat la literalitat del discurs.

11. Gradació/índex

En aquest apartat es desenvolupa la gradació de les persones entrevistades per poder situar-les en l'espai social a partir de les diferents dimensions o àmbits d'exclusió (ingressos, treball, salut, educació, xarxes relacionals i la llar). Es tracta, en qualsevol cas, d'una graduació a nivell global per tenir una referència dels espais, àmbits o factors en els que es desenvolupen més problemàtiques en la trajectòria dels individus on la informació per establir la mateixa prové de les respostes obtingudes en els discursos dels entrevistats en relació a les diferents dimensions a través de la definició de diferents indicadors que s'expliquen un per un en les següents línies. Per l'elaboració de la gradació, s'ha tingut en compte l'esquema elaborat per Castel en el que queden reflectides les diferents zones en les que es posiciona l'individu en funció d'una acumulació de desavantatges, tot i que amb les modificacions pertinents per aquest cas i tenint en compte els antecedents d'estudis elaborats a Andorra.

Finalment, un cop realitzada la gradació pels diferents àmbits, s'ha establert una gradació general en la que s'han col·locat als individus en funció de l'acumulació de desavantatges en els diferents àmbits. Si bé l'exclusió social és un fenomen dinàmic no es pot establir una classificació fixa tot i que es pot establir en funció de la presència o absència de determinats factors acumulatius. D'aquesta manera trobem diversos graus dins de la situació dels entrevistats en els que la integració s'esdevé al no tenir cap problemàtica en les diferents dimensions. Pel que fa a la vulnerabilitat, fa referència a els inicis de precarietat o desigualtat en un alguns àmbits, principalment en l'àmbit laboral, tot i que no implica una insuficiència de recursos monetaris greu i on les xarxes socials encara són estables i proporcionants de benestar emocional i econòmic. En aquest sentit els individus es troben en una situació intermèdia en la qual s'està en risc d'ampliar les situacions problemàtiques. En l'exclusió moderada hi ha un primer grau d'exclusió en algun àmbit, generalment laboral o en l'àmbit dels ingressos, que es combina amb altres àmbits en els que apareix algun grau de vulnerabilitat com la xarxa relacional i la falta de formació adequada que connecten sovint amb la dificultat de trobar treball, alhora que apareixen alguns dèficits importants en l'àmbit de la salut. En la situació més greu d'exclusió social s'observen situacions crítiques, en dos àmbits o més, que han portat als individus a que l'acumulació de determinats desavantatges s'interrelacioni amb la major part dels àmbits fent que l'individu pateixi una situació crítica que l'impedeix una mobilitat social ascendent. Així, les persones que es troben en situació d'exclusió més greu, tenen unes condicions de vida afectades per diverses circumstàncies

crítiques i dèficits que persisteixen en el temps i que s'han anat acumulant tant en els recursos personals, (formació, accés al mercat laboral i manteniment del lloc de treball...) com els recursos relacionals (com el suport social), i els recursos materials i de consum i entre altres com la salut.

11.1. Gradació en la dimensió econòmica

Pel que respecta a la gradació en l'àmbit econòmic es situarà en un nivell corresponent a la dimensió dels ingressos en tan que apareix com una part important en la definició de l'exclusió social.

Espai social	Ingressos mensuals (LEP ²⁹)	
Integració	Més de 705 €	0
Vulnerabilitat	[400 – 705] €	1
Exclusió	Menys de 400 €	2

Llindars econòmics de referència per l'any 2011:

Actualment, el llindar econòmic de precarietat es fixa en ingressos inferiors a 706 euros al mes en el cas d'una persona sola i a 2.047 euros al mes si és una parella amb fills. Pel que fa al llindar econòmic de cohesió social implica uns ingressos màxims de 929 euros al mes per a una persona sola i de 2.694 euros al mes en el cas d'una parella amb fills.

11.2. Gradació en la dimensió laboral

Per a la graduació de l'àmbit laboral s'ha estructurat en funció de la situació dels individus en el moment de l'entrevista tenint en compte si es trobaven treballant o a l'atur. La condició entre tenir un treball o no tenir-lo pot influir de forma significativa en la mobilitat de l'individu en l'espai social. Alhora, hem tingut en compte el temps que es porta en la situació d'aturat/da, ja que el factor "temps" juga un paper molt important en la cerca d'una feina. En el moment en el que l'atur s'allarga fins a períodes que superen un any de durada la capacitat dels individus per afrontar problemàtiques o per trobar feina comença a disminuir, així com empitjoren els ànims i l'actitud.

²⁹ Llindar econòmic de precarietat 2012 (LEP): 706 euros mensuals

Llindar econòmic de cohesió social 2012 (LECS): 929,07 euros mensuals

Espai social	Situació laboral (activitat laboral que s'exerceix)	
Integració	<ul style="list-style-type: none"> • Amb treball "estable" • Jubilat/da amb pensió 	0
Vulnerabilitat	<ul style="list-style-type: none"> • Treballs precaris, temporals, a temps parcial... • Atur amb prestació amb una durada inferior a un any 	1
Exclusió	<ul style="list-style-type: none"> • Persones amb incapacitat laboral • Atur sense prestació amb durada de més d'un any 	2

11.3. Gradació en la dimensió educació

En la gradació per a la dimensió educativa s'ha tingut en compte el nivell d'instrucció dels individus. La dimensió educativa es important per al desenvolupament de l'individu en societat ja que adquireix les eines per desenvolupar-se alhora en el mercat de treball.

Un abandonament prematur del sistema educatiu pot generar processos d'exclusió en l'individu que es poden agreujar si hi ha alguna mancança en alguna de les altres dimensions ja que l'educació pot esdevenir un element molt important en el desenvolupament personal i social dels individus.

Espai social	Nivell d'estudis	
Integració	Estudis Universitaris Estudis secundaris	0
Vulnerabilitat	Estudis primaris acabats	1
Exclusió	Sense estudis – estudis primaris no acabats No sap llegir o escriure	2

11.4. Gradació en la dimensió de la vivenda

Per la gradació en la llar s'ha tingut en compte el tipus de llar en el que es resideix (lloguer, llar pròpia, pensió) i si suposa per a l'individu una càrrega econòmica difícilment assumible. En

aquest cas es considerarà en situació d'integració aquelles persones que viuen en pisos o cases de propietat i lloguer (sense dificultats en el pagament de la vivenda); en situació de vulnerabilitat aquelles persones que hagin acudit a l'ajuda de familiars o amics per tenir una llar com per exemple en casos de persones ja emancipades que han tornat a la seva llar d'origen amb els pares (i aquelles persones amb dificultats de pagament de l'habitatge i/o retards en el pagament mensual). En situació d'exclusió, finalment, tindriem a aquelles persones que no tenen recursos per mantenir les despeses d'una llar i que tampoc compten amb la possibilitat de ser acollits/des i que per tant han de viure en pensions.

També s'ha tingut en compte la càrrega econòmica que suposa poder gaudir d'una llar i com s'assumeix aquesta càrrega en diferents situacions. D'aquesta manera es trobaran en situació de integració aquelles persones que no manifestin tenir dificultats per fer el pagament de la seva llar; en situació de vulnerabilitat es trobaran aquelles persones que manifesten tenir algun tipus de dificultat per fer el pagament de la llar i que han retardat el seu pagament; per finalitzar en situació d'exclusió es situaran aquelles persones que no poden fer front al pagament de la llar i que per tant viuen en pensions.

Espai social	Residència habitual	
Integració social	Pis/casa propietat Pis/casa llogada Sense dificultats de pagament (sense retards o dificultats manifestades)	0
Vulnerabilitat social	Pis lloguer o propietat amb dificultats de pagament i retards. Acolliment a casa de familiars o amics per no poder fer front al pagament d'una llar (persones que havien realitzat el procés d'emancipació)	1
Exclusió social	Pensió pagada per assistenta social No poden fer front al pagament d'una llar	2

11.5. Gradació en la dimensió de la salut

Per la realització de la gradació de l'àmbit de la salut s'ha tingut en compte si la persona pateix una malaltia ja que sovint la salut es un condicionant, no tant sols per al desenvolupament individual de la persona sinó també per al desenvolupament en el marcat laboral. Algunes

malalties poden esdevenir limitadores per a la integració de la persona. Algunes malalties cròniques no deriven directament en exclusió però sí poden derivar en vulnerabilitat social on les demás dimensions juguen un paper fonamental per a la integració ja que moltes d'aquestes malalties poden generar restriccions en altres àmbits com l'educatiu i el laboral.

S'ha tingut en compte:

- Referència a la salut física o psíquica
- A l'existència o no d'addiccions a alcohol o altres substàncies addictives i impactes provocats en l'entorn (dimensió familiar i laboral).

A més pel que suposa a les addiccions s'ha tingut alhora en compte si aquestes havien tingut algun tipus de repercussió que ha tingut en l'entorn de la persona el consum (tant en l'entorn social com en el entorn del mercat laboral).

Pel que respecta a el consum d'alcohol o altres substàncies que creen addicció poden resultar un factor greu de risc quan no es compta amb l'ajuda de familiars o altres sistemes de protecció i en el moment en el que els diversos àmbits de la vida de l'individu es veuen greument afectats aquest pot derivar a processos d'exclusió social.

Espai social	Malaltia/ drogues	
Integració	Sense malaltia incapacitant o que generi dependència. Bon estat de salut Sense addiccions	0
Vulnerabilitat	Malaltia lleu (que incapaciti a la persona un període llarg de temps) Consum d'alcohol o altres substàncies amb impacte lleu en l'entorn (amb o sense tractament)	1
Exclusió	Malalties cròniques o greus que provoquen incapacitat laboral/ malalties estigmatitzants Consum d'alcohol o altres substàncies que han originat impacte greu ³⁰ en l'entorn (sense tractament)	2

³⁰Han provocat la desintegració en els àmbits laboral i/o familiar.

11.6. Gradació en la dimensió de xarxes relacionals

Per a la graduació en aquest àmbit s'ha tingut en compte l'estat civil dels entrevistats i les persones que poden tenir o no a càrrec a més del tipus i qualitat de relacions que poden tenir amb familiars i amics. Els vincles socials resulten de molta importància en moments en els que l'individu pateix situacions difícils ja que aquests vincles poden contribuir a exercir com a elements de contingència en la mobilitat de l'espai social descendent i convertir-se en elements que afavoreixen la inclusió social.

En situació d'exclusió social es trobarien aquelles persones que es troben soles i que no tenen relació amb la seva família. Aquest deteriorament de la xarxa pot haver-se donat per diverses circumstàncies. En situació de vulnerabilitat es trobarien aquelles persones que mantenen relacions puntuals amb la seva família i que es donen especialment per donar suport material. Finalment en situació d'integració estarien aquelles persones que poden comptar amb ajudes familiars materials i emocionals i amb les que es donen de la mateixa forma relacions freqüents.

Espai social	Relació amb familiars i la funció que estableix aquesta en el suport efectiu de la persona (ajuda efectiva)	
Integració	Relacions freqüents (relacions habituals i estables) que impliquen ajuda emocional i material (ajudes econòmiques, cuidar d'alguna persona dependent...)	0
Vulnerabilitat	Relacions esporàdiques amb algun familiar	1
Exclusió	Deteriorament i absència de xarxes familiars. Aïllament	2

12. Instruments d'Anàlisi

L'anàlisi dels relats de vida s'ha realitzat tenint en compte aspectes com la vida quotidiana dels individus que fa referència a com s'esdevé el dia a dia, des de que es lleva fins que se'n torna a dormir. Així doncs s'ha buscat copsar quines activitats realitza al llarg del dia, amb qui parla, si va a comprar... (Les preguntes relacionades amb la vida quotidiana o amb com s'esdevé un dia a dia en la seva vida és van fer de forma intencional per establir un primer contacte amb la persona i amb la finalitat de copsar hàbits i cercles socials del subjecte, llocs que freqüenta... tot i que aquest punts es van desenvolupant amb més profunditat al llarg del relat). A més, s'han tingut en compte els orígens i moment d'inflexió on s'ha recollit informació sobre els punts claus en la vida de l'individu que l'han portat a determinades situacions desavantajoses i problemàtiques i que han estat motiu de que es trobi en la situació actual, és a dir, successos importants en les seves vides que d'alguna forma han esdevingut o han desembocat en un canvi que els ha conduït cap a situacions de vulnerabilitat o exclusió social. També s'ha buscat recollir informació sobre les diverses estratègies, en aquest punt s'ha volgut veure quines són les formes que tenen els individus d'afrontar situacions de vulnerabilitat i exclusió social, així com els recursos materials o no materials que fan servir i quines són les perspectives que tenen envers el seu futur. Finalment s'ha establert una gradació entre vulnerables, exclosos i integrats a partir de l'elaboració de diversos indicadors establerts per cada àmbit.

D'aquesta manera les variables d'anàlisi dels relats de vida es basen en la pròpia narració del subjecte, els moments importants que ha viscut i els recursos de suport social amb els que compta o ha comptat.

Cal remarcar que les entrevistes que s'han realitzat a persones que es troben sota situacions de vulnerabilitat i exclusió social han estat gravades amb prèvia autorització dels entrevistats i emfatitzant que aquestes romandrien de caire anònim, és a dir, ometent el nom dels entrevistats o dades que els poguessin identificar. Per l'anàlisi de les entrevistes s'han fet servir els instruments que es presenten de forma sintetitzada a continuació:

- Revisió del MT de l'apartat/capítol (5) sobre pobresa i exclusió social i dels treballs ja realitzats a Andorra (antecedents d'estudis) amb perspectiva quantitativa.

- El discurs obtingut de les entrevistes a informants qualificats els quals han estat, en la major part, la via d'accés als individus en situació de vulnerabilitat i exclusió social ja que, un cop els informants van conèixer els objectius i pretensions del nostre estudi, van facilitar els telèfons de contacte amb les persones alhora que ens van proporcionar informació de gran utilitat sobre la panoràmica general a Andorra referent a aquesta problemàtica en el moment de realització de les entrevistes.
- Les entrevistes literals de les que s'han extret fragments que mostren les respostes, o part de respostes, que ens han proporcionat els entrevistats/des.

13. Anàlisi del discurs

Introducció

Amb l'objectiu de determinar i conèixer quin impacte ha tingut la crisi en les persones entrevistades i les respostes que s'han generat en quant a estratègies per afrontar situacions problemàtiques aquest estudi mostra aquelles realitats des de la pròpia vivència i discurs dels individus, no tants sols derivades de la crisi actual sinó problemàtiques que en alguns casos ja existien amb anterioritat.

La anàlisi dels relats de vida de les persones entrevistades en ha permès apropar-nos a l'impacte que ha tingut la crisi econòmica en els individus i en les llars familiars. En aquesta línia, una de les hipòtesis que s'apuntaven en aquest treball era l'ús d'un seguit de estratègies o actuacions on les persones mobilitzen alguns dels seus recursos per contrarestar les diverses problemàtiques a les que s'enfronten.

El primer element amb el que ens trobem ha estat la pèrdua de treball de molts dels entrevistats. Si bé és cert que la crisi econòmica ha fet que la vulnerabilitat de famílies que ja es trobaven en situacions precàries hagi augmentat i que hagin aparegut de noves. D'aquesta manera, l'estudi exposa relats que, no són un resultat exclusiu de la crisi actual però si es destaca que un dels primers impactes està molt lligat a la problemàtica de la falta de treball i, juntament amb aquest fenomen, la inestabilitat o davallada dels ingressos d'individus i famílies.

Les 28 entrevistes que s'han realitzat mostren diverses situacions molt heterogènies entre elles. Per tal de il·lustrar els relats es presenta en les següents línies els diferents discursos generats i classificats per àmbits.

13.1. Àmbit relacional

13.1.1 La xarxa familiar correspon a les relacions que s'estableixen entre els entrevistats i el seu entorn més pròxim, tals com aquelles persones amb les que conviu dins del mateix nucli

familiar o aquells familiars pròxims amb els que no comparteix residència (pares, germans, fills ja emancipats...).

La xarxa de suport familiar esdevé un factor important en contra de situacions de vulnerabilitat i exclusió social i l'absència o afebliment d'aquestes relacions pot esdevenir un element que reforci i agreugi aquests processos. Alguns dels informants qualificats han detectat aquestes relacions com a molt rellevants per a donar explicació a diverses situacions d'exclusió social.

“El tema laboral és crític però no únicament una causa, (...) els nostres (usuaris) ara mateix el tema laboral, el tema d'una falta de xarxa social, xarxa social que t'ajuda en el moment que et falta feina et pot ajudar a nivell de recolzament econòmic o recolzament... emocional, tot el que sigui... ens estem trobant moltes persones sense xarxa social, sense xarxa familiar que agreuja encara més tot aquest tema, penso que aquestes dos ara mateix és clau per nosaltres” (*Càritas*).

“Però si que es veritat que això és com... molt bé tenim una xarxa social, però és una xarxa que... almenys el que molts dels que ens venen és: “si, però no funciona” i hi ha d'altres que si, que diuen “Bueno pues m'ajuda, a vegades em fa la compra, a vegades..” Es a dir les formes d'ajuda de la família són moltes” (*Treballadora social*).

Tot i la importància de les relacions familiars en els processos d'exclusió social, es destaca la problemàtica en aquelles persones i col·lectius que es troben sols al país o que no mantenen una relació extensa amb els seus familiars.

Tot seguit es presenten les respostes de les persones a les que s'ha entrevistat en relació a l'àmbit de les xarxes socials com a factor que ha pogut estar determinant per entendre la situació en la que es troben ara. Es fa referència en les següents línies, doncs, a la xarxa relacional i al tipus de relació que existeix entre els entrevistats (pares, germans, fills, amics...) i com influeixen aquestes relacions en els mateixos i en les seves possibilitats per afrontar situacions.

En aquest bloc es van realitzar tot una sèrie de preguntes orientades a esbrinar i apropar-nos a la xarxa familiar dels individus, d'aquesta manera es demanava que ens expliquessin la seva relació amb els seus familiars i la qualitat d'aquestes relacions en tant que procuràvem esbrinar quin tipus de suport rebien els entrevistats ja sigui sentimental/emocional com

material per part dels seus familiars més propers en moments crítics. Així doncs, cal tenir en compte la funció de suport que pot proporcionar la xarxa familiar i el seu impacte al proporcionar ajuda a les persones. Es tracta doncs que, en les següents línies, analitzem i ens apropem a l'entorn social/relacional més pròxim dels entrevistats així com els suport que poden rebre donades les seves circumstàncies.

La major part dels entrevistats manifesten poder rebre ajuda de la seva família en moments crítics o puntuals alhora que asseguren mantenir relacions freqüents amb alguns d'aquests familiars. Aquestes ajudes solen ser majoritàriament econòmiques i es produeixen amb més freqüència quan els familiars de l'entrevistat/da gaudeixen d'uns ingressos estables.

“Si, la meua família m'ajuda (...) el meu pare va tenir una baixa, no pot treballar ara però la meua mare treballa. No van sobrats, però bé” (*Dona, 34 anys*).

Alguns dels entrevistats manifesten que poden comptar amb ajuda d'algun familiar però es mostren força reticents a demanar-la ja que coneixen la situació dels seus familiars, (generalment, econòmicament dolenta) fet que els impedeix poder demanar ajuda sempre que ho necessiten o que prefereixin evitar aquest tipus de situacions i no haver de recórrer a la família. Tot i així, quan apareixen dificultats la família representa un recurs que pot arribar a amortir situacions crítiques.

“(...) me les he arreglat sola. Es clar... la meua filla també té dos fills, tampoc puc...” (*E3-dona, jubilada*)

“(...) m'ajudarien perquè són els meus pares i m'estimen molt però... els hi costaria, perquè ja els hi costa una mica anar tirant ells (...) donant-me a mi 100 € també repercuteix en ells a l'hora d'aguantar ells, intento pues... no” (*E9 – home, a l'atur*).

“(...) entonces mi hijo nos sacó una tarjeta para el gasoil (...) él tiene su vida y tiene otra persona a su lado y claro, por mucho que nos quiera ayudar más tampoco puede. Lo que yo no puedo hacer es que mi hijo vaya mal y yo vaya mal y que todos vayamos mal” (*E13-dona, 53 anys*).

Dos dels entrevistats manifesten que tot i haver iniciat el seu procés d'emancipació de la llar, van haver de tornar-hi ja que no podien fer front a les seves despeses i han vist en la família el

seu major suport tot i que en moltes ocasions, aquest retorn també genera situacions reticents per a la persona que retorna ja que considera que compromet econòmicament als pares i familiars i ho viu com una situació que genera certa incomoditat. Tot i que hi ha una disposició de les famílies per prestar ajuda (encara que les condicions econòmiques d'aquesta també siguin ajustades) hi es present el sentiment de culpabilitat en termes d'abús.

"(...) A veces mi madre me deja 20€ pero que tampoco quiero abusar, ni me apetece porque también te sientes ahí como cohibido (...) Yo sé que mi madre está mal, tienes que estar pidiendo, pidiendo, viviendo mal..." (E8 –home, 29 anys).

"(...) pensé que iba a encontrar un trabajo pero no... a mis padres no les pido nada la verdad, no porqué les cuesta mucho llegar a final de mes... ellos me ayudan a nivel de alimentación y en casa... no les puedo pedir nada más. (...) Somos siete personas" (E21-dona, a l'atur).

"Sí, no m'agradaria perquè es clar una vegada ja t'has independitzat, costaria tornar. Suposo que també, "aviam" si pots treure tu les castanyes del foc que també, i que no ningú te les tregui. De vegades "t'apreten" tant que..." (E26, dona 27 anys).

Tot i que E26 encara segueix emancipada, s'ha plantejat la possibilitat de tornar a casa amb els seus pares si la seva situació empitjora. Aquest procés li resultaria força difícil al considerar que perdria certa autonomia i que és en ella en qui recau la responsabilitat de fer front a les seves dificultats. També es manifesta el desig de poder retornar aquesta ajuda tot i que sabent que les seves circumstàncies, de moment, no són les més adients per poder fer-ho.

"Me lo dejaba (mare) pues con la idea de que me va a ir bien y de que se lo puedo devolver, porqué ella no me lo da, ella me lo deja. Claro tampoco no... no me regala el dinero me lo deja y cuando yo pueda se lo devolveré" (E9 – home a l'atur).

La situació és torna més complicada quan aquest retorn no es produeix únicament de fill/filla que es van emancipar sinó quan aquest retorn es fa amb fills com es el cas de E21.

"Tengo tres niñas, una de 19, una de 16, la pequeña de 9 y el niño cumple seis meses" (E21-dona, 37 anys).

En el cas de l'anterior entrevistada no només planteja una problemàtica per l'atur i les carregues familiars no compartides amb la parella, també va ser víctima de violència domèstica fet que va provocar que abandonés el seu lloc de residència i tornés a Andorra per estar a prop de la seva família.

En altres ocasions aquest retorn també afecta a la part receptora en la mesura en que veuen agreujades les seves responsabilitats familiars al tenir els fills a l'atur i no poder afrontar les despeses amb la seva pensió com es el cas del següent entrevistat, que ha acollit de nou a la llar a la seva filla (separada) i al seu net després de que aquesta hagués d'abandonar el seu anterior treball per problemes de salut i no pogués mantenir el lloguer d'un pis ella sola.

“Ya tengo a mi hija, a mi nieto que es lo más principal en mi vida y tengo mi mujer ahí que me da ánimos por todo, por todo. Cuando llego por la puerta me dice: “¡cambia la cara, parece que estás amargado! Estoy amargado porque veo que la cosa no funciona en casa y que nos estamos atrasando, atrasando y no sé dónde llegaremos” (E12 – home, 70 anys).

D'aquesta manera podem dir que els casos dels entrevistats/des que manifesten tenir una xarxa familiar sòlida ocupen una posició dins d'aquest àmbit amb menys dificultats tot i que aquest fet no suposa que no pateixin altres problemes en altres àmbits.

De la mateixa manera, alguns dels entrevistats només es relacionen amb un membre de la família i amb poca freqüència, fet que provoca que es trobin en una situació menys avantatjosa que aquelles persones que poden comptar amb una xarxa familiar més extensa, generant mes risc de vulnerabilitat social.

“Amb l'únic que tinc una mica de relació és amb el meu germà gran... quan, quan a ell li va bé trobar-me (...) Ell és el que m'ha anat ajudant quan em feien falta diners... i m'ha ajudat, si, si... és l'únic que m'ha ajudat”(E 10 – home 50 anys).

“Bé la meva mare que vols que et digui...la meva mare ja és gran. Tot aquest temps he estat demanant a ma mare (...) sap que estic ben fotut, però es clar... ella el que no pot fer és mantenir-me” (E11- home 54 anys).

El suport dels familiars esdevé molt important, sobretot quan les persones tenen o han tingut dificultats. Les persones que mantenen relacions freqüents i bones amb la família tenen menys

risc de veure's immersos en processos d'exclusió social que aquelles persones que, tot i tenir família a Andorra, han trencat aquestes relacions al existir conflictivitat entre els membres, o aquelles persones que es troben soles al tenir els seus familiars fora del país.

En la mesura en la que la família pot donar suport econòmic i emocional entre els membres es converteix en un element de contenció de situacions problemàtiques o crítiques. La fortalesa dels llaços familiars pot impedir que la persona es mogui (mobilitat social) cap a la vulnerabilitat o l'exclusió social.

“I hi ha famílies o persones que per molt que vulguin no poden des bloquejar la seva situació, no poden, és a dir o si és realment difícil de des bloquejar la seva situació. Nosaltres sabem de persones sobretot, persones que estan soles o si tenen família no tenen relació (Treballadora Social)”

Tot i que aquests lligams familiars existeixin, el suport familiar es pot veure compromès quan la capacitat d'aquests familiars per donar suport es veu minvat i acaba resultant insuficient.

Dèficit de relacions familiars que puguin donar atenció o suport afectiu i/o material

A continuació s'identificaran les respostes d'aquelles persones entrevistades que es troben en el cas oposat, és a dir, aquelles persones que manifesten no tenir ajuda per part dels seus familiars o aquelles persones que tenen escassetat de xarxa familiar. Entre les principals causes d'absència de xarxa familiar trobem, a partir de la anàlisi dels discursos dels entrevistats/des, els següents motius.

Conflictivitat: en molts casos la mala relació amb els familiars provoca que aquestes quedin totalment trencades, per la qual cosa aquestes persones no poden comptar amb l'ajuda dels seus familiars.

“Des de entonces no me hablo con ninguno de mi familia, des del 94 (...) No quiero cruzarme con la familia, no quiero cruzarme con nadie” (E1- home, 56 anys).

“No me llevo bien con mi madre (...) Tampoco conozco a mi padre...No estoy bien, pero intento estar bien, tengo que seguir para adelante...” (E4- dona, 18 anys).

L'addicció a l'alcohol resulta en ocasions un factor que provoca el trencament de les relacions amb la família. En el cas d'E6 la seva addicció la va portar a iniciar tractaments de deshabitació a l'alcohol però, en nombroses ocasions, va tornar a fer ingesta de la substància i això va propiciar un distanciament amb la seva filla.

“Moltes vegades pues a lo millor he fet tractaments i després he tornat a caure... (...) fa tres mesos i pico que no sé res d'ella [filla], es va enfadar amb mi” (E6- dona, a l'atur).

Aquesta problemàtica també va portar a una de les entrevistades a perdre la custòdia dels seus fills a causa de la seva addicció tot i que, en aquests moments, es troba en procés de rehabilitació i treballant, fet que ha provocat una mobilitat social ascendent en aquestes dues dimensions.

“(...) vaig intentar recuperar els meus fills el que passa que jo tampoc estava per recuperar perquè em donessin els “crios” (...) la meua parella i jo teníem problemes també perquè ell bevia, jo també bevia, tot un conjunt de cúmuls” (E20 – dona, treballant).

Llunyania dels familiars: es tracta majoritàriament de persones que van dur a terme el procés d'immigració sols (principalment per buscar feina a Andorra) deixant a tota la seva família al país d'origen.

“Tengo tres hermanos más ya casados (...) mi madre se quedó viuda hace un año. (...) los tres varones están allí. Yo fui la única que salió fuera” (E 5 – Cubana).

“No, no tengo a nadie. Tengo dos hermanos en Portugal (...) tienen su trabajo y van viviendo el día a día, tienen su familia...” (E14- dona, 35 anys).

En molts d'aquests casos, el fet d'allunyar-se de la família suposa una separació d'un entorn que havia esdevingut protector de molts dels entrevistats amb el que ara gairebé no poden comptar, ja que la xarxa que han creat al país sovint és reduïda i feble.

“Ellos (familia) ya me ayudaron a mí cuando era jovencilla, ahora soy la que tengo que encontrar, ahora soy la que debería ayudarles a ellos. Y más que mi madre se quedó sola, mi madre perdió a mi padre. No, no. Yo tengo que luchar yo sola y tener fe que algo va a salir de trabajo” (E5 – dona, 39 anys).

La família com a font d'ajuda, doncs, resulta en moltes ocasions de la ràpida disposició de la mateixa i de la capacitat que tingui aquesta per donar resposta a determinades situacions. Entre aquests dos factors però, s'ha de tenir en compte que aquestes xarxes també s'han vist sobrepassades. En el cas del següent entrevistat, la falta de capacitat per donar suport enfront a situacions problemàtiques i de necessitat van originar tensions amb la família. En aquest cas la seva emancipació es va produir perquè els seus pares van abandonar la llar familiar per tornar al seu país d'origen, provocant que hagués assumit càrregues familiars poc adequades per la seva edat i, on la seva malaltia va agreujar encara més la seva situació.

“Amb aquella època va ser dura, va ser, va ser dur el haver de no preocupar-se de res vull dir, i... tot de cop voler acabar els teus estudis i haver de pagar tot no? totes les factures. Això abans ho feien els pares i clar pagar un pis que era llavors uns 580€ i o “algo” així després la llum i tot el que ve darrera, era complicat. Si vaig agafar diguem, jo continuava amb la vida, però vaig agafar també el que feia la meva mare i el meu pare, no? I ho tenia que fer jo tot sol, si” (E2 – home, 28 anys).

En el moment en el que les xarxes familiars són més fràgils o inexistents la persona entra en un espai de reflexió en el que el sentiment de solitud es manifesta de forma de reiterativa. Alguns dels entrevistats encara no han assolit els 65 anys d'edat i veuen i perceben la seva vida immersos en la solitud. El divorci, les males relacions amb la família o les malalties, limiten el seu espai social i no disposen d'estratègies o les habilitats per construir o refer noves relacions. És per aquesta raó que el sentiment de soledat i angoixa és el que més es repeteix en el discurs dels entrevistats que no compten amb una xarxa familiar sòlida.

“Estoy solo... Y vuelvo a la misma rutina, de aquí a arriba i de arriba a aquí. Y ya está...” (E1, home 56 anys).

“Això només ho sap qui ho està passant. Les persones que hi passen ho saben, però les persones que no ho passen, no ho saben. Fet de que no estan malament, arribaran a la seva casa i tindran això, tindran allò, tindran tot el que vulguin. Però jo arribaré a l'habitació i estaré sol...” (E 10- home a l'atur).

“Mi madre no estará siempre allí, en esta vida estás solo” (E4- dona, 18 anys).

“Ahora ya no tengo nada...los hermanos, se acabaron los padres (...) y yo me he quedado abandonado, abandonado” (E 16- home, a l’atur).

També es van realitzar tota una sèrie de preguntes dirigides a esbrinar si els entrevistats/des tenien o no parella. La major part d’entrevistats que manifesten no tenir suport d’una xarxa familiar no tenen parella, sovint per causa de divorcis i separacions. Manifesten que el fet de tenir-ne una, de parella, els podria ajudar, ja que veuen en aquesta un possible punt de suport que a més els evitaria la solitud. Una separació o divorci pot resultar un factor que desencadeni situacions de vulnerabilitat i exclusió, atès que la parella no només suposa cobrir funcions socials, a més, té una funció econòmica en tant que els membres d’una parella es divideixen el treball i les responsabilitats i pot arribar a fomentar l’adquisició de bens o d’estalvi si ambdós tenen un treball remunerat (el treball domèstic o familiar no proporciona ingressos però també juga una funció essencial en el nucli d’una llar). Els entrevistats que no tenen parella en la seva majoria son homes majors de 55 anys. La majoria es troben vivint en pensions, es tracta tant d’homes divorciats com separats, on en alguns casos la relació amb l’ex-parella no és bona i sovint això provoca que disminueixin també les relacions amb els fills.

“He tingut tres matrimonis... (...) La primera (filla) no la he pogut veure ni néixer perquè vam trencar abans de que nasqués i va marxar al seu poble. El segon farà tres anys que va marxar cap a Granada amb la seva mare, el nen (...) el que passa és que ara he perdut tot tipus de contacte...” (E10 –home, 50 anys).

Les dificultats augmenten en aquells casos en els que només un dels progenitors està al càrrec dels menors. Un divorci o separació, sovint ve acompanyada de la posada en marxa de noves estratègies per tal de mantenir la família. Generalment, aquestes situacions recauen sobre la mare dels fills, que és qui es fa càrrec dels mateixos.

“No, no me está ayudando (ex parella), y ahora el tema se está tramitando en la Batllia (...) no llama para preguntar si necesita alguna cosa, si está bien...” (E-14 Dona, divorciada).

Tot i així, hi ha entrevistats que encara que tinguin el suport de la parella manifesten tenir grans dificultats. És el cas de quan es troben els dos sense feina o quan un dels dos té una feina precària.

“Estamos pendientes de eso, yo estoy más pendiente por él (parella) que por mí, porque si fuera por mi yo ya me hubiera ido a buscar trabajo de lo mío a las islas... por ahí... lo que pasa es que claro, no es para dejarlo a él porque si estamos aquí juntos es para arrimar el hombro los... con lo bueno y con lo malo (...) ha bajado ha adelgazado mucho el pobre, porqué lo está pasando mal y él nunca se había encontrado así, y más un hombre, y me da pena. Él no quiere ver a nadie, si es que no quiere ver a nadie. Te lo puede decir, yo tuve que traerle todos los papeles aquí para que él lo firme, porque él no tiene ánimo de nada ya, no tiene ánimo de nada. Él hasta que no tenga un trabajo...” (E 5 –dona, Cubana).

En el cas d'E6 en canvi, el fet de tenir parella els pot suposar un empitjorament de la seva situació per les circumstàncies que envolten la parella, ja que ella es troba en procés de rehabilitació per addicció a l'alcohol però el company amb el que esta en l'actualitat no manifesta cap intenció d'iniciar cap tractament.

“El noi amb el queestic, siestic bé i tal però no... també reconec que no és un noi per anar a viure amb ell ni... el que passa que l'estimo molt (...) el que passa que no ho veig així, gaire bé... perquè ell també beu i no vol fer tractament ni res per deixar-ho (...) i jo... em penso que fa dos mesos que no provo res d'alcohol ni res...” (E 6- dona, 40 anys).

Les expectatives de futur, d'alguns dels entrevistats, giren entorn a la possibilitat de marxar del país, és per aquesta raó que manifesten també haver-se plantejat el fet de marxar d'Andorra, atès que entenen que la seva situació aquí és molt complicada.

Alguns d'ells tenen la família fora del país però han creat algun vincle que els impedeix fer aquest retorn. De la mateixa manera, la manca de recursos econòmics també dificulta que puguin prendre la decisió de marxar.

En el cas de E28 la seva filla menor és el principal motiu pel que no gosa marxar del país ja que està separat de la seva parella i això implicaria no poder veure-la sempre que volgués:

“Sobretudo mi hija. Si no hubiera sido por mi hija yo ya me hubiera ido (...) Me encuentro pues muy mal, muy mal. No pensaba que... Siempre me ha gustado la parte activa, estar activo ¿no? Servir a la sociedad, para mí mismo, para todo. Me siento muy mal, pero bueno. No me quiero ir de aquí, porque tengo una niña, y ese cariño no lo quiero perder” (E28 – home, 48 anys, peruà).

“Si el problema está ahí. Si yo tuviera yo me iba a buscar... no sé... nosotros nos iríamos a buscar por otras vías... hemos pensado muchas veces Francia porque él (parella) tiene familia en Francia. ¿Pero te vas a ir sin dinero? No podemos ir sin dinero a Francia, no te puedes ir sin seguro de coche porque si vas con un coche no te puedes ir sin seguro, no te puedes ir sin nada... es que son tantas cosas... Es una empuje de cadena todo por eso está el mundo como está, porque todo viene de una especie de cadena que sin dinero no hay esto, no hay esto y no hay esto. Todo es una cadena... ¿qué hacemos? Nos tenemos que aguantar aquí hasta que esto se arregle... ¿qué hacemos? No podemos quedarnos en la calle tampoco... En la calle no podemos estar en Andorra pidiendo limosna a la gente, primero que el gobierno no va a permitir eso, por eso mi amor es una especie de cadena. Si tuviera algún ahorro en la cuenta y yo... "Bueno mira cariño vamos a intentar hacer esto y lo otro" pero es que no podemos porque no llegamos... ¿cómo vamos a hacerlo? Si lo que nos dan es para comer..." (E5- dona, cubana).

En els casos més extrems es troben aquelles persones que no tenen una situació legalitzada al país on, tot i rebre atencions en casos de necessitat, la seva situació és molt crítica i difícilment sostenible en el temps.

“El perfil aquest de persones que no tenen la situació legal legalitzada a Andorra, és una mica complicat no? Nosaltres no els deixem, els atenem, però sempre i quan tinguin una possibilitat a “mig plaç o a curt plaç” de poder legalitzar aquesta situació, o sigui mantenir situacions il·legals, de no aconseguir un permís, els acompanyem a que... a buscar un altre recurs” (Càritas).

“Complicat, el nostre reglament i el nostre sistema és a dir, té com un dels requisits inicial per poder rebre ajuts de l'estat a... tenir la residència, ser andorrà o tenir la residència legal i efectiva clar (...) Però ens trobem a gent que ha viscut aquí, que ha marxat que li se li ha caducat el permís o no es va donar de baixa que això també... és a dir gent que marxa, no es dona de baixa, però a la que es dona de baixa torna pensant que la situació d'Andorra serà la mateixa que quan va venir la primera vegada. I Andorra en aquest sentit aquí si ha canviat, la oportunitat laboral ja no és la que era abans (...) I nosaltres amb això si que estem limitats, si que podem arribar atendre'ls d'urgència, però podem un, dos, tres dies.. és a dir no podem, no podem cronificar una situació d'il·legalitat” (Treballadora Social).

És tracta sovint de persones soles tot i que hi ha casos, com el de E21 en el que es troba en una situació irregular (no tenir la situació regularitzada al país) tot i que compta amb la seva família

al país ja que els seus pares van emigrar quan ella només tenia sis anys. Tot i així, la seva situació és molt complicada al no trobar cap feina amb la que podria arribar a regularitzar la seva situació.

(...) me vine para Andorra y no encontré trabajo, “osea” no... no encontré, porque claro, toda la gente que bajaba de arriba, la mayoría buscaba trabajo en Andorra para poder quedarse aquí y yo tuve la mala suerte de no encontrar trabajo, después me quedé embarazada del pequeño y ya fue imposible. Nada más tuve al niño empecé a buscar trabajo... al mes y medio de tener el niño, empecé otra vez a buscar trabajo y que va... y que no y ahí pues hasta ahora (...) yo nací en la Coruña y me vine para aquí con seis años. Seis añitos empecé aquí, estudie aquí, me he pasado toda la vida aquí como aquél que dice...A ver no me siento de allá, me siento de aquí. Me he criado aquí y...no sé. (E 21 – *dona, a l'atur*).

13.1.2 Relacions Socials (amics)

La dimensió relacional engloba alhora aquelles relacions i vincles de les persones amb el seu entorn fora del nucli familiar. Són, per excel·lència, les xarxes d'amics.

És per aquesta raó que s'ha dedicat un bloc de preguntes orientades a conèixer la xarxa d'amistats dels entrevistats/des, atès que aquesta pot resultar un element important sobretot en els casos en els que les persones es troben sense una xarxa familiar suficientment sòlid

Molts cops el fet de sentir-se escoltat i poder parlar genera situacions d'apropament per a la persona que la fan sentir molt millor, sobretot en aquells casos en que la xarxa familiar es feble.

“Aquesta és molt bona amiga molt, molt bona amiga, tinc una sort de tindre unes amigues tan maques i que m'estimen. (...) Saber que hi ha algú allà.. i amb qui poder parlar...” (E3- *Dona, jubilada*).

En altres casos no només la xarxa d'amistats genera situacions de suport emocional, també, com succeeix en el cas de E5, esdevenen un suport en la recerca de feina o en la prestació d'ajuda econòmica en determinats moments.

“Son gente muy buena y me están ayudando mucho aquí en Andorra, y me suelo reunir con ellos durante la semana y así y es lo que hago muchas veces o con amistades y me llaman “Mira (...), esta persona está buscando a una persona, ve allí a ver lo que te dicen” (...) es

amiga mía y a veces he necesitado 20€ y ella me lo ha dado, he necesitado apoyo psicológico y ella me lo ha dado. Cuando he necesitado compañía por X motivo que ha venido aquí a casa a hablar conmigo y ella ha venido aquí a casa. Por eso digo que a un amigo si, por qué un amigo está ahí siempre y está cerca de ti y te entiende" (E 5- dona, 40 anys).

Tot i la importància de les xarxes d'amistat entre els individus s'evidencia que, entre la major part de entrevistats/des que no compten amb una xarxa familiar de suport, es produeix d'igual forma un afebliment de les xarxes més informals, i manifesten que es difícil tenir amics als quals poder recórrer en cas de necessitat. Sovint una situació problemàtica no va acompanyada de les respostes esperades, i es produeix una pèrdua de confiança.

"(...) muy pocos son los que me dan esa confianza. Y tampoco no... "osea" siempre he preferido que me deban a deber (...) yo le ayudé (amic) pero cuando acabé le dije: "a ver si me vienes a ver, a ver cuándo me vienes a ver que no sea para pedirme algo" (E9- Home, a l'atur).

"No, aquí a Andorra no existeixen els amics per mi" (E2 -Home, 28 anys).

Es tracta en gran mesura d'homes que viuen en pensions i que han reduït els moments d'oci per la falta d'ingressos. Alguns entrevistats manifesten que han deixat les seves antigues amistats de costat, pel fet d'haver caigut en un ambient que ha desencadenat situacions de risc de vulnerabilitat social.

"I a part de que "bueno" com ells tampoc... o sigui no pots comptar amb l'ajuda de ningú, saps? I a part de que no pots comptar jo no em vull "juntar" amb ells, perquè tinc por a tornar a caure i tot això..." (E6 -Dona, 40 anys).

Una de les explicacions al fet de que els homes siguin els que veuen en major mesura reduïda la seva xarxa d'amistats, és que gairebé tots es troben en situacions similars. Es parla sobretot de la impossibilitat de rebre ajuda econòmica ja que cap d'ells compta amb estabilitat d'ingressos. De la mateixa manera, la pròpia situació en la que es troben i el malestar que els genera fa que entre ells tampoc s'ajudin de forma emocional, ja que aquesta falta de confiança s'afegeix al malestar per la pròpia situació que s'està vivint. En aquestes circumstàncies, és difícil que es generin o s'ampliïn les xarxes d'amistat ja

que no tenen la oportunitat d'entrar a espais que generin o propiciïn relacions d'amistat com ara el treball, si bé, les feines temporals tampoc ajuden a formalitzar o a compactar relacions d'amistat suficientment sòlides. Cal dir, que algun d'ells té la intenció d'apuntar-se a classes de català, això podria fer que les seves relacions d'amistat s'ampliessin al intercanviar una activitat amb altres persones. Tot i així, aquests espais, encara que no siguin espais dins del mercat laboral, poden fer que les relacions de molts dels entrevistats es vegin ampliades tant a nivell quantitatiu com qualitatiu.

13.1.3 Xarxes de suport formal

En aquest apartat es para atenció a les diferents problemàtiques posades de manifest pels alguns informants qualificats i quins perfils han detectat a l'hora de fer atencions a determinats col·lectius. De la mateixa manera, ens apropem al discurs de les persones usuàries d'alguna de les ajudes socials que ofereix el país. Alguns dels discursos ens apropen a determinar un augment en atencions a persones que mai havien fet ús de les ajudes o que mai havien anat a demanar ajuda a cap entitat.

“L'any passat casi el 70% de persones que ateníem, eren persones que no havíem acollit mai aquí, i són persones que no estan acostumades a moure's per els serveis socials” (*Càritas*).

“No hi ha una falta d'informació, hi ha desconeixement, penso que és diferent. Gent que no s'interessa en conèixer les ajudes o els recursos que té el país (...) Jo això és “algo” que em desconcerta del desconeixement del recursos que té el país (...) tenim el nostre sistema d'ajudes, i la gent no pot dir "ah no sabia que existia la treballadora social" perquè encara hi ha gent que ve i que diuen "no sabia que existías vosotras" (*Treballadora Social*).

“No sé si tothom coneix els recursos, jo sempre he pensat que els serveis socials no són coneguts fins que els necessites, és a dir, coneixes els serveis socials? Si no els has necessitat pues segurament no, però penso que dintre de tot són bastant propers, o a mi m'ho sembla” (*Treballadora Social*).

“(...) la nostra feina jo penso que... clar la gent diu "es que si no sortiu..." es que molta part de la nostra feina no és molt visible, i això no vol dir que no es faci, és a dir...però molta part de la nostra feina no és visible, no té perquè ser-ho. I hauria una part que estaria molt bé que hi fos, però clar la situació d'avui en dia fa que la demanda sigui tant que hem d'atendre allò. Que ens agradaria potser fer més treball de carrer comunitari i això? A totes, tots i a

totes... (...) aquest treball més de carrer ens agradaria però ara mateix, és a dir “bueno” hem de fer, hem de prioritzar el que tenim a sobre la taula” (*Treballadora social*).

Es destaca per part d'alguns dels informants una atenció a un nou col·lectiu que no havia fet ús de cap tipus d'ajuda social (amb una situació força benestant amb anterioritat) i que ha emergit recentment. Tenen un cert desconeixement de les ajudes de les que podrien disposar per solucionar algunes de les seves problemàtiques. Entre les causes d'aquest desconeixement destaquen tant el fet de trobar-se en una situació sobtada i totalment inesperada, com la falta de referents en la coneixença dels recursos del país. Si bé això ens porta a pensar que és la ciutadania la que ha d'apropar-se als ajuts que ofereix el país, tot i així, s'haurien de cercar mesures per poder fer més treball de carrer i comunitari, tot i que aquest fet resulta difícil.

“(…) la demanda moltes vegades és "no tinc feina" tu ja saps que això és "no tinc feina - no tinc ingressos" o "no tinc propis". Després tu fas, és a dir, potser la demanda és econòmica però crec que no coneixen, jo crec que hi ha molt poc coneixement, és a dir saben que hi han ajudes però no saben el què” (*Treballadora social*).

El grau d'accés als serveis públics per part dels individus i les famílies es un aspecte que té especial incidència en les seves possibilitats de fer front a situacions crítiques o problemàtiques. El suport que representen algunes institucions, com ara Càritas, d'acompanyament, suport o mediació en els casos on es produeix aquest desconeixement, resulta fonamental.

“Sempre fem l'acompanyament “vete allí”. Demanem el treballador social de referència i diem “tal dia, tal hora ves a veure aquesta persona” és diferent de fer aquest acompanyament perquè hi ha gent que set' pot perdre pel camí i... No té coratge” (...) Com que tenim l'experiència que es perden perdre pel camí, procurem que aquella persona arribi al servei, perquè sabem que allà el poden atendre. (*Càritas*).

Per bé que la majoria de les situacions de risc social deriven d'un dèficit de feina, amb la consegüent escassetat d'ingressos, hi ha perfils més vulnerables, com tradicionalment ho han estat i ho són encara les famílies monoparentals, i darrerament es detecta una certa diversificació dels perfils, la qual cosa fa pensar en que l'escenari de la pobresa i l'exclusió s'està eixamplant.

“Fins la data sempre havíem destacat com un dels col·lectius més vulnerables, que evidentment encara ho son, la família monoparental (...) si que es veritat que ens comencem a trobar que amb la família mononuclear o altres tipus també ens venen cada cop més sovint i presenten molta dificultat i, evidentment, el principal factor és l’atur” *(Treballadora social)*.

Molts dels entrevistats també han posat de manifest certa reticència a entrar a la xarxa d’ajudes socials, en veure-ho com un estigma, com a quelcom que els genera sentiments de vergonya o el fet d’intentar sortir endavant per si mateixos.

“Hi ha una particularitat la gent...no és lo mateix anar als serveis socials de govern que anar a Càritas, és encara... a vegades encara és molt estigmatitzat i la gent és molt “reacia”...” *(CARITAS)*.

“No m’agrada anar demanant em costa massa, tinc que estar molt, molt apurat per demanar “osigui”, vull sortir-me per mi mateix, sóc una persona que actuo així llavors si que... per anar a l’assistenta... perquè hi va anar la meva novia a buscar l’ hora. Perquè a mi em costa molt, no sóc de demanar ajuda, m’agrada espavilar-me jo sol” *(E8 –home 29 anys)*.

Les valoracions que desprenen els entrevistats que fan o han fet ús d’aquest serveis (i de les ajudes pertinents) expressen conformitat i agraïment.

“Y gracias a Dios, y gracias a ello tenemos para pagar la casa, y tenemos por lo menos para comer aunque no llegue al mes, porque con 900€ claro... pero estoy contenta porque por lo menos tenemos para pagar la casa y podemos tener un techo porque sino estaríamos en la calle, aunque sé que ésta situación no va a llegar en Andorra, porque sé que esta país no permite eso; pero lo menos tengo para pagar a la señora de la casa. Con eso me siento orgullosa” *(E5- dona, 40 anys)*.

Per a alguns dels entrevistats les prestacions socials han esdevingut la seva font principal d’ingressos, coincidint amb les seves situacions d’atur o d’atur de llarga durada. La família segueix esdevenint una funció primordial en la provisió de benestar però la capacitat d’aquesta sovint és limitada en situacions de dificultat econòmica. En aquests casos els serveis d’atenció social cobreixen determinades situacions en les que es requereix ajuda. La absència de suport familiar i relacional fa que aquests entrevistats tingui com a únic suport el suport de

les institucions i també es posen de relleu aquelles llars en les que cap dels membres, en edat activa per treballar, té un treball o manté treballs precaris, fet que pot provocar una major dependència de la protecció social.

La tasca que es desenvolupa en termes d'ajuda social pren especial rellevància com a mecanisme que pot frenar l'empitjorament de les diverses situacions problemàtiques de determinats individus i famílies. L'accés i l'ús de les ajudes socials, és un fet que posa també de rellevància les possibilitats per afrontar situacions crítiques. Alguns dels entrevistats que no havien fet servir els serveis socials comencen a plantejar-se el fet de necessitar-los, ja que no saben com sortir-se de la seva situació, tot i que en algun cas aquest fet provoca cert desconcert al no saber exactament on acudir o com dirigir-se a demanar ajuda.

“Ara mateix no tinc... Sempre he tingut l'opció A, l'opció B, la C... crec que he arribat a la Z... ja no tinc més opcions (...) Ara mateix necessito unes pautes, algú que em guii... Una mica d'ajuda econòmica... ho he d'assumir i haig d'anar a alguna institució a demanar ajuda. És l'únic que puc fer...” (E19 – dona, 35 anys).

“No sé, es que no sé a dónde ir (...) no tengo ni la menor idea de donde... Lo que tengo que hacer. No hay información, no hay, no, no, no, no, no... No hay ninguna información. Entonces no... No sabes dónde ir, no sabes lo que hacer” (E23 – dona, 58 anys).

Cal destacar també, els esforços que es procuren destacar per produir una major coordinació entre els actors, sobretot en la direcció de no duplicar determinades ajudes socials. És un tema que preocupa, i en el que s'estan projectant els primers passos per evitar aquest fet i que, finalment, es donin alhora possibles famílies o persones que es puguin quedar fora de determinades ajudes socials. Aquesta coordinació, doncs, esdevé fonamental.

“Jo crec que ha d'haver-hi un esforç potent a nivell d'allò que femi establir és respecti. Penso que hi hauria d'haver-hi un esforç per parts de tots els equips de “coneixen's” uns als altres, no de “coneixen's” tu eres “pepito y yo soy manganita”, no; de conèixer de definir funcions, jo què faig ? tu què fas? fins a on arribes tu? fins a on arribo jo ? (...)jo penso que sempre podem anar més enllà, penso que podríem millorar-ho molt, jo crec que sí. Que aquí hem de... fer “algo” més” (Treballadora Social).

“És a dir, penso que s'ha de millorar però la coordinació que estem tenint amb Càritas, la coordinació de: “vinga”! entrem, actuem i tu què pots fer... saps? és a dir veure com podem resoldre d'una forma més àgil les situacions, jo crec que això ho hem millorat molt. Potser hi han serveis concrets on falta més no? Però hi ha molts serveis on ha millorat molt la coordinació” (Treballadora Social)

Tot i que la major part dels entrevistats que han accedit a canals o vies d'ajuda social expressen conformitat, apareix de forma aïllada algun discurs en el que es mostra cert descontent amb l'ajuda que han rebut, sobretot en les ocasions en les que consideren que no els han donat solucions al seu problema.

Àmbit relacional

Integració	R3-R7-R8-R9-R12-R13-R15-R18-R19-R21-R22-R25-R26-R27
Vulnerabilitat	R2-R5-R6-R10-R11-R23-R24
Exclusió	R1-R4-R14-R16-R17-R20-R28

En l'àmbit relacional la major part de les persones entrevistades es situen en situació d'integració, esdevenint el suport relacional una font de suport econòmic per afrontar altres situacions crítiques sobretot en el àmbits laboral i d'ingressos. En molts casos, però, la capacitat econòmica de la família sovint es veu agreujada o compromesa i aquesta perd la seva capacitat de contenció.

La parella juga un paper important al complir funcions econòmiques i al fomentar elements com l'estalvi i el repartiment de responsabilitats i ingressos. Una escassetat de relacions familiar o l'absència total d'aquestes es presenta, doncs, com una problemàtica ja que sovint aquest suport amorteix l'atur o l'entrada de pocs ingressos.

13.2 Àmbit laboral

“Una cosa és la causa econòmica, i una altra és no poder accedir a determinats drets, ara mateix, o sigui almenys nosaltres pensem que és lo que està minvant més a la gent, és a dir al no poder accedir a la feina amb tot el que comporta la feina a part del tema econòmic (...)” (*Càritas*).

L'àmbit laboral, es presenta com un dels principals factors que poden generar situacions de pobresa, ja sigui per les dificultats d'accés al mercat laboral com per les pròpies condicions de treball: desocupació, subocupació, treball no qualificat o precari, etc. El treball remunerat, constitueix una de les dimensions més importants en l'estudi dels processos de pobresa, en ser un dels àmbits clau d'integració social. Cal tenir en compte també que el treball és la font d'ingressos per excel·lència, i que és el recurs bàsic per tal de mirar de procurar-se unes condicions de vida dignes.

“(…) també ens venen cada cop més sovint i presenten molta dificultat i evidentment el principal factor és l'atur. O sigui, això era “algo” que no havia passat fins a la data i ara trobes amb que un membre ha perdut la feina o els dos, són situacions molt difícils” (*Treballadora Social*).

“En aquest moment o potser la manca de treball i sobretot, la manca de una remuneració que doni prou dignitat per anar vivint... (...) Però la majoria de demandes venen relacionades pel tema econòmic pel tema laboral i es nota des de fa un parell d'anys” (*Càritas*).

L'àmbit laboral es un dels àmbits que repercuteix més en el desencadenament de situacions de vulnerabilitat i exclusió social. L'exclusió en el mercat de treball es troba relacionada amb situacions que poden arribar a dificultar la incorporació (o reincorporació) en el mercat de treball. Entre les persones que han perdut la feina s'observa un nou segment social que gaudia d'una situació benestant i a causa d'un trencament en aquest àmbit ha derivat en situacions més problemàtiques, fins i tot a constituir un perfil de risc.

“(…) generalment tenen els seus satèl·lits a les altres problemàtiques al voltant, però ara mateix el que més sentim és: "Vinc aquí a veure si em podeu ajudar, perquè he perdut la feina, perquè no tenim feina, perquè fa un any que no treballo, perquè... (...) una persona

es queda sense feina i de seguida truca i ens trobem amb aquest perfil, o gent que ve al cap de 8 mesos amb una situació més que recremada amb tot els afegits" (*Treballadora social*).

A més s'assenyala una doble situació, en la que el factor temps és important. La primera d'elles és aquella en que la persona que comença a tenir alguna problemàtica (generalment una problemàtica que ha vingut sobtadament, com ara la pèrdua de feina) reacciona de forma ràpida i comença tot un procés per informar-se de com solucionar la seva situació. Una segona situació és aquella en que la persona arriba amb una acumulació més greu de problemàtiques, en trigar a començar el procés per informar-se o de reacció, o bé no haver reaccionat. Es detecta que el procés d'arribada a les ajudes socials de vegades es fa massa tard, cosa que incrementa la problemàtica dels perfils.

13.2.1 Pèrdua del treball i principals barreres en la (re)incorporació

En aquest bloc de preguntes es va procurar indagar en les possibles causes que havien portat als entrevistats a perdre la seva feina i en les dificultats amb les que s'han trobat per no poder tornar a inserir-se al mercat laboral.

En el cas de la següent entrevistada la seva situació d'irregularitat fa que tingui grans dificultats per trobar feina. Va estar treballant a Andorra fins que va marxar durant un temps i al tornar li ha estat impossible trobar feina, per causa de no tenir paper en regla. Mentre duu a terme la recerca de feina viu amb els seus pares i els seus fills.

"Al no tener trabajo no hay otra cosa, he ido a entregar currículos a prácticamente todo Andorra, pero claro al no tener papeles, me encuentro en el tema de que si, que te llaman pero cuando dices "es que no tengo papeles te dicen: "pues nada". Pero como no tengo papeles... pero bueno sigo insistiendo, alguien habrá para que me haga los papeles...si me dejo derrotar... a ver que ya no llevo bien, que no estoy para echar cohetes... pero es que si no tengo eso de un rayito de esperanza... Cada vez que entrego un currículum es un rayito de esperanza entonces sería peor ya ni me levantaría..." (*E21- dona 48 anys*).

Alguns dels entrevistats/des atribueixen la pèrdua del treball a la situació econòmica actual i a la impossibilitat de ser contractats, per causa de les circumstàncies estructurals actuals. La imatge que es percep de la situació econòmica actual es veu reflectida en la opinió pessimista de molts dels entrevistats/des. Aquestes opinions giren entorn a una situació en la

que consideren que predomina la manca de treball i a la dificultat per aconseguir-lo més que a una “personalització” de la pèrdua de feina.

“A veure, també ho fa molt la crisi. Però és que ja t'ho dic, és mortal aquesta crisi, i està destruint tot el que agafa. Això ho destrueix tot perquè destrueix famílies, destrueix botigues, llocs de treball, ho està destruint tot” (E11 – home, 54 anys).

“No hay trabajo. Hay de todo en Andorra menos trabajo” (E4- dona, 18 anys).

“¿Quién se iba a esperar que iba a venir lo que iba a venir después? No te lo espera (...) nadie se esperaba que la crisis iba a atacar tan fuerte en el tema laboral; porque es un país que siempre ha traído tanto turismo y tanto cosas de hostelería, que no sabías que iba a pasar esto y mira ha pasado...” (E5- 39 anys).

Davant d'aquesta realitat accepten treballs que no sempre s'ajusten a les seves expectatives o manifesten que, actualment, acceptarien qualsevol tipus de feina per tal de poder treballar i tenir uns ingressos estables.

“(...) al servei d'ocupació estic apuntat, pel que sigui, no? Per escombriare, pel que sigui” (E17 – home, 63 anys)

“Me da igual limpiar váteres o lo que sea, me da lo mismo donde trabajar, nunca se me han caído los anillos y no se me van a caer ahora. Lo que me duele es eso, que he tirado con tres niñas prácticamente sola” (E21- dona, 48 anys)

“Del que sigui, jo puc anar a netejar boscos, tinc 54 anys i no em caurien els anells, al contrari. Estaria contentíssim” (E10- home, 50 anys).

De la mateixa manera s'han esdevingut situacions en el que alguns dels discursos dels informants qualificats atribueixen que no tothom accepta qualsevol tipus de feina, destacant alguns caos aïllats.

“(...) acceptar per poca feina que sigui però acceptar el t'ofereixin, perquè també hi ha molta gent que: "No voy a fregar platos" O "no voy a fregar habitaciones en un hotel " (...) Es ben digne tot tipus de feina” (Treballadora Social).

A més de les causes atribuïdes pels entrevistats/des a les circumstàncies estructurals actuals del mercat de treball, trobem altres factors que han posat de manifest i que afecten de forma negativa a la participació en el mercat de treball. Un d'ells fa referència als obstacles en relació a estereotips derivats de determinades invalideses, malalties, o l'edat. Així doncs, alguns dels entrevistats també manifesten que el seu principal problema per trobar feina és la seva malaltia o discapacitat, i com aquesta és percebuda pel mercat de treball. És el cas d'E2 que pateix una malaltia crònica (com és l'epilèpsia) li dificulta el fet de poder mantenir una feina ja que ha d'absentar-se sovint a causa de la pròpia malaltia. La malaltia també ha portat a l'entrevistat E2 a patir situacions sovint estigmatitzades que han provocat que no vulgui fer visible la seva malaltia o que s'avergonyeixi de determinades situacions que pot provocar-li.

“(…) si no tingués la discapacitat que jo tinc, podria treballar on sigui com sigui, i com si fos de cambrer no, vull dir, que no era la feina que jo volia jo exercir no? però vull dir que aquell tipus de feina no la puc exercir per lo que tinc. Suposo que seria això no, que em curés de cop i que no la tingués (...) clar troben que tenir algú... perquè clar un empresari el que vol és que...estigui al seu “puesto” de treball, no? Tots els dies, no? I jo doncs amb lo que tinc...doncs m'impedeix. No se sap quan però m'impedeix molts estar...molt absent a la feina (...) que m'agafi i “bueno” i que tothom s'espanti o que se'n rigui perquè també ha passat eh! que se'n riguin de com reacciono quan em ve... Que no és “algo” que pugui gestionar jo... sinó que ve així i ve i punt, perquè m'ha passat molta gent que rigui. Però per què se'n riuen?(E2 – home, 28 anys).

13.2.3 Incorporació laboral i la problemàtica de l'edat

“Tenim un col·lectiu que va amb “crescendo” que és perfil de persones de 45 a 55 anys amb molt poca formació, sempre treballant en sectors molt precaris: hoteleria, construcció però construcció sense... qualificar i sense xarxa social, ni familiars a Andorra” (Càritas).

Alguns dels entrevistats també manifesten que s'han quedat a l'atur en un moment en el que la seva edat es converteix en una barrera més per a tornar a incorporar-se al mercat de treball. L'edat, juntament amb un baix nivell d'estudis, fa que vegin molt difícil el fet de tornar a tenir una feina estable.

“Y aparte la edad que tengo, son 56 años y que la edad también es una complicación. (...) la mayoría de anuncios que vienen en el diario ya ves que pone: “joven de 25 a 35...” no buscan gente mayor, buscan jóvenes y es lo que hay” (E1- home, 56 anys).

“El meu home està desesperat. I va a demanar feina amb un supermercat per agafar coses del magatzem i posar-ho a “l'estanteria”. I li van dir: “quina edat té? 44 anys, doncs és molt vell” (...) 44 anys i que diguin que ets gran per treballar...” (E18- dona, 50 anys).

“Las personas que tenemos más de cuarenta años estamos señalados y eso es una vergüenza que no tengan en cuenta a gente que tenemos mucha experiencia” (E 28 – home, 48 anys).

En aquest sentit les situacions es tornen molt més complicades quan les persones es queden sense feina en edats properes a la jubilació ja que es troben amb prou forces per seguir en el mercat laboral però la seva edat es converteix en un handicap i és un dels arguments que troben més sovint en la seva recerca.

“Él, (marit) fue a no sé cuántos hoteles porque ya tiene el currículum de un montón de cosas y le dije que no porque la edad que tiene tampoco no... (...) tiene 61 años” (E 23 – dona, 58 anys).

“(...) según que entrevistas voy a hacer me dicen que ya soy muy mayor para trabajar, y quieren gente joven, si yo soy mayor con 62 años que no los tengo todavía hasta el 31 de enero, y yo me encuentro perfectamente para trabajar, porque me encuentro perfectamente para trabajar” (E27 – dona, 62 anys).

L'edat, doncs, es converteix en un factor estigmatitzant, amb el que alguns dels entrevistats manifesten trobar-se a l'hora de poder tornar a trobar feina. La baixa qualificació s'afegeix sovint a la problemàtica, agreujant-la. Aquest factor, tot i no fer sinèrgia desfavorable amb l'edat, també afecta el col·lectiu de joves amb dificultats a l'hora d'entrar al mercat laboral, si aquests –malgrat l'edat- no tenen una qualificació mínimament adequada al que el mercat laboral andorrà exigeix.

13.2.4 Atur i atur de llarga durada i temporalitat del treball

Per una altra banda la durada de l'atur esdevé un factor més que afecta a la possible re inserció de l'individu al mercat laboral. Podem distingir, doncs, diferents situacions: aquelles en les que es dona atur en un moment determinat de la trajectòria i l'atur de llarga durada. Un període llarg d'atur pot fer que la recerca de feina es vegi desmotivada, en veure que cada cop més, les probabilitats per trobar feina disminueixen.

Les situacions en les que tots els membres de la llar es troben sense feina encara són més crítiques, ja que no compten amb cap ingrés provinent del treball remunerat.

"Bueno yo te digo que la situación actual en la que me encuentro... Es que yo no pensé que cuando ya no tenía trabajo en (nom botiga de roba) en febrero, yo pensé que me sería fácil encontrar un trabajo. Claro con las cualidades que tengo laborales y de todo y del currículum que tenía, yo creí que iba a encontrar fácil rápido un trabajito. Ya te digo que hasta buscaba media jornada pero ha sido difícil, con el tiempo se ha ido pasando el mes y pasando el mes y difícil, la situación está así. Hasta él mismo [parella] pensaba que yo iba a encontrar pronto en un restaurante y nada...se ha ido complicando, se ha complicado y alargando, nadie llama, nadie llama y hasta que estamos así. Yo le decía así "ten fe ten fe que el mes que viene nos van a llamar"; ten fe, ten fe que el mes que viene nos van a llamar... ten fe ten fe..." pero que va, se ha ido alargando hasta ahora y no había manera, no había manera" (E5 - dona, aturada)

En aquestes famílies, quan no hi ha cap ingrés provinent del treball remunerat, només es compta amb l'ajuda de les prestacions socials o, en alguns casos, amb l'ajuda d'altres familiars més llunyans.

13.2.5 Estratègies

Alguns dels entrevistats manifesten que sovint realitzen alguna feina puntual que sol durar un període de temps més aviat curt, i que tot i no propiciar les mateixes condicions que el treball normalitzat, resulta ser l'única via que es queda per tal de tenir alguns ingressos.

Aquestes feines puntuals i temporals donen lloc a situacions d'irregularitat. Però es produeixen per estricta necessitat, per tal de pal·liar situacions econòmiques a la llar i evitar l'atur. La por a

seguir sense feina durant molt més temps fa que a mesura que el fenomen s'allarga hom tendeixi a acceptar aquest tipus de treball i la falta d'ingressos derivats de la feina, sovint provoquen que s'accedeixi a treballs puntuals per poder generar alguns diners. Solen trobar-lo pel "boca orella".

"Si me aparece una faena de un mes o dos... para pintar, lo voy a hacer, para cobrar 200€ o 300€" (E7 - home, 66 anys).

"Son trapicheos, por qué no dejan de ser trapicheos porque es así, pero...es que no sé cómo expresarlo. Es el boca a boca y a veces a lo mejor estás cuatro meses que no haces nada y a lo mejor en dos meses pues mira del boca a boca pues te ha dado una faena y tú lo coges, ¡yo lo cojo todo eh! Todo lo que me ofrecen, me guste o no me guste, lo cojo porque es que no tengo otra cosa" (E 9 – home 31 anys).

Tot i el sorgiment d'aquesta necessitat derivada per la falta de treball i ingressos, aquest fet genera sentiments reticents a mantenir aquestes situacions ja que no es tradueixen en una millora real de les circumstàncies com es el cas d'E11 on es perpetua un sentiment de malestar en el que es percep una millora puntual i fugaç, que no es sosté en el temps i per tant, el retorna a la situació crítica en la que es trobava. Una idea similar es desprèn en els casos de treballs temporals, en comparació amb un treball fix que generi estabilitat, que no es solen perllongar molt temps.

"Fa un any, sí gairebé, més d'un any ja. Des de les hores ençà no he fet res. Vull dir sí, un company, un amic, com ara que hem diu: "venga va échame una mano que te doy cinco euritos o diez euritos" Això és engreixar per morir, vull dir, igual que els porcs que els engreixen i a final d'any els pelen. Doncs això és el mateix. (E 11- home 54 anys).

"Amb una feina temporal et soluciona una temporada, amb una feina fixa ja aspire a més, amb una feina temporal vas aguantant mentre tens feina, perquè a sobre és això, o sigui agafen temporals i és lo que hi ha" (E9 – home, 31 anys).

Una altra de les conseqüències que deriven d'aquestes situacions es troben en situacions en les que no hi ha cotització a la Seguretat Social (CASS) que permet entre altres coses accedir a prestacions futures com ara les pensions de jubilació, la falta de cobertura sanitària en cas d'accident o malaltia...

“No estoy cubierta ni nada... y gracias a las amigas que me han traído medicamentos, nolutil... todo esto para la muela, gracias a ellas que se me ha ido arreglando, pero me la tengo que quitar. Mientras que estaba trabajando nunca he tenido problemas de muela ni nada, es que me he quedado sin trabajo y me han venido los problemas de muelas... todo viene. Cuando estás trabajando no viene nada, y cuando no...” (E 5 – dona, 39 anys).

La situació actual del mercat de treball fa que algunes de les persones entrevistades hagin aplicat diferents vies de recerca de feina. Entre la majoria de discursos es destaca el grau de frustració que comporta el fet de no poder trobar una feina, així doncs, molts dels entrevistats/des perceben com aquesta recerca es veu frustrada al comprovar que els seus esforços i la seva insistència, no fan que pugui aconseguir una feina i aquest fet sol provocar en els entrevistats sentiments d’ansietat i angoixa.

Molts dels entrevistats es troben o han estat inscrits al Servei d’Ocupació, tot i que manifesten que gairebé mai no han trobat feina mitjançant aquesta via.

“Si, si, y allí también las veces que he ido, (...) ya me dijo las normas que tienen a través de la asistenta los médicos y todo, el tipo de trabajo pero no me avisan nunca. Porque incluso le dije aunque sea de sereno en cualquier hotel que ahí no hace esfuerzo ninguno. “Que ya me lo mirarán” pero no me han avisado nunca” (E1 –home, 56 anys).

Entre els mecanismes per la recerca de feina trobem que molts dels entrevistats busquen presentar-se als llocs de treball o a través de l’enviament del currículum. En altres casos s’opta per explicar la situació d’atur a amics o coneguts per poder generar més opcions per trobar-ne una. És en aquestes circumstàncies on resideix la importància de tenir una bona xarxa relacional que ajudi en la recerca de feina o amplii les oportunitats per entrar en el mercat laboral al proporcionar informació.

“Tots els canals, per tots els canals. E-mail, em presento jo mateix, per gent que coneix algú i tot això però “bueno”... que sempre el problema que tinc és una discapacitat que em frena després” (E2- home , 28 anys)

“Pues voy y pido para hablar con la encargada siempre. Les digo que estoy mal económicamente y que necesito el trabajo, que tengo ganas de aprender...” (E4- dona a l'atur)

“Vaig tirant currículums o algú hem em diu "Mira aquí busquen gent" vaig cap allà (...) això i entregar currículums, molts et diuen que no necessiten a ningú” (E8 – 29 anys).

13.2.6. Aspectes psicosocials de l'atur

L'àmbit laboral, però, no només proporciona ingressos per l'individu o la llar sinó que representa l'accés a altres avantatges com la cobertura sanitària, el desenvolupament d'un entorn social estable...

La situació d'atur pot portar a un sentiment d'inferioritat per part dels individus i una clara pèrdua d'autoestima, en sentir-se privat de determinades actuacions, hàbits o quotidianitats a les que havia participat amb anterioritat, i que ara no poden fer per manca d'ingressos. L'atur és viscut de forma diferent en funció del valor que atorguen les persones al treball i el que representa per els entrevistats/des. En el discurs dels entrevistats pel que respecta al significat o funcions del treball es distingeixen entre aquells que el veuen com un mitjà de vida (quelcom amb caire instrumental), com allò que genera autoestima, satisfacció i realització i com a font que genera identitat i generador de sentiments d'utilitat entre les persones, de connexió social, o com a quelcom estructurant del temps i la vida quotidiana.

“El hecho de que tenías trabajo podías disfrutar más, hoy me apetece ir al cine, hoy me apetece ir allá... hay una película buena y te vas al cine, o te vas a un videoclub te alquilas películas... En fin, muchas cosas que ahora no lo puedo hacer, no lo puedo hacer” (E1, home a l'atur).

“Et veus que no pots fer-ho i a sobre que no pots fer-ho no perquè tu sigues un inconscient sinó perquè la situació tal com està la cosa no pots... tu vols i no pots, encara et “senta” pitjor, perquè et trobes impotent et trobes... dius “joder” tinc ganas de millorar la meua vida! Tinc ganas de viure bé...” (E 29, home a l'atur).

Així doncs el treball es vist com a quelcom instrumental que proporciona satisfacció de determinades necessitats materials a través dels ingressos. S'atribueix un valor al treball en

relació a la cobertura de necessitats que van des de l'alimentació, la roba, l'oci... i que per tant, permet accedir a objectes consumibles o per a la realització de activitats d'interès personal.

“Si vull anar a fer un cafè allà al davant no puc perquè no tinc res per fer-ho, ni avui, ni demà, ni demà passat ni res” (E11 – home a l'atur).

“Porqué es la base para que la niña pueda tener sus cosas, su vida, su día a día... Todo lo que necesite” (E14 – dona, separada).

“Tot, la feina et porta tot. Et porta de dir, agafar-te per el matí content i marxar a treballar i saps que al final de mes no tens problema perquè t'ingressen els diners al banc i saps que pots anar a fent dia a dia tot lo que tu... Aviam si vols anar al metge vas al metge, si vols comprar unes sabates te les pots comprar, encara que siguin al mercat home! Però es que és així... La feina representa tot, és com el menjar, és lo que et porta el menjar” (E 18 – dona, 50 anys).

“A més, la feina apart de que ens dóna de menjar, ens ha d'aportar una mica de motivació... Es que és molt important la feina” (E19, dona 35 anys).

Es deriven diverses problemàtiques amb la pèrdua del treball remunerat, no només atribuïbles a la falta d'ingressos, sinó al ser aquest una de les principals activitats on l'individu pot configurar la seva identitat. En aquest sentit el treball pot esdevenir un eix en el que es configura tant la identitat social com personal de les persones i que pot permetre fer sentir als individus útils a més de donar estabilitat per aconseguir els projectes de vida futurs que els individus construeixen. La pèrdua del treball implica una davallada de la concepció de l'individu i del reconeixement dels mateixos on estar ocupat es fonamental al permetre “estar en moviment, actius” i sentir-se valorats pel conjunt de la societat.

“Més que res tema psicològic és on estic més tocat. Perquè és el que et deia abans, et sents impotent, tens ganes de demostrar lo que vals i no pots o no volen que ho demostris. Llavors és més el tema psicològic, és tema psicològic purament, que amb el temps acaba sent físic també si, perquè influeix. Tu si ets una persona activa, de cop trobar-te inactiu i que no pots prosperar i així pues això “casque” molt (...) no m'agrada estar parat, no està.. estic de vacances i perquè estic de vacances, però jo està aquí tancat i .. em sento inútil, i no m'agrada a mi sentir-me inútil” (E8- home, a l'atur).

La major part dels relats mostren que, en les persones que perden el seu treball, comencen a aparèixer sentiments de culpa i, a més, es comença a configurar el sentiment de fracàs i de vergonya enfront d'una realitat a la que sovint no saben com afrontar. L'autoestima personal s'enfonsa per moments.

“También me da vergüenza ir a pedir trabajo y decirle que llevo cuatro años sin trabajar (...) la gente tiene un concepto equivocado, y a lo mejor cuando lo conoces pues te das cuenta que la primera impresión marca mucho y no sé, lo primero que hablas pues también marca mucho a la gente” (E9- home 31 anys).

“(...) és difícil perquè no tens on anar, no tens diners, no tens res. Vas donant voltes, vas a portar currículums, sempre és el mateix. Dones un currículum i et diuen ja et direm alguna cosa, ja et trucarem. Surts, vas a un altre lloc, tota l'estona el mateix. Aleshores arribes a un punt que ja no saps que fer, no? Perquè “agobia” molt” (E11 – home 54 anys).

L'absència de treball doncs, no només genera conseqüències quant als ingressos econòmics dels individus, sinó també en l'auto percepció de si mateix que té l'individu i en com viu el seu encaix o desencaix dins de la societat.

A més, molts dels entrevistats han vist com la falta de treball ha afectat les seves xarxes relacionals. En determinades ocasions els entrevistats s'exclouen d'algunes activitats socials ja que es generen tot un seguit de sentiments de vergonya, per la falta de diners per a poder participar en aquestes activitats. D'aquesta manera comencen a restringir les seves interaccions socials tal i com s'assenyalarà més endavant en l'apartat destinat a analitzar el consum d'oci dels individus.

En el cas de E4 la instrumentalitat del treball està molt lligada a les possibilitats de formar-se en un futur o finalitzar estudis que no van poder finalitzar-se anteriorment. S'al·ludeix, d'aquesta manera, a que alguns dels entrevistats saben que les oportunitats d'inserció laboral es veurien incrementades amb majors nivells d'educació i/o formació.

“Yo me quiero sacar el graduado pero cuando tenga tiempo y esté más estable y todo eso...Yo quiero estudiar pero es más necesario el trabajo ahora. Cuando tenga dinero pues estudiaré. Empezaré por las noches y luego durante el día trabajando” (E4- dona 18 anys).

En la major part de les ocasions, el treball es vist pels entrevistats/des com a central en el desenvolupament de la persona, i com a font d'autonomia i satisfacció personal a més de quelcom que dignifica i no només com allò instrumental.

“Lo único que quiero es tener un trabajo digno, que todo ser humano yo creo que tenemos derecho a un trabajo digno para poder hacer frente a nuestros gastos” (E28-home 48 anys).

“Per mi la feina es tot. Jo si tingués feina no hauria d'estar aquí a que govern em pagui això perquè jo m'ho buscaria, jo m'ho guanyaria i jo m'ho pagaria. Però ara no puc...” (E11 – home 54 anys).

13.2.7 Temps i treball

Per a molts dels entrevistats el treball representa un factor que estructura el seu temps i amb el que s'organitza la vida i per tant, la pèrdua del mateix suposa una desestructuració d'aquest temps on la persona mostra sovint una pèrdua d'autoestima i arriba a sentir-se infravalorada. Es comença a veure el temps distorsionat, en el que el seu transcurs és viscut de forma lenta. Es desestructuren els horaris, i la sensació generalitzada és la de que el pas del temps no dóna de si, esdevé quelcom inútil i angoixant.

“Passa el temps, noestic com estava abans, no? Que passi el temps, que passin les hores però treballant. Les hores passen molt lentes. Me'n vaig a dormir a les tres, tres i mitja del matí (...) ara porto quatre anys que no faig res” (E 17- home, 63 anys).

“Trobar una mica de feina, per molts aspectes: per no passar tantes hores al carrer, per estar entretingut i per no tenir que pensar amb “lo” que no tinc que pensar.... Que tot el dia amb el “runrun” de trobaré feina? No trobaré feina? Vaig a veure amb aquest “aviam” si trobaré feina...” (E10 – home, 50 anys).

Així doncs, tot i la vivència negativa de l'atur i de l'atur de llarga durada els entrevistats, tot i que saben que trobar un treball no esdevindrà quelcom fàcil mantenen certa confiança en les seves capacitats i qualitats.

“Y mi nivel, yo creo que tengo un buen nivel, me siento una chica preparada, educada, de todo... además toda la vida he trabajado y está la cosa como está” (E5 - dona, 39 anys)

“Estic preparat per treballar, jo soc maquinista” (E 11 – home, 54 anys).

Àmbit laboral

Integració	R3-R7-R12-R13-R14-R19-R20-R22-R24-R25-R26
Vulnerabilitat	R4-R8-R11-R15-R18-R23-R27-R28
Exclusió	R1-R2-R5-R6-R9-R10-R16-R17-R21

Un altre desencadenant de processos de vulnerabilitat i exclusió social és, i un dels més importants, la falta de treball remunerat. La pèrdua sobtada del treball i el perllongament de la situació d'atur pot començar a afectar altres àmbits i a produir una acumulació de desavantatges difícilment superables si no hi ha una incorporació relativament ràpida al mercat de treball. A més, la falta de treball genera simptomatologies no només relacionades amb la falta d'ingressos al ser el treball una via en la que els individus senten utilitat i poden conformar un estatus en relació a la resta d'individus.

La davallada o manca d'ingressos derivada d'una falta de treball (ja sigui o no de llarga durada) genera el desplegament d'un seguit d'estratègies que giren entorn a la realització de treballs per hores de forma irregular que sorgeixen de l'estricta necessitat de generar algun tipus d'ingrés i abandonar temporalment la inactivitat.

13.3 Àmbit econòmic: Consum de bens, despeses i ingressos

13.3.1 Disminució dels ingressos i esgotament dels estalvis.

En alguns casos la disminució dels ingressos no implica sempre un augment de les privacions ja que en molts casos es compta amb estalvis que fan que pugui mantenir-se l'estàndard de vida que es portava durant un període de temps determinat mentre es busquen vies per recuperar l'estabilitat dels ingressos. Així, quan es donen situacions en les que els ingressos s'han vist reduïts una de les primeres mesures que s'adopta és la d'intentar pal·liar la situació amb els estalvis dels que es disposen. La problemàtica esdevé quan les situacions de falta o insuficiència econòmica s'allarguen en el temps, fet que provoca l'esgotament dels estalvis i que finalitzi aquesta primera mesura de contenció temporal. Això, condueix a que els entrevistats/des hagin de recórrer a ajuda de familiars o a les ajudes socials. En determinades ocasions la situació de la xarxa relacional pot proporcionar la suficient ajuda econòmica per contenir les despeses. En altres ocasions, però, quan aquesta xarxa és insuficient o no compta tampoc amb la capacitat econòmica per propiciar ajuda, es comencen a acumular deutes que progressivament es faran cada cop menys assumibles, sobretot quan les persones es troben soles i la situació es cronifica.

En moltes ocasions la pèrdua o disminució dels ingressos i l'esgotament dels estalvis, com a mesura de contenció en moments determinats, acaben per exhaurir les possibilitats econòmiques de la persona fent que en algunes ocasions es comencin a acumular deutes nous o que no es puguin cobrir els deutes que es tenien amb anterioritat. Comencen a esdevenir-se situacions més problemàtiques, de sobre-endeutament, a les que els individus o famílies no poden fer front.

Com s'ha mencionat amb anterioritat, els informants qualificats han identificat les problemàtiques de tipus econòmic i la manca de treball com a principals factors que cal tenir en compte a l'hora de parlar de processos d'exclusió social i risc de pobresa. En general es tracta de persones i famílies que han perdut la via principal d'entrada d'ingressos (el treball) i que tenen una capacitat d'estalvi molt limitada o nul·la i l'escassetat de relacions i ajudes familiars els ha portat fer ús de les ajudes socials. Un cop dins la xarxa de serveis socials els informants qualificats han destacat una falta de gestió per part de moltes famílies que es troben amb una reducció sobtada d'ingressos:

“Hi ha gent que fa molts esforços per gestionar-se (...) s'intenta per això que es puguin gestionar i planificar, no és això que avui tinc vint i me'n gasto vint-i-un o me'n gasto dinou i demà també n'has de tenir. El que passa que a les famílies els hi costa molt d'entendre. Els hi costa després, és a dir, esta clar que t'escolten en aquell moment... hi ha gent que ho farà, hi ha gent que no ho farà” (*Treballadora Social*).

“En el tema de gestió econòmica també t'hi trobes moltes vegades (...) lo que ha passat és que algunes famílies que pot ser que no... la gestió econòmica no l'acaben de... tema prioritzar “gastos” no l'acaben de tenir” (*Treballadora Social*).

En aquest àmbit que hem analitzat es destaca la situació econòmica dels entrevistats/des en dos categories principals, com són la procedència dels ingressos i el destí que es dona a aquests ingressos per part dels entrevistats/des, és a dir, s'han realitzat preguntes orientades a esbrinar en què solen gastar-se els diners i detectar possibles canvis en els hàbits/pautes de consum i en la pèrdua de capacitat econòmica.

D'aquesta manera, tot i que l'exclusió social pot considerar-se com un fenomen multi causal, la dimensió econòmica encara resulta prioritària per donar explicació al fenomen. La davallada comença a notar-se en la manca d'alguns serveis.

“El telèfon ja ens l'han tallat dos mesos...” (*E12- home, 70 anys*).

De la mateixa manera existeix el risc en el que, després de passar el període de cobertura de les prestacions per atur comença de nou una possible reducció d'ingressos si no s'ha aconseguit una reincorporació al mercat de treball o una estabilització de la situació, i per tant augmenta el risc de vulnerabilitat per a la persona si fallen altres mecanismes com poden ser les xarxes relacionals.

“Dispongo del dinero que me da, de la última paga que me han dado de desempleo (...) se me ha acabado ahora, este mes” (*E28 – home, a l'atur*).

També es veu reflectida l'enyorança d'una època més estable en la que hi havia ingressos i treball, truncada per la falta d'un dels dos o dels dos a la vegada. Aquesta enyorança es deriva d'un determinat nivell de vida que es podien permetre alguns dels entrevistats i que es

relacionava amb els seus ingressos i que, al veure's reduïts, han hagut d'aprendre a gestionar-se de manera que no poden mantenir el nivell de vida i les despeses que s'havien pogut realitzar uns anys enrere. Havent de renunciar a algunes a despeses que no son bàsiques, però que els hi produïen determinats graus de satisfacció.

“(...) Es más la generación “yo tuve”... porqué yo tuve tres coches, yo tuve un empleo, yo tuve una buena nomina...” (E9 –home, 31 anys).

Els temps passats es recorden amb certa tristesa, doncs aquests havien estat més estables per a alguns dels entrevistats en diversos àmbits en els que ara hi ha alguna dificultat. Es fa referència a uns anys enrere en els que hi havia molta oferta de treball a Andorra i en els que la mobilitat d'un lloc de treball a un altre era força senzilla i ràpida.

“(...) abans era més fàcil... si no t'anava bé una cosa tenies una altra... i trigava quinze dies, quinze dies i ja està i tenia feina, ara és lo que hi ha” (E8 – home, a l'atur).

S'inicia una degradació en la que s'han anat afegint diverses problemàtiques que han derivat a situacions més precàries. En el cas d'E6 el trencament amb la seva parella va conduir a que aquesta comences a beure de forma sistemàtica i que augmentes la quantitat de la ingesta provocant tensions amb la seva família i la pèrdua de llocs de treball. Tot això la ha portat que es trobi vivint en una pensió amb l'ajuda de l'assistenta social ja que no pot pagar-se un pis de lloguer i seguint un tractament de desintoxicació sense el suport que esperava de la seva família.

“Miro enrere i dic... “jolin” amb lo be que estava que mai m'ha faltat res, no es que em sobres però no m'ha faltat tampoc, i comestic ara, no? Hi ha una diferencia bestial de poder dir... doncs mira em compro això (...) ja no comprar-te una peça de roba, i ara m'he tornat a engreixar i no podré comprar res... (...) m'he sentit sola perquè venir-me a veure no venien perquè a veure... Home, lo que és sentir-me “apollada,apollada”... no gaire” (E6 - dona, 40 anys).

Quan es presenten dificultats en la recerca de feina i la consegüent davallada dels ingressos, apareixen també alguns discursos que “culpen” a l'entrada de molts immigrants al país. Es genera certa reticència a aquest col·lectiu en tant que es considera que ocupa llocs de treball que haurien d'ocupar les persones autòctones. Aquestes representacions socials respecte als

immigrants que venen a treballar (ja sigui per una temporada o per un temps més llarg) a Andorra tendeix a desenvolupar-se entre les persones que han vist truncada la seva participació al mercat de treball o la de algun familiar i, més concretament, entre aquells que perceben més risc de la seva situació per aquesta falta de treball remunerat.

“Ara han agafat cent quaranta tíos...per netejar carreteres... A tu t'han trucat?... No? A mi tampoc. A mi tampoc. Hi ha quatre o cinc...hi ha... “bueno”, gent així que també estan a l'atur... Però d'andorrà no n'hi ha ni un, i que parli català a dures penes els comptes amb les mans” (E10 – home, andorrà).

“O sigui estàs “visquen” amb un país, treballes pel país, perquè jo els diners que guanyo me'ls gasto aquí, no és que agafo cobro i foto el camp, no. Me'ls gasto aquí, visc aquí, sóc d'aquí vaja (...) Però “bueno”, després lo que trobo jo il·lògic que vaig estar a pistes treballant, es que havent 1000 persones parades a Andorra, tinguin que anar a buscar Argentins. Tenen el dret de treballar com tothom si, però primer la gent del país que s'ho gastarà al país, i no la gent que ve de fora que agafarà els diners i se'ls emportarà i això no ho trobo lògic però és lo que està passant (...) per servir taules, servir una cervesa, cuinar i això no fa falta experts hi ha gent a Andorra perfectament preparada per fer aquesta feina” (E8 – home, andorrà).

“Que aquí érem quatre i estàvem sempre la mar de bé, i aquí ara som molta gent, que no vull dir que.. Perquè per culpa de que hi ha feina aquí, que hi ha feina aquí han vingut tanta gent i han agafat gent...que ara resulta que... (...) no em sap greu que treballin aquí, “aviam” que joestic d'acord perquè tothom necessita menjar, això està claríssim. Però abans d'arribar a aquest extrem d'anar a buscar a gent de fora doncs que d'allò, que hi ha la gent d'aquí que poden fer-ho” (E18 – dona, andorrana).

Un dels col·lectius que destaca, en quant a les problemàtiques en l'àmbit laboral, és la família amb un dels membres o els dos membres amb edat activa per treballar a l'atur, i que es troben amb greus dificultats per fer front a les despeses. Aquest col·lectiu, és un dels que més probablement ha estat afectat per la crisi fent visibles nous perfils que no havien hagut de recórrer als serveis socials o a altres entitats, però que han hagut de fer-ho donades les condicions actuals del mercat laboral i períodes llargs sense feina.

Com ja s'ha comentat anteriorment, l'accés a una feina remunerada és important per reduir situacions que puguin originar mobilitat social descendent. En el cas de les llars

monoparentals, això esdevé molt més rellevant si es té en compte que hi trobem només un sol sustentador dels familiars a càrrec i esdevé una necessitat fonamental el fet de poder desenvolupar treballs remunerats.

“Como es a horas pues... Ahora tengo que ahorrar bastante claro ¿no? Ahorrar por si pasa algo, pero también ahorrar en el sentido de que si un mes no se puede hacer esto pues a lo mejor se podrá hacer el mes que viene. Y sobre todo que haya condiciones para la niña, por mi mira... más o menos... pero ella sobretodo que no le falta nada, porque solo puede contar conmigo básicamente” (E13 – dona, divorciada).

A la necessitat primera de rebre uns ingressos estables, s’afegeix la necessitat de comptar amb una xarxa familiar que pugui donar suport. En moltes ocasions apareix la dificultat de combinar la cura dels menors a càrrec amb el treball, que alhora, pot derivar en una falta d’espai i temps per ampliar xarxes socials.

En el cas de les famílies nuclears, però, el fet de no haver desenvolupat una determinada gestió econòmica enfront a situacions que no han estat previstes fa que, quan es donen situacions sobtades en les que hi ha una davallada dels ingressos, resulti més complicat aquest ajustament a la nova condició i reestructurar una bona gestió dels ingressos, i per tant, una mancança en la gestió estratègica.

“La família monoparental ja tenen ingressos reduïts d’entrada, quan una família monoparental es queda sense, partint de la base que ja tenen ingressos ajustats, és a dir és una família que normalment ja s’ha d’ajustar molt, crec que es presenta més problemàtica ara actualment una família nuclear que de cop i volta perd els ingressos que no una família monoparental que ja està acostumada a gestionar amb menys ingressos” (Treballadora Social).

Es va preguntar als entrevistats aproximadament quins eren els ingressos dels que disposaven mensualment i d’on els rebien. En algunes ocasions, com és l’assistenta social qui gestiona els diners no saben amb exactitud la quantitat que reben, tot i que han pogut fer una aproximació. Cal remarcar que en el tema d’ingressos s’ha de tenir en compte el patrimoni del que gaudeixen els individus i les famílies, tot i que en aquest apartat només s’ha indagat en la quantitat de diners que es reben mensualment, sigui quina sigui la seva procedència. De la mateixa manera podem dir que el fet de tenir patrimoni pot resultar una mesura de

contingència a través de la venda del mateix, tot i que en moltes ocasions aquest patrimoni només pugui esdevenir un matalàs temporal si determinades situacions es perllonguen en el temps, com ara el temps a l'atur en tant que es redueix la capacitat d'estalvi i incrementa la probabilitat de patir dependència econòmica.

La dificultat econòmica es tradueix en dèficits de capacitat dels individus i les famílies que poden provocar que es restringeixi el consum de determinats bens i serveis. En els fragments que es presenta a continuació es pot veure com es prioritzen algunes despeses disminuint aquells que es consideren menys importants, procurant destinar els ingressos a despeses per aliments, en primera instància.

Pel que respecta a la segona categoria, s'han realitzat preguntes orientades a veure quins hàbits de consum es desenvolupen entre els entrevistats i quines privacions han hagut de patir donada la situació econòmica.

La tendència majoritària entre els entrevistats ha estat la de donar prioritat a aquelles despeses més bàsiques i descartant aquelles que no ho són, o que suposen una despesa massa elevada per a l'individu o la llar. Cal recordar que aquells que reben ajuda únicament dels familiars es troben en situació de vulnerabilitat al resultar la seva situació molt inestable en quant a canvis sobtats, sobretot tenint en compte que pot haver-hi famílies que no gaudeixin d'un moment estable a nivell econòmic. Entre les dificultats que poden sorgir a través de la insuficiència econòmica hi ha aquelles que es esdevenen objectives i es concentren exclusivament a les restriccions en el consum on es concentren variables com les dificultats de pagament de la llar, no poder fer vacances... i altres que són subjectives com ara la percepció de malestar o angoixa que genera la manca o escassetat dels recursos.

13.3.2 Estratègies

El fet de tenir ingressos poc estables o ingressos insuficients per cobrir les despeses o cobrir determinades necessitats fan que molts dels entrevistats comencin a fer servir mesures per fer front a aquestes situacions. Es busquen doncs alternatives per obtenir formes de consum que impliquin menor despesa o formes per obtenir ingressos per tal de millorar la situació. Es posa de manifest en la majoria dels relats una intensificació l'ajustament que es fa de les despeses com a resultat de la crisi. Aquest fet ha originat que s'agreugin i s'incrementin determinades

privacions. Es comença una reducció de despeses en articles com roba, menjar i temps d'oci, adquisició de productes de consum bàsics, (consum de marques blanques, prioritzar ofertes) etc.

“Doncs intento comprar lo més barat, anar a les marques blanques o intento anar fent com pugui (...) I intento anar fent així també; si un dia no sopo, doncs no sopo i no passa res” (E26 –dona 27 anys).

Existeixen grans dificultats en les dinàmiques quotidianes de les llars fent-se palpables quan resulta difícil satisfer determinades necessitats bàsiques com l'alimentació. En aquesta línia la demana de serveis, com ara el banc d'aliments, revela l'elevat nombre de llars que acudeixen a aquests per satisfer necessitat.

“(…) per nosaltres és preocupant i ho constatem a nivell de usuaris tant sigui banc d'aliments com d'altres aspectes, no? Vull dir, nosaltres per exemple en aquest moment 54 o 55 famílies al banc d'aliments (*Càritas*).

“(…) va a ser muy fuerte lo que te voy a decir...a parte de lo que yo puedo estirar, el dinero que me queda que es para comprar carne... un poco de carne... porque yo puedo comer patata y huevo pero, actualmente... me da de comer Caritas” (E28 – home, a l'atur).

Algunes de les respostes que donen els individus o les llars, en matèria de regular la despesa, apunten a una disminució de productes com ara la carn o el peix i s'augmenta el consum de productes com ara l'arròs o la pasta.

“Voy mirando; porqué ya me he adaptado a mirar el precio de aquí y de allí y voy mirando siempre, comprando. Compró arroz, pues el arroz más barato y todo esto es así, voy a la carnicería u le digo al señor: “la carne más barata que tengáis... (...) pescado aquí no se come hace muchos meses, el pescado olvídate, aquí el pescado hace muchos meses que no comemos pescado” (E5 – dona, 39 anys).

“Pescado no compro porqué... porqué lo encuentro caro. Entonces pues suelo comprar pollo y normalmente lo que comemos, algún bistec en muy raras ocasiones porqué mm.... es un precio que sinceramente yo ahora no me lo puedo permitir, y vamos pues haciendo ya

te digo... compro pollo y hago dos comidas... No me da vergüenza decirlo ¿eh? Me daría vergüenza si robara..." (E13 - dona, 53 anys).

"Lo més barato, espaguetis, arròs, carn molt poquet. Ou i truita, coses així. L'oli el barat i mirant d'aprofitar-lo" (E18 – dona, 50 anys).

"No, peix molt poc i el que més menjo és pasta i verdura i la carn la més barata i ja està" (E26, dona 27 anys).

"Carne y tal, eso no lo puedo tocar ahora...eso nada, si no tengo que pedir a mi hermana, que le dé a tu marido, que me traiga alguna cosa, al final de mes lo puedo pagar. A veces verdura también lo puedo pedir a mi hermana" (E24 – dona, divorciada).

En els casos més extrems la compra d'aliment passa de reduir-se tenint en compte el cost dels productes a reduir-los fins al punt de fer un àpat al dia quan no hi ha suficient capacitat econòmica per assumir aquestes despeses, fet que provoca deteriorament en la salut física, en primera instància, al patir reduccions de pes.

"I amb el que es menjar i tot això, com que mengi un cop al dia ja en tinc prou vull dir... (...) m'alimento a base de pasta, a base de pasta, lo més.. lo que més estar a l'abast no ? Vull dir que alimenta igual que qualsevol cosa vull dir, l'important és menjar no? Encara que he perdut pes, n'he perdut bastant, he perdut 15 quilos, però "bueno"... és lo que hi ha, no passa res" (E2 – home, 28 anys).

De la mateixa manera que el fet de comprar determinats aliments, la capacitat per comprar roba nova també ens apropa al nivell de privació d'alguns dels entrevistats/des al no poder comprar roba de temporada i adaptada a l'època de l'any. Les estratègies desenvolupades són similars a les descrites en quant a la compra d'aliments. Novament, es restringeixen les compres i es procura accedir als productes que suposin una menor despesa.

"La ropa que llevo encima no es mía, no es nada mío (...) llogas a pedir...bueno la vergüenza ya se pierde cuando pierdes la dignidad y claro, yo ya no puedo llegar a más" (E 16 – home, a l'atur).

"A Càritas... necesito unes sabates, les que porto estan fetes una porqueria. Vas a Càritas i no n'hi ha perquè hi ha tanta gent que va allà..." (E 54 – home, a l'atur).

Les situacions de privació es tornen encara més delicades quan hi ha menors residint a la llar ja que són un dels col·lectius més vulnerables.

Aquest fet pot provocar que els menors pateixin limitacions en molts àmbits si la situació de la família no millora, com ara poder continuar amb la seva formació, o poder alimentar-se i vestir-se de forma adequada.

“Ara li dic a la meva filla “no carinyo, ara no t’ho puc comprar, “aviam” si el papa troba feina i ja t’ho compraré” (E18 – dona, 50 anys).

“Este año no los he podido pagar, el año pasado pagué los libros de las dos. Hemos podido pagar unos cuantos de la mediana los otros se los van pasando con las compañeras gracias a Dios. La pequeña pues sin pagarlo... cuando pueda ya lo pagaré, menos mal que en el colegio me conocen” (E21 – dona, a l’atur).

Les dificultats per aconseguir satisfer les demandes vinculades a aquest col·lectiu generen sentiments d’impotència, frustració i sentiments de culpa:

“Mira a veces compro, compro las cositas por 10€ unas sandalias, unas bambas. Te piden en el cole chándal cosas, mochilas, eso te digo mira... Salgo, salgo de verdad salgo... pero no es suficiente, ahogada hasta aquí” (E24 – dona, 36 anys).

Per alguns dels entrevistats l’ús de la calefacció (tot i disposar d’ella) els suposa un cost al qual resulta difícil fer front, i per aquesta raó eviten utilitzar-la en la mesura que poden. Aquesta circumstància fa que algunes persones, fins i tot pertanyent ja a la tercera edat, declarin que passen fred, quan arriba l’hivern. (durant el transcurs de l’hivern).

“(…) en el invierno no ponemos la calefacción, sólo si tenemos mucho frío. Tenemos muchas mantas que las trajimos de abajo y casi ya no tenemos nada ahí” (E7 – home, 66 anys).

“El que si t’he de dir es que a l’hivern passo fred, jo passo fred a l’hivern... es que no puc posar la calefacció (...) em poso al sofà com les velletes, em poso una manta a sobre i ja està i jo a les nou jaestic al llit... perquè jo dins del llit estic calenta” (E3 – dona 65 anys).

La decisió d'estalviar no es realitza únicament en funció de variables econòmiques, sinó que pot dependre de factors educatius i culturals. Es tracta doncs, d'una tradició que es transmet quan els recursos han estat sempre limitats i la necessitat de "controlar" els ingressos s'ha convertit en quelcom important per l'economia de la llar. Aquest fet, pot ajudar a gestionar de forma més eficaç les despeses quan es donen situacions de reducció d'ingressos i pot ajudar a prioritzar els mateixos. És a dir, en famílies acostumades a gestionar els diners tenen més consciència de la necessitat de prioritzar. En canvi, si aquesta cultura de l'estalvi no s'ha desenvolupat en el sí de la llar, pot provocar que la gestió esdevingui molt més difícil en moments crítics a nivell econòmic i que sigui més complicat establir prioritats.

"Pero vives, te acostumbras a vivir así, vives con lo justo nunca más de lo que no puedes... yo ya me he criado así, sé que mis padres me han criado así "osea" sé que mis padres tenían un límite y sé que de ese límite no podía... y te crías con eso en la cabeza ya...no es como otras familias que dicen que: ah, no tengo pues voy al bar, me compro eso, me compro aquello, cobro a principios de mes, me gasto un pastón en tonterías y el resto del mes lo paso mal. No, nosotros ya no, nosotros ya no gastamos eso, porque sabemos que no podemos, entonces ya vas justo todo el mes... ya te habitúas a eso..." (E21- dona, 37 anys).

El fet de prioritzar determinades despeses també es veu reflectida en l'àmbit de la salut al trobar-nos amb diversos casos en els que s'han reduït les visites mèdiques, o directament han deixat d'anar-hi per falta de recursos econòmics. La qual cosa, de retruc, aboca pràctiques com l'automedicació.

"De vez en cuando me tomo una aspirina porqué se me inflama (queixal) per no puedo hacer nada, no puedo ir al médico por qué no tengo dinero para pagar al médico. Lo que me voy a pagar al médico yo prefiero pagarlo para comer..." (E5 – dona, a l'atur).

"Ahora ya tenía que haber hecho hace tiempo una gastroscopia y no lo he hecho por qué no tengo dinero" (E27- dona, 62 anys).

"Si m'he de fer anàlisi o altres coses, llavors ho aplaço o no hi vaig. Si em trobo bé, no hi vaig. Si és una revisió rutinària de ginecologia o així, no hi vaig. Que mira, m'hauria d'haver

fet una mamografia i no me l'he feta. Al dentista també hauria d'anar però mentre no em faci mal no hi vaig, no hi vaig perquè no puc" (E26 – dona 27 anys).

L'oci engloba diverses activitats entre les que es troba el fet de poder anar de vacances, anar a sopar, anar al cinema... La crisi ha suposat el molts casos una reducció de moments i espais d'oci, és a dir, un increment de privacions en aquest espai.

Tot i trobar-se en un segon pla enfront a altres necessitats (alimentació, vestimenta...) té rellevant importància en la societat ja que aquest espai pot implicar transformacions en altres dimensions com ara, i la més immediata, les xarxes relacionals. Com ja s'ha vist en l'àmbit laboral el fet d'estar a l'atur genera sentiments diversos, entre ells, sentiments de culpa i frustració i, alhora, es surt d'un circuit en el que es poden establir moltes relacions socials. Aquest fet agreujar, encara més, situacions d'aïllament.

Aquest distanciament amb les xarxes relacionals, i en relació a l'oci, pot arribar a fomentar percepcions en les que ja no es comparteixen determinats hàbits al haver de restringir molts cops les seves despeses en quant a l'oci i on, en aquest sentit, els ingressos i el treball juguen un paper predominant.

"Si, ahora evito más también salir, porque como hay muchos amigos que ellos tienen trabajo y siguen su nivel de vida, ellos a veces me invitan pero es que tú tampoco no puedes esperar salir siempre dependiendo de ellos, entonces pues es verdad que he reducido muchísimo el salir, yo tengo novia y quiere ir al cine, quiere ir a cenar, no es por... sí que a veces voy porque me invita o a veces también mi madre me deja 20 eurillos pero que tampoco no quiero abusar" (E9- home, 31 anys).

"Es que molts cops tinc que estar tancat perquè no tinc diners per moure'm, llavors que faig? Si surto gasto, pues prefereixo quedar-me a casa tancat miro la "tele" i m'entretinc i ja està, i així no gasto" (E8- home, 29 anys).

D'aquesta manera es genera una representació del que suposa l'oci fent que les persones no vulguin "permetre's" el cost que suposa per donar preferència a les seves responsabilitats i limitacions a nivell econòmic. Això genera que l'oci es visqui com quelcom que genera culpabilitat o por a que es generin despeses que després es traduiran en no poder fer front a altres despeses considerades més necessàries o urgents i, per tant, es prioritzen en detriment del consum d'oci.

“Yo salgo a la discoteca... (...) Me tomo una coca-cola si puedo, si no puedo pues mira... me voy al coche a ver si veo una coca-cola, un zumo, me lo bebo, me vuelvo a meter. No puedo otra cosa. Porque yo pienso... Me la tomo y vuelvo. Es que no me queda otra cosa, porque yo me digo: mira, la coca-cola que me va a costar en la discoteca, me vale tres euros, con esos tres euros puedo comprar dos barritas de pan y una caja de leche.” (E28 – home a l’atur).

Les xarxes que es deriven de les relacions en el temps lliure (oci) esdevenen importants ja que no només poden esdevenir un element d’estabilitat relacional sinó que també proporcionen informació o possibles oportunitats de treball i per contra, l’absència d’aquestes relacions pot veure’s traduïda en solitud o aïllament de la persona.

Una de les activitats que mes tradicionalment s’ha associat a l’oci és el fet de poder marxar de vacances. Els costos que implica poder anar de vacances provoquen que la major part dels entrevistats decideixin no fer-ne, o simplement ho vegin com una despesa que els hi resulta impossible de fer front.

“Llevo años sin ir al cine, llevo años sin vacaciones, llevo años sin...” (E14 – dona, 53 anys).

“Ya hace seis... ocho años que no voy de vacaciones” (E23 dona, 58 anys).

Finalment, totes aquestes restriccions en la despesa acaben per exaltar discursos i actituds quotidianes en les que es procura viure el dia a dia. Aquesta actitud de viure el dia a dia pot derivar en conseqüències pel que fa a les perspectives de futur dels individus i les llars on, per exemple, les escasses possibilitats d’estalvi provoquen que quan apareixen despeses imprevistes aquestes es converteixin en un gran problema per l’economia de la llar.

“Vius al dia, al minut. És el que hi ha...” (E11 – home, a l’atur).

“Arriba un punt que penses en gastar menys i intentar estalviar que és impossible, però intentes estalviar, abans no, abans era polir-se el sou lo millor possible i fora...” (E8 – home, 29 anys).

“Si se rompe la lavadora, lavaré a mano en la bañera. ¿Qué voy a hacer? Cuando trabaje y pueda pues entonces ya me compraré una lavadora nueva pero mientras no trabaje no puedo comprarme-la... Me

puesto mala y no puedo ir al médico, ¿Cómo voy a comprar una electrónica? Primero está mi salud antes que la electrónica, ¿no? Si me aguanto la salud esto también me lo aguanto ¿no?” (E5 – dona, a l’atur).

Àmbit Ingressos

Integració	R1 – R3 – R4 – R6 – R10 – R11 – R13 – R15 – R16 – R19 – R20 – R25 – R26 – R27
Vulnerabilitat	R5 – R8 – R9 – R14 – R17 – R22 – R24 – R28
Exclusió	R2 – R7 – R12 – R18 – R21 – R23

La principal font d’ingressos per a la majoria dels entrevistats és el treball, tot i que un gran nombre també rep els seus ingressos a través de les ajudes socials (ja siguin de Govern, Comuns o altres entitats). Cal tenir en compte, doncs, que per establir la gradació s’han tingut en compte les transferències socials i que, si els entrevistats deixessin de percebre-les, els col·locaria en una situació d’exclusió social en aquest àmbit ja que la majoria es troben sense feina i, per tant, sense ingressos derivats del mateix i sense una xarxa familiar extensa capaç de generar contingència enfront aquesta falta de recursos econòmics.

L’estudi realitzat conjuntament pel servei d’estadística d’Andorra i el centre de recerca sociològica manifesten que, en quant a les transferències socials, aquestes no aconsegueixen que es redueixi la pobresa si ho comparem amb altres països europeus. Al 2011, doncs, el risc de pobresa només és va reduir un punt després de les transferències socials (passant de 24,6% abans de transferències a 23’6% després).

Si be, la carència d’ingressos concentra tot un seguit de privacions que afecten a altres àmbits. Entre aquests àmbits es troba la xarxa relacional ja que comencen a reduir-se els moments d’oci amb la finalitat de minimitzar les despeses. Aquest fet, provoca que la persona comenci a aïllar-se evitant situacions en les que, ell o ella, no poden pagar aquestes despeses generades per l’oci. A més de les xarxes familiars, l’habitatge és una altre dels àmbits principalment afectat ja que es comencen a generar dificultats pel pagament del lloguer, la calefacció, a més de iniciar-se canvis en les pautes de consum i en la dieta, suprimint la compra de determinats bens com la carn i el peix, augmentant però la ingesta de pasta, arròs...

13.3. Àmbit formació

En termes d'exclusió social la falta de treball remunerat es converteix sovint en una problemàtica, com hem pogut veure en línies anteriors. Cal tenir en compte, en aquest sentit, que hi ha altres factors o àmbits que poden incidir en la mobilitat social de l'individu i que es relacionen precisament amb la capacitat de trobar una feina en bones condicions. Es tracta, doncs, del nivell educatiu i formatiu que hagin assolit les persones, factors que poden incidir en la seva capacitat per a desenvolupar la seva vida professional.

Tot i així, la capacitat d'assolir determinats nivells educatius no sempre són possibles ja que sovint interactuen efectes acumulatius com ara l'escassetat de recursos econòmics, derivada d'una pèrdua de treball, que pot dificultar destinar despeses a l'àmbit de la formació. El baix nivell formatiu, l'abandonament prematur del sistema educatiu... afecten al desenvolupament personal i social i, alhora, generen desavantatges en quant a ingressos o qualitat del treball. És en aquest àmbit en el que s'aconsegueixen eines per la inserció laboral posterior.

Entre els nivells d'educació dels entrevistats destaquen nivells baixos o molt baixos. Els nivells educatius es relacionen amb l'origen social dels entrevistats, el qual ha fet que en moltes de les ocasions s'hagin vist obligats a abandonar el sistema educatiu.

En molts dels casos l'abandonament dels estudis apareix per la falta d'ingressos econòmics a la llar, d'aquí que molts dels entrevistats comencessin a treballar per donar ajuda a la família. Es produeix, d'aquesta manera, una situació on els individus provinents de famílies amb ingressos més baixos generalment afronten més desavantatges per assolir capital humà. Aquests individus tenen menys possibilitats de romandre en el sistema educatiu i que es produeixin més problemàtiques en edats més adultes si no apareixen elements que puguin pal·liar aquesta desigualtat d'origen i, per tant, puguin ser traduïdes en majors oportunitats. És en aquestes situacions, on la situació econòmica de la família provoca una acceleració de la sortida del sistema escolar i propicia l'entrada al mercat laboral en detriment de la continuïtat de la formació.

“Yo empecé... pero a mi padre no le interesó que continuara estudiando, él prefería que en lugar de estudiar y perder el tiempo estudiando, a trabajar” (E1 home, a l'atur).

“Empecé a trabajar aquí con 14 años, porque no es que se me dieran muy bien los estudios la verdad, y mis padres tampoco se podían permitir pagarme una carrera de aquellas o unos estudios ¿no? Entonces claro ya te planteas de decir bueno si no se me dan bien los estudios y mis padres no pueden permitirse el hecho de que más a delante pueda estudiar, porque de hecho yo quería estudiar, quería sacar un mínimo. Pero claro, mis padres no se lo podían permitir, entonces ¿para qué voy a esforzarme para estudiar si no voy a tener una salida? no me va a servir de nada. Entonces empecé a trabajar” (E21 – dona, a l’atur).

Per altres dels entrevistats, el mercat laboral andorrà era més atractiu que la continuïtat dels estudis ja que no sentien gaire motivació envers l’escola, i el fet de treballar els assegurava certa independència, autonomia i poder començar a consumir béns que es podien pagar ells mateixos. L’abandonament del sistema educatiu és el resultat d’un procés en el que s’acumulen mals resultats acadèmics o a vegades actitudinals combinat amb la necessitat i voluntat d’entrar en el mercat laboral. Aquesta necessitat, però, no sempre sorgeix d’exigències familiars o d’una falta de recursos econòmics, sinó que respon també a no sentir utilitat en la formació que s’està realitzant i que augmenti l’atractiu per introduir-se al mercat laboral. En el fragment següent s’aprecia que hi ha una elecció personal relacionada a unes pràctiques lligades al seu context social (com ara el fet de tenir un cotxe), no es produeix una elecció perquè falten els diners a casa.

“O sigui vaig veure que treia més profit treballant, que no estudiava... que estudiant no m’ hagués sigut mai de estudiar molt. No m’ha agradat, i veia pues que treballant podia tenir... jo esperava a tenir cotxe, el que aspire amb 16 anys i clar, pues veia que treballant podia pagar el meu propi cotxe, llavors em vaig decantar per anar a treballar, no vaig acabar la ESO”(E 8- home, a l’atur).

“El mundo funcionaba así, si no quieres estudiar pues a trabajar y te ibas a trabajar contento (...) yo me fui a trabajar contento” (E9 – home, a l’atur).

Durant la anàlisi en aquest àmbit, també s’ha destacat una creixent preocupació pel col·lectiu de gent jove en relació a la baixa qualificació. Són joves que no ha finalitzat l’ensenyament obligatori, fet que encara pot dificultar més la seva inserció al mercat laboral. Si bé, a Andorra sembla que una de les problemàtiques es deriva dels joves que van decidir abandonar el circuit educatiu per la facilitat d’inserció que proporcionava el mercat laboral andorrà, fet que per contra ha provocat que esdevinguin un dels col·lectius més preocupants al no gaudir de

determinades habilitats per tornar a entrar en aquest circuit i generant, alhora, menys perspectives de futur.

“I després un col·lectiu que també ens està arribant bastant és també el perfil que és gent jove que van deixar l'escolarització obligatòria, van fer la obligatòria i punto, es van inserir al món laboral “porqué era tremendamente fácil” i ara que està fallant el mercat laboral, són persones que no tenim ni formades, ni segurament amb els hàbits per continuar-se formant” (CARITAS).

Juntament amb el col·lectiu de persones entre 45-55 anys d'edat es destaca, doncs, el col·lectiu de gent jove que va decidir abandonar el sistema educatiu, ja sigui per falta d'ingressos a la llar o simplement per no voler seguir estudiant. En aquest sentit, preocupa la reincorporació d'aquests joves i la seva falta d'habilitats per seguir amb la seva formació i, per tant, en la seva incorporació laboral en un moment de crisi econòmica on les dificultats per inserir-se al mercat han augmentat.

En termes generals, aquells entrevistats que han assolit un bon nivell educatiu són els que presenten menys desavantatges en altres àmbits i la seva trajectòria laboral ha estat més estable, trobant-se la majoria en inclusió en l'àmbit laboral. Tot i així aquesta condició no es compleix en tots els casos, és a dir, tot i haver assolit un bon nivell educatiu aquest fet no es tradueix directament en una bona inserció laboral ni en estabilitat en aquest àmbit. És el cas, per exemple, de E2

“Vaig fer filologia hispànica però no vaig poder acabar-ho (...) sempre, des de molt aviat he estat compaginant el treball i la feina per poder acabar almenys el batxillerat, doncs és algo amb lo que estava acostumat ja, però bueno ja els estudis universitaris és una altra cosa, no? Ja és un pis que has de pagar (...) Sobretot sabent que he començat a treballar des de jove i sempre m'ho estat compaginant amb els estudis i he treballat des de nit, vull dir de nit, i sortir de les 5 del matí del treball i continuar amb els estudis” (E2 – home, a l'atur).

Els entrevistats amb un nivell educatiu baix són conscients que la manca de formació és un handicap per ells i saben que si tinguessin més formació els seria molt més fàcil trobar feina. No només intervé l'escassetat d'ofertes de treball, sinó que també resulta important la inadequació a les exigències del mercat laboral on el nivell formatiu resulta una barrera que limita les opcions.

“Y me lo planteo de decir...bueno porque ya que no encuentro trabajo y estoy en la situación que estoy pues...Yo pienso que si tuviera la E.S.O más alguna que otra cosa que sacara podría tener más oportunidades de trabajo. Pero claro llegas aquí en Andorra precisamente como no tienes residencia, no tienes papeles y no tienes acceso para trabajar ni estudiar ni nada... no te dan la opción”(E 21 – dona, 37 anys).

“M'estava traient l'any passat el curs d'accés a la universitat però tampoc no vaig poder. I per aquest any tampoc podré apuntar-me perquè també han pujat els preus. Així que no podré (...) perquè ara t'ho demanen per a tot, per a tot (...) M'estava traient l'any passat el curs d'accés a la universitat però tampoc no vaig poder. I per aquest any tampoc podré apuntar-me perquè també han pujat els preus. Així que no podré” (E26- dona, estudis secundaris).

“Els estudis no els he acabat fins on volia acabar-los, llavors clar no hem serveix de res, és el problema” (E2 – home, a l'atur).

Àmbit formació

Integració	R2-R3-R19-R22-R25-R26
Vulnerabilitat	R1-R4-R5-R6-R8-R9-R10-R11-R13-R14-R15-R16-R18-R20-R21-R24-R28
Exclusió	R7-R12-R17-R23-R27

La major part des entrevistats/des es situen en situació de vulnerabilitat pel que fa a l'àmbit educatiu, on la majoria compta amb estudis primaris. Si be per alguns dels entrevistats manifesten que el fet de tenir un determinat nivell d'estudis podria millorar la seva situació laboral actual, no succeeix en tots, ja que també es posa de manifest algun cas en que el l'entrevistat manifesta que el nivell d'estudis no ha estat un handicap a l'hora de buscar feina ja que els llocs de treball que busca no requereixen una qualificació elevada, com el cas d'E10.

“Les tasques que jo puc desenvolupar no em fan falta molts estudis... Però portar un camió, portar una camioneta de repartiment això ho faig perfectament (...)Tu creus que jo, amb cinquanta anys, m'haig de posar a estudiar una altra vegada? No ho sé, francament... Aviam, jo busco una feina de repartidor, d'estar.. no ho sé, en un magatzem, en un d'allò... Que tingui que estar bellugant-me tot el dia. Però que tampoc necessiten masses estudis. Per que per repartir no necessites masses estudis, només “sapiguen” parlar ja en tens prou... i

tenir una mica de força. Per posar-te a l'obra a treballar no et fan falta masses estudis, o en un taller de ferreria tampoc..." (E10 –home, sense estudis).

"Perquè són gent que ells mateixos es posen traves perquè estan insegurs a l'hora de poder fer un altra formació per canviar de sector, perquè no hi ha aquest recolzament ni social ni familiar, bueno si, poden rebre alguna prestació de govern però... són molt residuals; és un col·lectiu que nosaltres per va creixent cada cop més i ens preocupa particularment perquè no veiem massa la llum de cap a on enfoca aquesta gent" (Caritas).

Es posa de manifest alhora, les dificultats que té aquest col·lectiu de més de cinquanta anys per reubicar-se en el mercat laboral, ja que es percep que és un canvi difícilment assumible (es tracta de persones que han treballat molts anys dins del mateix sector), ja sigui per la por o la inseguretats i pel fet de no tenir prou recolzament que els permeti iniciar una formació que els pogués orientar cap un altre sector, ja sigui falta d'ajuda econòmica i/o recolzament familiar.

13.4 Àmbit salut

En aquest cas es tria aquest àmbit d'anàlisi ja que ens interessen les percepcions dels individus respecte al seu estat de salut i la seva sensació de benestar. En aquesta dimensió es pretenen copsar variables que posin de manifest com la pobresa ha afectat l'estat de salut en la seva trajectòria vital, sobretot pel que respecta a la dimensió laboral, en especial referent a problemes com les addiccions o malalties.

Així doncs, a més de l'accés als recursos sanitaris, cal considerar factors com la malaltia, les addiccions, la discapacitat, etc. L'estat de salut és un altre àmbit en el que es poden trobar desigualtats socials. En diverses ocasions les males condicions de salut poden esdevenir un element que desencadeni vulnerabilitat ja que determinades malalties impedeixin la incorporació o la continuïtat en el mercat de treball.

En aquest bloc, veurem els perfils des de les situacions que giren al voltant d'un dèficit important en un àmbit com la salut. La salut és un indicador de la situació de vulnerabilitat i exclusió, ja que també es tradueix en la possibilitat d'accedir o rebre tractament mèdic en situacions de malaltia.

Entre els perfils d'exclusió social vinculats a la salut podem distingir, d'una banda, les discapacitats i les dependències que aquestes primeres poden generar i, de l'altra, les addiccions que desemboquen en una degradació generalitzada.

Els relats recollits entre els entrevistats/des, doncs, recullen situacions en les que malalties alteren la vivència de les persones i el seu entorn. En alguns casos aquestes afectacions interrompen la trajectòria formativa o provoquen un abandonament de l'àmbit laboral.

“Tengo un enfisema pulmonar, entonces hay órdenes de ahí del servei de ocupación por parte de los médicos y asistentas que según que trabajos no puedo realizarlo por el ahogo y todo...” (E1 – home, 56 anys).

Es tracta de persones que, tot i tenir autonomia en la seva quotidianitat, es veuen amb dificultats a causa de les seves deficiències físiques o psicològiques.

Alguns dels entrevistats manifesten que el seu nivell de salut o la seva malaltia és una gran barrera per a la inclusió social, i en nombroses ocasions els impedeix l'accés a una feina remunerada.

“Entonces es cuando los problemas han llegado porqué mi hija según qué cosas no puede hacer, tiene una enfermedad que es incurable y aquí no está reconocida. (E12- home, jubilat).

D'aquesta manera, tot i que els entrevistats afirmen haver treballat en algun moment, alguns no es troben en bones condicions per incorporar-se en segons quin tipus de feina com es el cas d'E2.

“Ara per ara estic buscant feina. Busco feina, una feina que s'adapti a la meva discapacitat perquè jo tinc una discapacitat que és bastant important. I amb la meva discapacitat que tinc és molt difícil de trobar feina vull dir. Llavors una feina que s'adapti actualment amb lo meu, és molt difícil, llavors doncs estic buscant, estic buscant fins que trobi “algo” que em vagi bé a mi” (E 2 – home, 28 anys).

En el moment en el que determinades situacions no son reconegudes com a discapacitats aquestes persones es topen amb moltes dificultats. L'estigmatització d'algunes malalties poden portar a l'individu –sobretot si no compta amb una bona xarxa familiar o relacional en qui recolzar-se- a situacions de major exclusió social.

“Més que per mi pel que és la meva discapacitat, per la societat, per la gent. Per mi és complicat, però més per la gent” (E2 –home, 28 anys).

Altres casos més extrems són aquells en els que es donen trastorns mentals i a més es presenta l'abús d'alcohol o d'altres substàncies addictives.

“Que tengo la... es que... Principios ya bastante avanzados de esquizofrenia paranoia diría y como tal pues una medicación, con la medicación se ha estabilizado dice que esto será estable total y que realmente pues irá mejorando en el aspecto de que no hay... no hay... dice que no hay, solo será degenerativo en mi cuerpo pero por la medicación que tomo” (E 16 – home, a l'atur).

Les situacions problemàtiques o crítiques també es veuen reflectides en la salut emocional dels individus. S'ha pogut veure en l'àmbit del treball com afecta trobar-se a l'atur quan aquest esdevé de llarga durada tot i que resulta també convenient tractar-ne pel que fa a l'àmbit de la salut, ja que moltes de les situacions viscudes generen malestar i símptomes entre alguns dels entrevistats com ara un augment de l'angoixa, problemes per conciliar la son, un augment dels nervis... que poden afectar a la salut física i psíquica dels individus derivant en problemàtiques més greus com ara el fet d'iniciar períodes depressius.

“Fatal, ell (marit) plora, em diu que no serveix de res. És penós. I clar... li dic: “tranquil ja sortirà algo”... ell se me'n va al balcó o a l'habitació, està tot nerviós” (E18 – dona, 50 anys).

“Ahora, para dormir me cuesta un poquito (...) Le digo, le digo que sí que estoy un poquito con pastillas para poder dormir (...) de los nervios” (E28- home, a l'atur).

“(...) estic molt nerviosa, molt, molt, molt... Clar, ara estic angoixada, perquè actualment el panorama laboral... no tinc gaires expectatives laborals i estic molt angoixada” (E19- dona, a l'atur)

En alguns casos aquest nerviosisme també deriva en augmentar el consum de tabac, que apareix com un recurs per intentar pal·liar situacions de nervis i angoixa tot i les repercussions negatives que té per la salut. A més, s'associa l'augment del consum amb el fet d'estar “parat” o estar menys actiu que en èpoques anteriors, incrementant així el consum de tabac per passar aquelles hores en les que s'està inactiu/iva.

“I ara que estic inactiu entre els nervis que passes que diuen que és tot psicològic però ajuda a fumar-se un cigarro i tot pues et trobes que fumes més, abans era un paquet i mig, dos paquets el dia de festa, fins que ara són dos paquets, he mirat de baixar-ho però, cada cop que intentes solucionar una cosa et ve una altra cosa” (E-8, home a l'atur).

“He estado un poco deprimido, porque la cosa deprime; pues te encierras más en ti mismo, estás en casa, si que a veces intentas hacer cosas, labores de casa para ayudar a la familia... no, no son días que digas... ha sido... no sé he aprovechado el día y he hecho algo aunque sea.. Yo que sé... No, no, hay muchos días que he estado mal también... no sé” (E9 – home a l'atur)

“(…) una mica depressiu perquè no pots fer res, et trobes impotent en tot m'entens? Perquè tu vols fer però no pots, no hi ha res per a fer. Ni tampoc pots sortir d'aquí, aquí perquè hem donen menjar i tal però si vull anar a fer un cafè allà al davant no puc perquè no tinc res per fer-ho, ni avui, ni demà, ni demà passat ni res” (E11- home a l'atur)

13.4.1. Adició

El consum de determinades substàncies és un factor que pot generar risc de vulnerabilitat o exclusió si aquest consum s'acaba traduïnt en una addicció on es veuen afectats alguns elements de l'entorn de l'individu com ara la família i el treball. Es precis assenyalar, però, que el fet únicament de consumir no implica necessàriament que la persona s'hagi de moure cap a situacions de vulnerabilitat o exclusió social. Com hem dit en línies anteriors, aquesta addicció hauria de tenir conseqüències directes sobre la salut i a més afectar a altres àmbits o dimensions com són el mercat de treball, la família...

Àmbit salut

Integració	R3-R5-R7-R8-R12-R14-R17-R18-R21-R22-R23-R24-R25-R26-R27-R28
Vulnerabilitat	R4-R9-R13-R19
Exclusió	R1-R2-R6-R10-R11-R15-R16-R20

En els casos dels entrevistats/des que han patit situacions d'addicció, es va iniciar un procés de disminució condicions de vida. L'addicció a una o més substàncies té conseqüències sobre l'estat de salut físic i mental de les persones, alhora que és una situació fortament estigmatitzada dins la societat. Les persones que esdevenen addictes poden entrar molt fàcilment en un procés de degradació relacional que pot arribar a ser perjudicial en les relacions socials i familiars.

“Una persona amb un alcoholisme, durant temps es podrà anar aguantant perquè no hi haurà no hi haurà tants problemes associats a la patologia de l'alcoholisme i podrà anar aguantant la seva feina, no? I això farà que pugui mantenir una situació social més estable (...) lo que veiem també és fluctuació de les parelles, saps? O sigui que no hi ha... O que han pogut tenir una parella consolidada, una parella consolidada de 8-9 anys amb els quals tenen fills, que se separa i que normalment la separació està relacionada amb la

ingesta del tòxic i que després o sigui... van podent tenir parelles, però potser parelles més curtes, i a vegades també et trobes alguns que no, pues que tenen alguna segona parella i que bueno que el problema va continuant” (Tècnic sociosanitari)

“A beure així... doncs quan hem vaig separar, lo que passa que he tingut temporades... Quan hem vaig separar doncs si sortia gaire bé cada nit, i jo crec que gairebé cada nit agafava una “taja”, però bueno després durant un temps ho vaig deixar i bueno allò que anava bevent i tal igual algun dia hem passava...” (E6- dona, a l’atur).

Entre les persones amb addicció a l’alcohol, per exemple, els casos de deteriorament generalitzat, (no tant sols a nivell de salut, també en relació a la permanència en el mercat de treball) es comencen a produir després d’anys de consumir-lo de manera habitual i abusiva.

“Però com va avançant en el procés i com va avançant amb els anys pues et trobes de que aquests pacients ja són més coneguts, que les empreses coneixen el seu problema, que les empreses doncs veuen que no estan funcionant. Llavors arriba un moment en que se’ls hi fa molt difícil trobar una feina, però és al llarg dels anys, eh. Jo penso que la exclusió social està relacionada amb la gravetat de l’addicció, o si ho veus d’una altra manera la exclusió social és una conseqüència de la gravetat de l’addicció” (Tècnic sociosanitari).

“L’origen dels meus problemes ha estat l’alcohol, ha sigut l’alcohol, després barrejat amb la crisi, és clar, perquè amb la crisi cada cop pitjor, pitjor, pitjor” (E11 –home, 54 anys).

Generalment, es tracta d’homes més grans de 45 anys, encara que també hi ha casos d’algunes dones d’edat i situació similars.

“Tenim bastants homes bàsicament que estan vivint en pensions i que estan vivint sols a les pensions” (Tècnic sociosanitari).

En molts casos les trajectòries laboral i relacional es veuen truncades pels processos d’addicció. Pel que fa a l’àmbit laboral la capacitat de treballar es veu truncada i comencen a donar-se situacions en les que l’individu no acudeix a la feina, o arriba tard... posant en risc el manteniment de la mateixa. És el cas de la següent entrevistada, la seva addicció a l’alcohol la va portar a perdre més d’un lloc de treball i a trencar la relació amb la seva filla:

“M’han fet fora per culpa d’això... sortia per les nits i després no em llevava per anar a treballar (...) se’m notava molt, una pudor a alcohol... i tota la historia” (E6 –dona, 40 anys).

“Tenia parella, estava bé, perfecte. Canalla no. Parella, però una parella, parella. No marit i muller. Una companya i ja està. Vaig estar sis o set anys amb ella bé, perfecte” (E11- home a l’atur)

Així doncs, alguns entrevistats també han vist com la seva addicció a l’alcohol ha estat un factor determinant en la pèrdua de les seves feines o va afectar de forma negativa en la seva vida laboral fent el procés de reincorporació al mercat de treball encara més difícil. De la mateixa manera, el fet de no tenir feina i trobar-se sota dinàmiques de vulnerabilitat pot haver provocat un inici o un augment en el consum de determinades substàncies, principalment l’alcohol, relacionat amb la desestructuració del temps de la vida quotidiana, amb la qual cosa el fenomen es retroalimenta.

“Abans et podia venir la persona sense feina “i des de quan no tens feina?” deien “mira fa un mes” i en canvi ara, persones de més de un any i més de dos anys sense feina (...) amb el fet de quedar-se sense feina de tenir moltes més hores disponibles el consum augmenta, sigui hi ha un augment del consum de dir “pues bueno abans quan treballava, a les hores que treballava no consumia tant o sortia a consumir a mig matí “ i en canvi... Clar són persones que tenen poca xarxa social i després també són persones que a nivell dels hobbies de coses que els hi agrada fer, normalment quan parlen d’històries en hi ha mols pocs que tenen hobbies, llavors què et diuen? “Hobbie? Anar al bar” i llavors no saben com utilitzar aquest temps, llavors el que fan és passar moltes més hores al bar i llavors això repercuteix amb un augment de la ingesta” (Tècnic socio sanitari).

Les situacions d’addicció han suposat per als individus que es troben en exclusió social el seu principal desavantatge al repercutir directament en les seves relacions familiars i laborals, ja que s’han produït situacions de trencament i tensions amb familiars, parelles i fills i la pèrdua de llocs de treball.

13.5 Àmbit vivenda

En aquest àmbit, on es reflecteixen molt sovint les dificultats en l'àmbit econòmic o laboral, es consideren factors com les dificultats en l'accés a l'habitatge per l'elevat cost i la manca d'habitatge propi. Així, la problemàtica que es deriva de la vivenda es relaciona en ocasions amb els problemes econòmics que dificulten o impedeixen l'accés o fins i tot mantenir el cost que representa la pròpia llar. En aquest cas ens interessa també veure quina és la composició de la llar de l'individu entrevistat i veure quines són les diferències que podem trobar segons els diversos tipus de composicions familiars (parelles, monoparentals...). Cal tenir en compte que la rellevància del tema ja que la llar suposa un espai privat en el que es poden satisfer necessitats quotidianes bàsiques.

Si bé, anteriorment, s'ha destacat la família monoparental com a tipologia familiar més vulnerable destacant-se la necessitat de la persona amb fills a càrrec de situar-se en el mercat laboral (E14, E24). Tot i així, s'ha fet menció a la dificultat de gestió d'algunes famílies nuclears en les que apareix una situació sobtada de reducció d'ingressos, mentre que la família encapçalada per un sol adult en edat de treballar ja porta una trajectòria més o menys estable respecte a l'ajustament de les despeses.

Aquells individus que viuen amb la parella i no tenen fills presenten menys desavantatges a nivell econòmic (E5, E8, E13, E23, E27) ja que la parella no només proporciona estabilitat emocional sinó que, sovint, propicia que les despeses quedin repartides i s'incrementi la capacitat d'estalvi o que, al quedar-se un dels dos sense feina, la davallada d'ingressos no sigui tan abrupta i es pugui sostenir a través d'un dels sous, tot i que amb moltes dificultats en certes ocasions.

“Ara cobrarà la novia i és lo que tenim, lo que cobri ella, és lo únic que tenim” (E8 – home, a l'atur).

Les situacions més dificultoses arriben quan els dos membres de la parella, tot i no tenir fills o persones a càrrec, es queden sense feina fet que dificulta la capacitat de fer front a les despeses. És el cas d'E5 on la via d'ingressos principal ha esdevingut la prestació per desocupació involuntària de la seva parella.

“Me quedé sin trabajo también y dije “ yo me voy a espabilar porqué yo así...” Nunca me ha gustado quedarme sentada, siempre he estado... y allí fue, y así fue (...) Esto ha sido un palo duro, como a todo el mundo entero que está así , hoy estás bien y mañana estás mal no lo sabes... Porqué si yo sabía que 2 meses o 3 meses después cuando lo del coche nos íbamos a quedar sin trabajo los dos... Por esto te digo nos dan una ayudita económica y gracias a ello tenemos para pagar la casa, y tenemos por lo menos para comer aunque no llegue al mes” (E5 – dona, a l’atur).

En les llars nuclears, la presència de membres menors d’edat també esdevé preocupant ja que aquests representen un col·lectiu més vulnerable (E18 i E22) En les llars amb més dificultats es comença a copsar una privació en determinats espais que afecten directament els menors com ara el fet de realitzar activitats escolars, la compra de llibres o la continuïtat dels estudis.

“A l’excursió que van fer... la nena no hi ha anat” (E18 – dona, 50 anys).

“(…) la casa la voy llevando yo, mi hija mayor está buscando trabajo también. Ha tenido que dejar los estudios porque eran de pago, y no nos lo podíamos permitir y lo ha tenido que dejar... es una pena pero espero que si yo encuentro trabajo, yo quisiera decir que encuentro trabajo y puedo permitirme pagarle los estudios a mi hija para que siga estudiando... pero a este paso estoy viendo que no... Ella ya está en la situación de que ya dice que no quiere seguir estudiando que prefiere trabajar para ayudar en casa, lógico, o por lo menos para ella poder independizar-se... para no tener un peso más en casa” (E21 – dona, a l’atur).

La família extensa³¹ també presenta grans dificultats. En aquest casos trobem que els entrevistats que han tornat a la llar d’origen, amb o sense fills, ja que s’han produït processos acumulatius diversos, entre ells, una separació o divorci amb la parella i una pèrdua de feina que ha provocat que la davallada d’ingressos porti a aquests individus a fer un retorn a la llar d’origen.

³¹ La família extensa correspon, generalment, a aquella composició familiar en la que els fills, després d’una ruptura amb la parella tornen a la llar d’origen amb els seus fills.

Llar monoparental	E14,E24
Parella sense fills (o fills no a càrrec)	E5, E7,E8, E13, E23, E27
Parella amb fills menors o altres persones a càrrec	E18, E22, E25
Llar unipersonal	E2,E3,E15,E16,E17,E19,E20,E26,E28
Persones vivint en pensions	E1,E4,E6,E10,E11
Llar extensa	E21, E12
Persones que han fet el retorn a la llar sense fills	E9

En aquests casos, els membres receptors solen mantenir la llar amb nombroses dificultats ja que són casos en els que només un dels membres treballa com el cas d'E21 o en el que els pares estan jubilats i només compten amb la pensió pertinent com el cas d'E12.

"Mi madre trabaja de limpiando y cuidando de una señora mayor, pero claro el sueldo no llega para todos (...) nos cuesta mucho porque vamos tirando... Ya a nivel en casa porque mi madre se desespera porque no da para más, mi padre igual porque no puede, es todo un cumulo" (E21 – dona, a l'atur).

Aquelles persones que no tenen xarxa familiar o que les relacions són dolentes i escasses, viuen en la seva majoria en pensions pagades a través d'ajudes socials. En el cas d'E28 i E2, tot i no comptar amb xarxa familiar, viuen en un pis de lloguer sols. Ambdós, però, amb grans dificultats per pagar-lo i la preocupació de no poder pagar el lloguer en un futur, els genera angoixa i incertesa.

"Me sabe muy mal. Yo siempre he sido una persona que siempre le he cumplido. Eso espero. Ahora voy a vender mi moto porque necesito pagar el piso" (E28 – home, a l'atur).

"Jo pateixo, jo ho pateixo, jo pateixo bastant el fet de no trobar-me el dia de demà al carrer, vull dir que no...(…). I clar això doncs vol dir tindre un suport econòmic i clar recursos econòmics els tens treballant, sobretot treballant..." (E2 – home, 28 anys).

Cap dels entrevistats que viu en pensió té la suficient capacitat econòmica per pagar-se una pis de lloguer. En algunes ocasions, el fet de viure en una pensió genera sentiments de solitud, sobretot en aquelles persones que havien viscut anteriorment amb altres familiars i el fet de veure's sols els provoca certa angoixa.

“També em passa a la pensió tancada... amb quatre parets jo no puc, a mi se'm menja estar-me en una habitació (...) fatal perquè no sé estar a part de que jo sé viure sola perquè sempre he estat amb algú, si més no la nena. Però no sé... allò d'estar tancada en una habitació tan petita... perquè és súper petita” (E6 – dona 40 anys).

“Jo vivia en un pis... (...) llavors vaig tenir que buscar-me la vida...de tenir-ho tot a no tenir res. Jo tenia un pis de quatre habitacions més “xulo” (...) i estava amb el meu fill. Quan estava amb el nen, quan estava amb el nen”(E10 – home, 50 anys).

Aquelles persones que es troben vivint en un pis de lloguer troben dificultats per poder fer el pagament mensual del mateix i sovint es troben que han de prioritzar altres pagaments envers al de la llar, amb el que sovint acumulen deutes en el pagament del lloguer.

“Ara mateix tinc deutes... de fet m'han trucat dient que em posaran a la Batllia” (E2 – home, 28 anys).

“No tenemos de dónde tirar, el piso hace dos meses que no lo podemos pagar porque no hay dinero... a ver dónde voy a buscar...”(E12 – home, jubilat).

En algunes ocasions el fet de canviar de pis per pagar un lloguer més econòmic també resulta una problemàtica, ja que la major part no poden assolir el fet de pagar una entrada per adquirir el nou lloguer, i això provoca que es mostrin força reticents a fer el canvi. Davant d'aquesta situació, una de les entrevistades planteja la possibilitat de tornar a casa dels seus pares, ja que no sap si podrà mantenir la seva independència.

“No m'agradaria perquè és clar, una vegada ja t'has independitzat costaria tornar però bé... (...) a veure si pots treure tu les castanyes del foc que també... i que ningú te les tregui però de vegades apreten tant que...” (E28 – dona, 27 anys).

Àmbit vivenda

Integració	R3-R5-R7-R8-R13-R15-R15-R18-R19-R20-R22-R25-R26-R27-R28
Vulnerabilitat	R9-R12-R21-R23-R24
Exclusió	R1-R2-R4-R6-R10-R11-R16-R17

Aquelles persones que es troben en situació d'exclusió es troben vivint en pensions pagades a través de l'assistenta social on sovint es manifesta el desig de no dependre únicament de les ajudes, i poder administrar-se els ingressos en aspectes tant d'alimentació com el fet de poder mantenir un pis de lloguer.

“Hem paguen la pensió, em paguen el menjar... I si ara, ara m'accepten això de l'atur, una altra vegada doncs ja m'ho administraré jo... trobar una mica de feina i poder costejar els “gastos” que tinc; tant com allotjament, tant com manutenció. Pagar-m'ho jo i “bueno”, que l'ajuda que m'estan donant a mi, pues que li puguin donar a un altre que li pugui fer més falta.... No m'agrada anar per la vida així, que vagin pagar els altres... No m'agrada”(E10 – home, a l'atur).

13.6 Perspectives de futur: auto percepció de la situació i valoració.

Finalment es va indagar en les perspectives de futur que tenien els entrevistats i si creien difícil millorar la situació actual en la que es troben. Per aquesta raó, es va indagar en les percepcions i estats d'ànim que propicien informació en quant a les perspectives que giren entorn a la mobilitat o inamobilitat de la situació viscuda en el present. D'aquesta manera les expressions en el discurs poden de manifest la valoració que es desprèn en quant a les seves capacitats de superar la situació crítica en la que es troben.

No totes les situacions problemàtiques tenen la mateixa intensitat, ni totes les persones són capaces de resistir a una situació problemàtica de la mateixa manera. Així, un determinat succés pot tenir conseqüències menys significatives per una altra persona que per una altra.

“Té molt a veure l'actitud de la persona davant la seva situació. Això és que nosaltres ajudem però el motor de canvi sempre és la persona” (Treballadora Social)

Podem parlar de dues actituds que es detecten en els entrevistats a l'hora d'afrontar la seva situació. Una actitud negativa i una actitud activa i positiva. Es poden distingir aquestes dues actituds a partir de les manifestacions en relació a l'acceptació de la pròpia situació i el procés en la recerca de feina. Es pren una actitud o una altra en funció de les expectatives d'afrontar i superar el problema. (Els que creuen que no podran mantenir o millorar la seva situació solen tenir una actitud negativa). En canvi, també hi ha individus que denoten confiança en que la seva situació millorarà, i manifesten actituds més positives.

El malestar emocional coincideix amb estats majoritàriament de caire pessimista on es té la sensació de la impossibilitat de generar canvis i això encara produeix més sentiments de frustració i una falta de confiança en la que els seus esforços no generin efectes de millora envers a la seva situació.

“No sé on anar (...) Jo fins i tot ja et dic, demà ja no sé com em veuré. Ja no t'explico com em veuré la setmana que ve, no ho sé, no ho sé. Perquè el meu estat d'ànims és molt baix. Em sento molt malament en aquest aspecte (...) jo després ho tinc a dins saps què vull dir? A dins i ho porto jo” (E 10- home, 50 anys)

En els casos més extrems, la pèrdua de significacions i sentit de la vida, juntament amb la pèrdua d'expectatives, deriven en l'abandonament de superació on predomina el discurs del quelcom inevitable i amb poques possibilitats de sortida que, en alguns casos, queda reflectida en temptatives de suïcidi.

“No, no. Creo que no, no puedo salir de esta situación (...) si la cosa sigue como está hasta ahora, me parece que no llego yo al final ya... Por qué no... Porqué ya me lo estoy planteando con antelación osea que... lo intenté ya dos veces... (suïcidi) a la tercera va la vencida. La primera fue cuando me separé de la mujer, que cogí el coche y me estrellé contra la pared, me dieron puntos en la frente y ya está no pasó nada... La segundo ha sido esta y la tercera ya veremos...” (E1 – home, a l'atur)

Aquelles persones que mantenen una actitud més negativa són aquelles persones que no tenen una xarxa familiar estable que els pugui donar suport en diferents nivells, o que es troben immersos en períodes prolongats d'atur. En línies anteriors s'ha destacat la importància de la parella en alguns casos, ja que dona suport emocional i econòmic com també ho fan altres familiars com germans, pares, fills... quan una d'aquestes figures desapareix o es redueix la xarxa relacional reflecteix en l'ànim de les persones per poder sortir endavant i en les seves temptatives de lluita i esforç.

Els projectes de futur a mig termini es concentren en la categoria de la situació en l'àmbit laboral i familiar, en el fet de trobar un treball estable i en la possibilitat de crear una família o recuperar els lligams que s'han truncat amb algun dels seus familiars.

“No... no ho sé, no ho sé... (...) pues tindre una parella estable, que jo me la pogués estimar i que ella em “sapigués” també correspondre. Tener una mica de feina i s'ha acabat el bròquil... Res més. Ja no demano gran cosa... Ja no demano ni “calers”, ja ho veus. (...) Jo només tenint una mica de feina, un “souet” per anar cobrint “gastos” i d'allò... S'ha acabat. Jo no vull res més, es que no em fa falta res més...”(E10 – home, 50 any).

“Tener una família, una feina estable i que vagin passant els anys fins que arribi el final no? Com tothom vaja (...) encara que aquí és complicat, sobretot el tindre una família” (E2 – home, 28 anys).

“Home la veritat que no ho sé... perquè si tot segueix així, ho veig malament, però si tinc sort i no sé i em surt alguna feina, aquesta vegada ja procuraré d’aguantar bé i mantenir-la” (E6 – dona, 40 anys).

(...) algún trabajito me va salir aquí en este país, nos va a salir porque estoy preparada y sé que ese trabajo me va a salir, sea de lo que sea pero nos va a salir. Y pido por él (parella) y levante su energía y siga para delante. (E-5 – dona, 39 anys).

Així, els projectes de futur com el de tenir un fill i ampliar la família es releguen a un segon pla, generalment, fins que la situació dels entrevistats pateixi una millora significativa i, per tant, hi hagi mobilitat social ascendent.

“Buscar la descendència per exemple, ara mateix no, no perquè no estar la cosa, jo no vull portar un fill al món tal i com està la cosa, em diran egoista però... no vull, no vull perquè no... Si jaestic jo sense feina, com perdi la feina ella què? Ja anem justos i a sobre tenir un fill...” (E8 – home, 29 anys).

L’accés a un determinat recurs, com és el de trobar feina i tenir ingressos estables, es converteix alhora en una manera de poder assegurar l’accés a altres recursos, (sobretot aquells recursos de caire més instrumental, com poder comprar per menjar, poder pagar el lloguer, poder realitzar activitats relacionades amb l’oci, etc) esdevenint la seva absència una pèrdua de benestar en altres dimensions.

A més, els entrevistats que tenen una actitud activa solen ser aquells que han pres consciència de la seva situació i procuren canviar-la a més de ser optimistes.

“(...) Hi han persones que mai seran pobres... Jo mai seré pobre. No sé, és una qüestió de mentalitat. Això és temporal. Jo no m’imagino pobre... encara que ho sigui. Jo no m’ho imagino. Perquè si comencem a pensar que som pobres... no ens en sortirem mai” (E19 – dona, 35 anys).

Alguns dels entrevistats (tot i que es tracta de pocs casos) manifesten que s’han generat mecanismes que han portat a que algunes persones amb dificultats s’hagin acostumat a resoldre les seves problemàtiques a través de les ajudes, propiciant determinats graus d’acomodament. De la mateixa manera, es fa al·lusió a algunes conductes que els entrevistats

consideren poc apropiades, ja que perceben que es dona ajuda a qui realment no ho necessita, posant de manifest que hi ha persones que ho necessiten més que altres.

“Ayudan solo a los que no hay que ayudar, porque para mirar y dar ayuda si hay que mirar lo que uno tiene” (E 27)

“(...) entonces te puedes imaginar cómo me siento yo muchas veces... que estén ayudando a esas personas, perdona que ayuden a quien realmente... y si ellos consideran que yo no lo necesito vale, pero al menos que no le den estas ayudas a gente que se está riendo de todo un pueblo, porque yo considero que se están riendo de todos. Porque hoy me ha tocado a mí y mañana igual te toca a ti, entonces yo lo encuentro injustísimo de que no hagan unas averiguaciones exactas, y que realmente vean la vida de cada persona para poderla ayudar, eso se debería hacer” (E13)

En els casos en els que es detecta aquesta percepció podria tractar-se de pobresa “oculta”. Sovint la necessitat d’ocultar o no fer visible determinades situacions de precarietat porta a que els individus prioritzin la imatge que es projecta d’ells a l’exterior, alhora que es prioritzen necessitats no considerades bàsiques. L’accés a determinats bens poden arribar a generar situacions d’ocultació que no permeten veure la situació real de desigualtat o precarietat, fent-la “invisible” per a la societat en general i generant aquestes percepcions de dependència o acomodament enfront a les ajudes socials. Cal dir, però, que aquesta visió de la dependència pot estar relacionada amb diversos factors donant pas a hipòtesis obertes que no s’han pogut contrastar amb aquest estudi ja que han sorgit posteriorment a l’anàlisi i no havien estat plantejades prèviament. Caldria aprofundir en aquest aspecte amb un estudi més exhaustiu en aquest sentit per establir realment el motiu pel que es generen aquestes percepcions i si realment es tracta de casos que intenten ocultar una problemàtica real de pobresa oculta.

En moltes llars andorranes es detecta un gran impacte de situacions sobtades per les que no estaven preparats i originades en ocasions per la crisi econòmica. Aquest impacte es veu traduït en determinades pors, concentrades en la por a la pèrdua de feina o a no poder trobar-ne una en un període curt de temps.

En altres ocasions també queda reflectida la por a no rebre les ajudes sol·licitades o que aquestes es perdin en un futur sense que la seva situacions hagi patit una millora.

“Home, si no trobo una feina sí, lògicament... Les ajudes dels assistents socials sí que t'ajuden, però t'ajuden fins a un cert límit. I quan et diuen “noi, que ja portes massa temps...” Clar, no és que tu no busquis, es que tu no trobes... N'he tingut... Quan he tingut ingressos no he tingut cap problema, i amb ingressos em refereixo a cobrar la paga de Govern que et donen, per estar aturat. Mentre n'he tingut no he tingut problemes, he anat amb precaució, si em fa falta un pot d'escuma d'afaitar, quan el vaig a comprar no en compro un, en compro dos. Si em fa falta xampú per el cabell, en comptes d'un en compro dos. I ho faig tot així, quan hi tinc... Ara m'he quedat sense xampú avui, doncs s'ha acabat el bròquil... ja el compraré....(E10 – home, a l'atur)

També es percep por a perdre la vivenda fruit de l'impagament del lloguer de forma reiterada, com a conseqüència de prioritzar altres despeses com l'alimentació.

“(...) que em diguin "si no pagues el pis al carrer" és el que més em preocupa” (H2- home, a l'atur).

14. Conclusions

En aquest bloc es presenten, les conclusions principals derivades de la anàlisi dels diferents discursos obtinguts en els relats de vida i en les entrevistes. S'ofereix també la validació de les hipòtesis plantejades en aquesta investigació i tot un seguit de reflexions finals.

L'estratègia per poder accedir ha les persones entrevistades ha estat poder comptar amb la col·laboració de diverses entitats que donen assistència i coneixen de primera mà els col·lectius en risc d'exclusió social a Andorra, i que ens han ajudat principalment, i de forma desinteressada, a localitzar persones per poder ser entrevistades. De la mateixa manera, un altre recurs que s'ha empleat en aquesta recerca de possibles persones entrevistades ha estat el boca orella, ja que es tenia en compte la possibilitat de trobar persones que estan fora del circuit d'ajudes socials. Així, s'han realitzat els relats de vida que contenen un bloc de preguntes dirigides a esbrinar les trajectòries d'aquestes persones i els possibles moments crítics esdevinguts en situacions d'acumulació de desavantatges en àmbits com les xarxes familiars, la salut, el nivell educatiu assolit, els ingressos, les ocupacions laborals i la vivenda. Cal tenir en compte, que el relat de vida és un subgènere de la història de vida, menys ampli; on queden recollits els discursos més destacats en quant als àmbits establerts per l'estudi i atenent, doncs, als aspectes de més interès dins dels mateixos.

Pel que fa a la gradació, s'ha atès en primera instància al caràcter multidimensional de l'exclusió. A partir de la revisió dels estudis realitzats a Andorra i la informació obtinguda a través de la metodologia qualitativa, s'han establert les sis dimensions i, per cadascuna de les dimensions, s'han establert indicadors orientats principalment a poder determinar la posició que ocupen els individus entrevistats en cadascun dels àmbits. D'aquesta manera, queden determinats els sis àmbits en una gradació d'integració, vulnerabilitat i exclusió. Finalment s'han situat en un nivell global. Pel que fa a la zona d'integració, es troben mecanismes com ara el treball productiu i els ingressos que es deriven del mateix, així com la protecció pública i la xarxa familiar sòlida. A mesura, però, que es comencen a identificar problemàtiques en algun d'aquest espais, es comencen a configurar espais de vulnerabilitat, mes o menys greu, en funció del deteriorament o fragmentació d'algun dels espais o dimensions. Les fronteres entre els espais que configuren els nivells d'integració i exclusió són molt difícils d'establir. Els relats de vida han posat de manifest les vivències i estratègies d'aquelles persones que es

troben en situacions de risc. És des del punt de vista subjectiu, des d'on s'ha pogut copsar els aspectes més afectats relacionats amb les dimensions socials.

En les zones d'exclusió es perfilen aquelles persones que es troben sense el benefici que proporciona el mercat de treball i on les relacions socials resulten inexistents o molt fràgils. És a dir, situacions en les que es donen de forma simultània dèficits i problemàtiques en diversos àmbits socials. S'observa, per tant, que l'àmbit econòmic i laboral són els que en la seva majoria provoquen més moments d'inflexió o desavantatge social, afectant a la mobilitat descendent de l'individu, destacant també la importància de l'àmbit familiar on la manca o escassetat de relacions, pot agreujar aquestes situacions i provocar majors dificultats per generar una mobilitat ascendent. A més, es produeixen altres dificultats en els altres àmbits a mesura que aquestes situacions es perllonguen en el temps. En els moments de canvis cap a una mobilitat ascendent, doncs, s'observa que la incorporació al mercat de treball genera un espai favorable per millorar situacions més crítiques. Cal dir, que si bé un punt que genera moments d'inflexió i mobilitat descendent és la pèrdua de treball, a aquest fet van acumulant-se amb el temps altres desavantatges que agreugen la situació, (com ara la falta de formació suficient, l'accés als recursos sanitaris, la privació material, etc) sobretot si es tracta d'atur de llarga durada.

L'exclusió afecta en major mesura a aquelles persones a l'atur ja que, com s'ha vist en l'anàlisi, la falta de treball no només afecta en la disminució dels ingressos sinó que també limita les relacions, com ara aquelles que s'estableixen amb els companys de feina. L'individu comença a mostrar diferents simptomatologies negatives al sentir-se "fora" d'un espai generador d'inclusió; simptomatologies com ara la culpabilitat, la sensació de sentir-se poc útil, la distorsió del temps, nervis i angoixa. Aquesta problemàtica s'incrementa en els casos en els que els períodes d'atur superen l'any. En aquests casos la capacitat de l'individu per tornar a incorporar-se al mercat es fa encara més difícil ja que els sentiments d'angoixa per la pèrdua del treball també s'han perllongat en el temps; a més, s'han afegit sentiments de frustració al veure que en aquest període l'individu no ha pogut trobar i realitzar alguna feina remunerada. Aquest cas, encara són més greus per a aquelles persones amb una edat superior als cinquanta anys i amb una baixa qualificació, ja que veuen més difícil que els contractin, i han viscut de primera mà com la seva edat ha estat un handicap en el moment de reincorporar-se al mercat laboral.

Dins de la nostra aproximació teòrica s'ha pogut veure que els períodes llargs d'atur poden generar que l'individu perdi habilitats per desenvolupar-se en el mercat de treball i que les probabilitats de tornar a incorporar-se esdevinguin més reduïdes. En alguns casos, la desocupació durant períodes llargs d'atur generen problemes associats amb la salut com ara situacions d'angoixa, nerviosisme, problemes per dormir... (que poden veure's agreujades quan la persona té responsabilitats familiars) aquestes problemàtiques, alhora, poden desembocar en períodes depressius on l'individu no troba vies per solucionar la seva situació.

En relació a l'emergència de nous col·lectius, podem dir que es mantenen les tipologies més tradicionals però apareixen casos que s'associen a la pèrdua sobtada de treball i a la manca o escassetat de suport relacional. Es tracta de persones que gaudien d'un determinat nivell de vida i que, de forma inesperada, pateixen canvis laborals i econòmics que els impedeixen seguir amb la mateixa qualitat o ritme de vida. A aquesta pèrdua de feina, s'afegeix en molts casos la dificultat de tornar a trobar-ne, sobretot per l'edat i per la falta de qualificació que es converteixen en els principals impediments a l'hora de tornar a entrar al mercat laboral. Així s'observa una trajectòria de persones que gaudien d'estabilitat relacional, econòmica, laboral... i que com a resultat d'un trencament en l'esfera laboral han iniciat mobilitat social descendent que s'han anat fent més complexes a mesura que s'ha produït una acumulació de desavantatges resultat de l'emergència de problemàtiques en altres àmbits. Com a resultat, apareix també un perfil de persones que mai havien entrat en contacte amb la xarxa social i molts altres que comencen a plantejar-se el fet d'entrar en el circuit d'ajudes.

Les estratègies desplegades per pal·liar aquestes situacions, on hi és present la pèrdua de treball, són diverses. Es destaquen estratègies com acceptar qualsevol treball, treballar per hores, augmentar els ingressos a través de treballs puntuals o utilitzar canals de inserció laboral com per exemple el servei d'ocupació. Sorgeixen, doncs, estratègies derivades de la necessitat de generar ingressos i evitar les situacions d'atur. Cal dir, però, que aquestes estratègies solen venir acompanyades de sentiments reticents, ja que els entrevistats manifesten que és la única via de la que disposen per generar ingressos i que són coneixedors de que aquestes estratègies no es transformen en situacions de millores reals de les seves circumstàncies.

De la mateixa manera, i relacionat amb la falta de treball, la disminució d'ingressos provoca que les activitats d'oci quedin en un segon terme (activitats com anar al sopar, al cinema, sortir amb amics... quedarien dins d'aquest espai).

A Andorra, la importància de la família també esdevé un factor clau per entendre processos d'exclusió. Aquesta (família) és qui, en primera instància, ha de donar suport quan ho necessiten. Tot i així, també s'ha pogut veure com la figura de la família com a element de contingència de situacions difícils, s'ha vist sobrepassada, ja que sovint representa grans esforços poder donar suport econòmic a aquells familiars que no reben, o reben molt pocs ingressos econòmics. Com ja hem apuntat la protecció informal esdevé un suport econòmic i social important, tot i que els familiars estiguin vivint moments econòmics difícils. Aquesta dimensió genera moments d'inflexió que deriven en mobilitat social descendent destacant conflictes familiars, divorcis o separacions. La protecció familiar en els casos on hi ha situacions d'atur resulta de gran importància ja que es produeix una compensació per la falta d'ingressos i es produeix un efecte amortidor. Així, aquelles persones amb suport de la seva xarxa familiar i relacional, es troben en millor situació.

Com s'ha pogut comprovar a través de l'anàlisi qualitativa, la falta d'ingressos o prestacions implica tota una sèrie de conseqüències negatives en les condicions de vida dels entrevistats. No en tots els casos en el que es produeixen una disminució dels ingressos hi va associat de forma immediata un augment de les privacions. En els casos, però, en els que hi ha una disminució dels ingressos o una falta dels mateixos durant un determinat període de temps, les possibilitats econòmiques de les persones s'exhaureixen reduint alhora la capacitat d'estalvi amb la que s'havia pogut comptar mentre hi havia estabilitat en els ingressos. La pèrdua de relació amb el mercat laboral, i la conseqüent davallada d'ingressos, ha comportat en famílies i individus creixents dificultats. Entre elles, trobem un augment dels deutes i la impossibilitat, en alguns casos, de fer front al pagament de lloguer de la vivenda. Alhora, ha provocat una creixent dificultat per afrontar despeses sobtades, molt difícilment assumibles, i la capacitat per estalviar d'algunes persones ha quedat totalment anul·lada. Com a conseqüència, s'ha observat un increment de la dependència les xarxes més informals com la família o en altres casos a l'ajuda dels serveis socials.

En quant a les estratègies de contenció i gestió de les despeses, s'observen principalment mesures i decisions posposar el pagament després de prioritzar les despeses, recórrer als

estalvis (si es tenen o encara es mantenen), canvis en la dieta (prioritzant ofertes i marques blanques), reduir les despeses en visites a metges i especialistes, suprimir o reduir les vacances, les activitats extraescolars de menors... per tal de cobrir les necessitats més bàsiques.

Aquestes estratègies per a reduir despeses també s'identificaven en l'observatori social del segon semestre de 2012, en les que es posava de manifest una reducció de les despeses en oci, sortides o viatges (73%). Es destacava també la reducció de les despeses en roba, capricis i alimentació (amb un 47%, 44% i 39% respectivament). Mantenir la seva llar a una temperatura adequada també suposava alguna dificultat per alguns del enquestats on un 16'5% afirmava no poder mantenir la seva llar a una temperatura òptima durant els mesos de fred.

Tot i així, no totes les llars i individus tenen la capacitat o possibilitat de generar estratègies que responguin a les seves circumstàncies, fet que provoca que el seu risc de vulnerabilitat sigui més elevat i que estiguin patint en major mesura l'impacte de la crisi. A més, algunes de les estratègies desenvolupades per pal·liar els efectes d'una davallada d'ingressos sovint poden afectar de forma negativa a aquelles persones que les desenvolupen. Es tractaria, en aquest cas, d'estratègies encaminades, per exemple, a reduir o deixar d'anar al metge i realitzar practiques d'automedicació, ja que aquestes poden suposar a mig termini un empitjorament de les situacions en aquest àmbit.

La situació residencial dels entrevistats es situa majoritàriament en el lloguer de pisos tot i que també hi ha persones vivint en pensions que generalment estan pagades per l'assistència social, no per voluntat pròpia, sinó perquè les seves circumstàncies no els permeten poder pagar un lloguer degut a l'absència de treball i, per tant, d'ingressos estables. Es tracta en la seva majoria d'homes de mitjana edat, que han perdut la feina i que no tenen una xarxa relacional a la que poder recórrer en casos de necessitat. Alguns dels entrevistats han fet el retorn a la llar d'origen i viuen actualment amb els pares ja que compten amb el suport dels mateixos. Així, són destacables algunes alternatives relacionades amb la família com ara el fet de retornar amb els familiars per no poder mantenir el pagament d'un lloguer generalment provocat per una davallada d'ingressos. Aquestes estratègies mostren una evidència de la importància que suposen les xarxes informals com agents que generen benestar, en aquest cas, de la vivenda. Tots els àmbits socials prenen rellevància a l'hora de produir desavantatges

o avantatges socials, tot i que es destaca que l'àmbit residencial o de la llar és el que té menys incidència, sobretot pel que respecta a la mobilitat ascendent o descendent de l'individu, és a dir, en termes de generar moments de canvi o punts d'inflexió. Si bé, aquest àmbit es podria relacionar amb les situacions d'immigració en les que és procura una millora i recerca de treball. Cal remarcar també, que s'ha accedit a algun cas en el que la persona havia marxat del país buscant feina, tot i ser només un cas s'ha pogut observar la intenció d'alguns dels entrevistats que s'han plantejat marxar del país per tal de millorar la seva situació, tot i que es troben amb diversos impediments per poder dur a terme aquest procés de migració. Principalment, aquesta està motivada per la recerca de feina i per la reagrupació amb els familiars que es troben al país d'origen.

Pel que fa a l'àmbit de la salut, la major part dels entrevistats es situen en un nivell d'integració, tot i que en altres casos la mala salut, concretament, les addiccions han situat als entrevistats en situacions de vulnerabilitat i exclusió al generar impactes negatius en altres àmbits com la xarxa relacional i el treball fent que aquesta primera es debilités a causa del consum i que en el cas de la segona es perdessin fins i tot algunes oportunitats de treball. Cal tenir en compte, però, que el fet únic de consumir alcohol no genera per si mateix situacions d'exclusió, sinó que aquest depèn del temps consumint i del impacte que pugui produir aquest consum en l'entorn i possibilitats de la persona.

Pel que fa a la ocultació de determinades situacions, no s'ha pogut verificar aquesta hipòtesi a través de l'anàlisi qualitatiu en la seva totalitat. Tot i així, s'han pogut detectar actituds en les que hi ha certa reticència a demanar, sobretot si es tracta de la família, ja que es considera el fet de demanar ajuda en termes d'abús.

El que s'ha pogut constatar, és una tendència al desconeixement envers els recursos que ofereix Andorra per pal·liar determinades situacions crítiques. Aquest fet és un dels que genera que alguns col·lectius puguin quedar fora de les ajudes (a més a més dels llindars establerts en els reglaments). Pel que fa a la cobertura dels serveis, doncs, es detecta que pot haver-hi certs col·lectius que estiguin quedant fora, sense rebre ajuda, per una falta d'informació i desconeixement ciutadà. A més, es destaca una altra problemàtica en la que es planteja possibilitat de que s'estiguin produint duplicacions en quant a les ajudes o que puguin quedar persones sense accedir a determinades ajudes; si bé, és un tema que preocupa. En aquest sentit, destacar que s'hauria de potenciar una major coordinació entre

entitats i administracions amb la finalitat d'evitar possibles buits que suposessin que una persona quedés fora de les ajudes i amb la finalitat de conèixer fortaleces i limitacions. Tot i que es destaca aquesta intenció per poder agilitzar processos i afavorir aquesta coordinació. La capacitat de coordinar-se tant persones com recursos hi és, i s'aplica en casos de més urgència per tal que les persones quedin cobertes i on el reglament queda visiblement flexibilitzat.

Una altra de les preocupacions, resideix en la problemàtica per a la gestió de molts individus i famílies. Aquesta gestió sovint es presenta com una dificultat. Tot i que es desenvolupen determinades estratègies aquestes depenen de l'actitud de la persona i de les habilitats per poder desenvolupar-les. Una de les recomanacions que es pot fer en aquest sentit, és potenciar el treball comunitari per part de les administracions i altres entitats, tant en l'acompanyament com en la potenciació per exemple de tallers que puguin recolzar una actitud de gestió positiva que pugui ajudar a les famílies i individus a generar aquestes estratègies per re-habituarse de la millor manera possible a la seva circumstància i situació actual.

Amb l'estudi, s'ha posat de manifest la importància del temps que es viu en una determinada situació i, per tant, el seu efecte negatiu sobre els processos de risc d'exclusió. La durada d'una situació amb alguna dificultat, provoca una acumulació de desavantatges que desemboquen en un empitjorament de la situació propiciant el descens en l'espai social. Així doncs, resulta important la durada en el temps en una situació amb dificultats, que esdevindrà més greu en la mesura que la persona no trobi o desenvolupi estratègies de contenció, i per tant, puguin adherir-se més desavantatges socials.

15. ANNEXES

Taula 1: **BLOCS TEMÀTICS ENTREVISTA A INFORMANTS CLAUS** (Guió orientatiu)

Blocs temàtics	Variables explicatives → guions específics
<p>Valoració de la situació de l'exclusió: Principals elements/factors que la generen i situacions de vulnerabilitat i exclusió social i evolució d'aquests a Andorra.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Factors/circumstàncies personals poden provocar + intensitat + risc de patir vulnerabilitat/exclusió. (pregunta a tots) ❖ (invisibilitat del fenomen?) Creu que la població és conscient de les problemàtiques d'exclusió social que hi ha al seu voltant? (pregunta a tots)
<p>Perfil d'usuaris: Principals grups o col·lectius socials afectats per situacions d'exclusió i vulnerabilitat social.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Quins són els perfils de vulnerables i d' exclosos socialment ? Quins grups considera mes afectats per l'exclusió social? (tots) ❖ Quina tipologia de població és atesa, quins són els perfils de les persones a les que ateneu? (tots) ❖ Considera que s'han produït canvis <u>durant els darrers</u> anys en els perfils de població a la que es dona atenció? Quins són aquests canvis?(tots) ❖ A quins riscos (tant a curt com a llarg termini) s'enfronta la població que es troba en aquestes situacions? (tots) ❖ Com creu que es gestionen a Andorra aquestes problemàtiques? (tots) ❖ Quin impacte pot tenir una mala gestió sobre aquests col·lectius? (tots)
<p>→ Sobre els serveis que oferta el centre</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Quan acudeixen a vosaltres, quin tipus de demanda fan? Quines ajudes demanen? (Econòmiques? Materials: roba, calçat, aliments...?) (especifica) ❖ Hi ha diferències entre les demandes que fan uns perfils o uns altres? (especifica) <ul style="list-style-type: none"> - De quins recursos humans disposen? - Quines ajudes econòmiques reben? - Quins programes porten a terme en la lluita contra la pobresa? <p> criteris i programes en la lluita contra l'exclusió (esp)</p> <p>En quins programes es detecta major intensitat o augment de les demandes? (esp)</p> <p>Quines són les vostres prioritats d'actuació?</p> <p>En els últims anys heu dut a terme algun tipus de canvi en la prioritat d'actuació? ?</p> <p>Persones que atenen + detecció (mecanisme)</p> <p>recursos per atendre a col·lectius que es troben immersos en aquesta dinàmica</p>
<p>Valoració/Opinió dels ajuts socials i organitzacions voluntàries en l'atenció a aquets col·lectius i en la lluita contra l'exclusió social Valoració dels serveis de suport que s'ofereixen a Andorra</p>	<p>Quines altres mesures o serveis es fan servir (o coneix) que s'estiguin aplicant en la lluita contra l'exclusió social a Andorra?</p> <p>És a dir, a quins altres serveis es pot dirigir una persona que estigui patint certes dificultats per cobrir necessitats?</p> <p>Com valora l'actuació que es duu a terme a Andorra en relació a les persones que es troben sota dinàmiques d'exclusió social?</p> <p>Cóm <u>us coordineu entre els diferents agents</u> per (facilitar els tràmits en els processos d'ajuda evitar que es produeixin buits en l'atenció)? (cóm valora aquesta coordinació?)</p>

	<p>Considera que les ajudes que s'ofereixen als col·lectius més desfavorits arriben veritablement a totes les persones que més ho necessiten?</p> <p>Creu que hi ha prou accessibilitat a les ajudes per part de les persones que es troben en situació de vulnerabilitat o exclusió social? Estan ben informades per accedir-hi?</p> <p>Creu que hi ha persones que, necessitant-ho, no accedeixen o no fan ús a les ajudes? Quins motius considera que els poden portar a no fer-ne ús?</p> <p>Pregunta final:</p> <p>Hi ha algun aspecte esmentat durant la entrevista que li agradaria ressaltar?</p>
--	---

Taula 2: BLOCS TEMÀTICS RELATS DE VIDA (Guió orientatiu)

<p>Bloc 1. Vida quotidiana: Es realitzen qüestions sobre les activitats realitzades al llarg d'un dia normal</p>	<ul style="list-style-type: none"> • M'agradaria per començar que et presentessis una mica, el teu nom, data de naixement...Per començar i per saber en la situació en la que et trobes avui dia, és a dir, per que hem situis una mica en com és la teva situació ara m'agradaria que m'expliquessis com és el teu dia a dia • A grans trets: com és el teu dia a dia? Com és un dia per a tu, que fas, on vas? A quin hora t'aixeques normalment? A quin hora te'n vas a dormir? Amb qui sols trobar-te durant el dia? Quines coses fas en un dia normal? Amb qui fas aquestes coses?
<p>Bloc 2. Orígens i punts d'inflexió que s'han esdevingut al llarg de la seva trajectòria vital. Tenint en compte els diferents àmbits:</p> <p>1- Xarxes informals. Família, amics, veïnat: es busca recopilar informació sobre la xarxa familiar per esbrinar la importància d'aquesta en la situació personal dels individus</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Voldria que parléssim ara de la teva família, dels teus pares, els teus germans si en tens... On vas néixer? Amb qui vivies? (qui et cuidava?) - De que treballen/treballaven els teus pares/germans? Com era la vida familiar? Quin record tens de la teva infància i adolescència? Explica'm una mica quan t'emancipes, quan marxas de casa dels teus pares? On vas anar? Motius - (Actualment) Tens parella? (quines parelles has tingut) - (Actualment) Tenir parella és o seria un suport important per tu? (Estàs separat? Casat? Divorciat, vidu?) com va anar la vida en parella? - Te fills? De quines edats? Explica'm una mica com és la relació amb els teus fills? Et relaciones habitualment amb ells? Quina relació recordes haver tingut amb els teus fills? Va haver-hi algun problema amb ells? • Repts ajuda per part de la teva família? O t'ha ajudat quan ho has necessitat? Quin tipus d'ajuda (econòmica, material, afectiva...)? Com t'ajuden? Si els haguessis de demanar alguna cosa, podries comptar amb ells? <p>Parla'm una mica dels teus amics, en tens? T'ajuden? Si haguessis de demanar alguna cosa els hi podries demanar a ells? Amics o veïns...</p>
<p>2- Laboral: Es busca establir el grau d'inserció en el mercat laboral, les trajectòries de treball i els processos d'empobriment o d'arribada a situacions problemàtiques.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Amb quina edat vas començar a treballar? Com va ser la teva primera feina? - Quins treballs ha fet fins ara? Quin record té de les diferents experiències laborals que ha tingut? <p>SI NO HA TREBALLAT</p> <ul style="list-style-type: none"> - (Motius pels que no ha treballat si no ha treballat) esta buscant feina? com la està buscant? (servei ocupació?) (es busca esbrinar les estratègies per la recerca de feina, ús de recursos: amics, veïns, servei d'ocupació...) - Perquè has decidit ara buscar feina? <p>SI HA TREBALLAT I ARA NO TREBALLA</p> <ul style="list-style-type: none"> - Estàs buscant feina? com? (inscrit/a al servei d'ocupació?) I si passa el temps i no en trobes, que faràs? (expectatives del subjecte i visió de la problemàtica en la que es troba) - Com aconseguies els treballs que has tingut fins ara? (es busca esbrinar possibles xarxes socials, família, amics...) <p>Exemple: si t'oferissin ara un treball rentant plats, l'acceptaries? Quin tipus de feina no acceptaries? O sota quines condicions no acceptaries una feina?</p> <p>TREBALLA EN L'ACTUALITAT</p> <ul style="list-style-type: none"> - Com vas aconseguir la feina que tens ara? Des de quan la tens? <p>Quina importància té el treball en la teva vida?</p>
<p>3- Educació/Formació Es busca establir el grau d'inserció educatiu i trajectòries.</p>	<p>M'agradaria que hem parlessis dels estudis que has cursat....</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ On has estudiat? Quan van durar els estudis? - Quin record té de l'escola? Com li anaven els estudis? Quins van ser els motius per els que no va continuar estudiant? (si va deixar els estudis de forma prematura). - S'ha plantejat iniciar uns altres estudis o formació amb la finalitat de trobar feina? (o una feina millor, en el cas de tenir?) - El teu nivell d'estudis ha estat algun cop algun problema o avantatge a l'hora de trobar feina?
<p>4- Xarxes institucionals (prestacions socials): aquest bloc de preguntes va dirigit a esbrinar la relació dels entrevistats/des amb les xarxes de suport per part de les administracions i altres entitats.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Donada la teva situació... coneixes els recursos que ofereix Andorra en relació a les ajudes? (la pregunta anterior busca veure quins recursos coneixen, és pot donar el cas que una dona/Home amb fills conegui o s'hagi mobilitzat per conèixer tots els recursos disponibles...) • Repts alguna prestació o ajuda social? (Si no ha demanat ajudes raons per les que no les ha demanat.) - Quina? Explica'm una mica com funciona? (en que t'ajuden, com? Com l' han assessorat? Com l' han guiat?) Com arribes a demanar aquesta ajuda? (T'informa algun amic...)com la coneixes? (En el cas de demanar-la o d'haver-la demanat anteriorment) → Com valora el procés que ha seguit per

	<p>rebre les ajudes?</p> <ul style="list-style-type: none"> - Has demanat en els últims mesos de roba, calçat... de segona mà per problemes econòmics? (valoració) Consideres estar ben informat/da sobre les ajudes que es proporcionen al país?
5- Salut: deficiències en salut i com aquestes influeixen en la situació personal	<ul style="list-style-type: none"> • M'agradaria que em parlessis ara una mica de la teva salut, consideres que és bona? (si tenen algun problema més o menys greu) - (Ha tingut problemes per treballar per algun tipus de malaltia o problema de salut?) que ha suposat per a tu aquest problema? (problemes de salut que hagin influït en la seva situació personal/laboral) - En algun moment de la teva vida, creus que ha pogut influir en alguns aspectes (laboral, familiar...) el consum d'alcohol o altres substàncies? - Freqüències a metges, especialistes, dentistes... <p>Has posposat la visita a algun metge? (dentista, oftalmòleg...)</p>
6- Residencial: Diversitat de residències utilitzades així com la valoració de la seva situació residencial.	<p>(lligar amb el tema emancipació... residències en les que ha pogut estar)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Actualment on vius? Des de quan vius allà? Amb qui vius? <p>SI VIU EN LLOGUER</p> <p>Tens problemes per fer el pagament del lloguer?</p> <p>I quan s'espantlen aparells, tens capacitat econòmica per arreglar-los? (Exemple, si ara se t'espantllen la rentadora, podries comprar-ne de forma mes o menys immediata una altra?)</p> <p>SI VIU EN PENSÍO</p> <p>Descripció de la pensió i de com se sent vivint allà (que pot i que no pot fer, com es renta la roba, com realitza la higiene...)</p>
7- . (Ingressos) Pràctiques de consum i activitats d'oci: entenent el consum com un mecanisme de diferenciació i d'integració entre els individus a les societats actuals.	<ul style="list-style-type: none"> • D'on provenen els teus ingressos econòmics habituals mensuals? (treball, amics, prestacions, família...) • Ara mateix, en que gastes la major part dels teus ingressos, dels teus diners? (Han canviat en els últims anys els productes que compra? [productes de marca per productes blancs]) pot estalviar ni que sigui una mica? Ho fa? Ha deixat de consumir alguns productes que abans consumia? Quin va ser l'últim cop que va viatjar? O anar al cinema?
Evolució de la situació personal	<p>M'agradaria que hem parlessis una mica de com (creus que) has arribat a la teva situació actual...</p> <ul style="list-style-type: none"> • Com consideres la teva situació ara mateix? - Què creus que t'ha fet arribar a aquesta situació? (Creus hi ha algun fet a la teva vida que hagi estat determinant per arribar a la situació en la que et trobes avui?) - Hi ha alguna cosa en concret, que feies abans i que t'agradava, i que a causa de la teva situació actual l'has deixat de fer? Quines coses creus que podies fer abans, ara (per la teva situació) no pots fer? Com et fa sentir aquesta situació?
Bloc 3. Valoració i estratègies Es tracta doncs d'un apartat de caire valoratiu que pretén copsar les opinions per veure com s'experimenta la pobresa i com es perceben expectatives de futur.	<ul style="list-style-type: none"> • Com plantejes el futur? Com et veus d'aquí 1 any? I d'aquí cinc anys? - Que t'has plantejat fer si la teva situació no millora? - Creu que li resultarà difícil sortir d'aquesta situació? <p>PREGUNTA FINAL</p> <p>Hi ha algun aspecte esmentat durant la entrevista que li agradaria ressaltar?</p>

Taula 9: Evolució del Reglament regulador de les ajudes socials

Prestació	Objecte prestació		Temps de residència/Topalls Reglament regulador de les prestacions econòmiques 06/2010	Temps de residència/Topalls Reglament regulador de les prestacions econòmiques 02/2011
Prestacions econòmiques d'urgència	Per mantenició		No superar el LEP ni el barem patrimonial (50 euros/setmana)	No superar el LEP ni el barem patrimonial (70 euros/setmana)
	Per allotjament		No superar el LEP ni el barem patrimonial (84 euros/setmana)	No superar el LEP ni el barem patrimonial (105 euros/setmana)
	Per retorn al país d'origen		No superar el LEP ni el barem patrimonial (segons cost)	No superar el LEP ni el barem patrimonial (segons cost)
	Per altres situacions urgents		No superar el LEP ni el barem patrimonial	No superar el LEP ni el barem patrimonial (segons cost)
Prestacions econòmiques ordinàries	Per cobrir Les necessitats bàsiques	Per atendre situacions de precarietat	7 anys/ LEP i assolir el barem patrimonial	LEP i assolir el barem patrimonial (segons cost)
		Per l'habitatge	5 anys/ LEP i assolir el barem patrimonial	3 anys/LEP i assolir el barem patrimonial (segons cost)
	Per prevenir situacions de marginació, evitar l'exclusió i fomentar l'autonomia	Per la socialització i reforç escolar d'infants	6 mesos/LECS i assolir el barem patrimonial (80 euros al mes/segons cost)	LECS i assolir el barem patrimonial (segons cost)
		Per possibilitar que les persones grans visquin a la llar	7 anys/ Per despeses bàsiques→ LEP i assolir barem patrimonial Per serveis indispensables → LECS i assolir el barem patrimonial	3 anys/ Per despeses bàsiques→ LEP i assolir barem patrimonial Per serveis indispensables →LECS i assolir el barem patrimonial
		Fomentar l'accessibilitat: supressió de barreres arquitectòniques, ajudes tècniques i altres que facilitin l'autonomia personal	3 anys/ LECS i assolir el barem patrimonial	3 anys/ LECS i assolir el barem patrimonial (segons cost)
		Per adaptar vehicles per a persones amb mobilitat reduïda	3 anys/ No requereix ingressos inferiors al LECS ni el límit del patrimoni	3 anys/ No requereix ingressos inferiors al LECS ni el límit del patrimoni (segons cost)

Per a l'accés a programes, activitats i serveis d'atenció social	Per contribuir al pagament de guarderies i guardes d'infants en domicili	3 anys/ LECS i assolir el barem patrimonial (300 euros al mes)	LECS i assolir el barem patrimonial (350 euros mensuals)
	Per l'acolliment familiar d'infants	No s'exigeix límit d'ingressos ni de patrimoni	No s'exigeix límit d'ingressos ni de patrimoni
	Per l'acolliment dones víctimes de violència de gènere	No s'exigeix límit d'ingressos ni de patrimoni	No s'exigeix límit d'ingressos ni de patrimoni (322,50 euros mensuals)
	Per col·laborar en el procés de recuperació de les dones víctimes de violència de gènere	LECS (segons els preus públics que es fixin)	LECS (segons els preus públics que es fixin)
	Per contribuir al pagament del cost de la part social dels serveis diürns d'atenció social i sociosanitària	7 anys/ LECS i assolir barem patrimonial	7 anys/ LECS i assolir barem patrimonial
	Per contribuir al pagament del cost de la part social dels serveis residencials d'atenció social i sociosanitària	7 anys/ LECS i assolir el barem patrimonial	7 anys/ LECS i assolir el barem patrimonial
Prestacions excepcionals		Segons el cost	Segons el cost

BIBLIOGRAFIA

Arriagada, I. (2005) Dimensiones de la pobreza y políticas desde una perspectiva de género
Revista de la CEPAL, abril 2005, Nº 85, pp 101-113.

Ayala Cañón, L., (2006) “La monitorización de la desigualdad y la exclusión social: hacia un sistema integrado de indicadores” en Vidal Fernández, F. (coord.) *La exclusión social y el Estado de Bienestar en España. V Informe FUHEM de Políticas Sociales*. Madrid, FUHEM, Universidad Pontificia de Comillas, pp. 43-60.

Ayllón, S.; Mercader, M. y X. Ramos, (2004) “Caracterización de la privación y de la pobreza en Cataluña” en *Revista de Economía Aplicada*, pp. 39-77. Disponible en: http://ddd.uab.cat/pub/estudis/2006/hdl_2072_2111/wpdea0410.pdf

Banco Internacional de Reconstrucción y Fomento/Banco Mundial (2010). *Perspectivas económicas mundiales 2010: crisis, finanzas y crecimiento*. Disponible a: <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:23098374~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>

Càritas Andorrana; EDIS, Equipo de Investigación Sociológica(2002). *Diagnòstic social 2001*.

Càritas Andorrana; EDIS, Equipo de Investigación Sociológica(2011) *Andorra. Diagnòstic social 2010*.

Centre de Recerca Sociològica (CRES) (2010) *Observatori de pobresa i vulnerabilitat*. Institut d'Estudis Andorrans.

Centre de Recerca Sociològica (CRES) (2005) *Preinforme sobre la població en situació de risc de pobresa i exclusió social a Andorra*. Institut d'Estudis Andorrans.

Departament d'Estadística del Govern d'Andorra (2011). *Indicador de referència pels ajuts socials i anàlisi de l'estat de la pobresa relativa a Andorra*.

Eurostat (2007). *Comparative EU statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenges*. Collection Methodologies and working papers. European communities. Disponible a:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-07-007/EN/KS-RA-07-007-EN>
(Consultat a l'abril 2012)

FUNDACIÓ CAIXA CATALUNYA (2009) *Informe de la Inclusión Social en España 2009*.

FOESSA (2012). *Exclusión social y desarrollo social*. Espanya. Disponible a:

<http://www.foessa.es/publicaciones_compra.aspx?Id=4317&Idioma=1&Diocesis=42>

GARCÍA SERRANO, Carlos y MALO, Miguel Angel. (1996) "El comportamiento económico de los excluidos: un modelo para la política social", en VV.AA. *Pobreza, necesidad y discriminación* Fundación Argentaria, ed. Visor, Madrid, pág. 137-159.

Gutiérrez, Alicia. Herramientas teórico-metodológicas de un análisis relacional para los estudios de pobreza. *Ciencia, docencia y tecnología*, vol. XVIII, núm 35, noviembre 2007, pp 15-33.

Instituto Nacional de Estadística, (2006) *La Pobreza y su medición: presentación de diversos métodos de obtención de medidas de pobreza*. Disponible en: <http://www.ine.es/daco/daco42/sociales/pobreza.pdf>

LA PARRA CASADO, Daniel. "Procesos de exclusión social : redes que dan protección e inclusiones desiguales". *Revista del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales*. (2002). p. 55-65.

Marí-Klose, P (dir.) (2009): *informe de la inclusión social en España 2009*. Barcelona: Fundació Caixa Catalunya

Ministeri de Finances, Govern d'Andorra (2012). *Enquesta de Pressupostos familiars*.

Naciones Unidas. (2012) *Situación y perspectivas de la economía mundial 2012, sumario ejecutivo*. Disponible a :<

<http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/index.shtml>>(consultata l'abril 2012)

Navarro, C. y L. Ayala Cañón, (2004) “La exclusión en vivienda en España: una aproximación a través de índices multidimensionales de privación” en conferencia dictada durante el ciclo *XI Encuentro de Economía Pública*. Barcelona. Disponible a: http://www.ub.es/ecopubBCN/ponencias/arch_pdf/navarro_ayala.pdf

RAYA, Esther (2006) *Indicadores de Exclusión Social. Una aproximación al estudio aplicado de la exclusión*, Ed. Universidad del País Vasco, Bilbao.

SUBIRATS, Joan. (dir.) (2004) *Pobreza y exclusión social, un análisis de la realidad española y europea*, Colección de Estudios Sociales, nº 16, Fundación La Caixa.

TEZANOS, J.F.1998 «Tendencias de dualización y exclusión social en las sociedades avanzadas.Un marco para el análisis», en *Textos de Sociología*, nº 4, Departamento de Sociología II, UNED, Madrid.